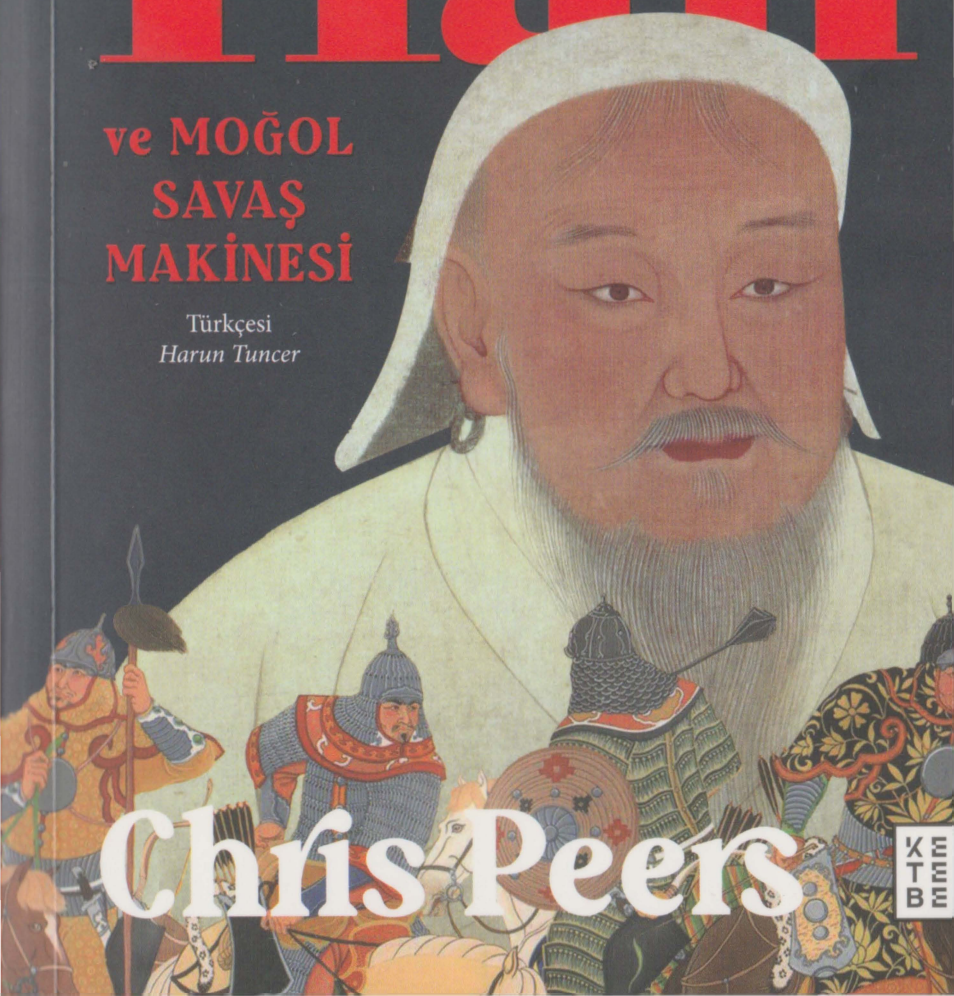
TARİH

Cengiz Han

ve MOĞOL SAVAŞ MAKİNESİ

Türkçesi
Harun Tuncer

Chris Peers

KTB

ISBN: 978-625-6910-97-3
© 2018 Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.

ketebe.com

Ketebe Yayınları: 947 | **Tarih**

Yayın Yönetmeni
Furkan Çalışkan

Dizi Editörü
Taha Kılınç

Yayıma Hazırlayan
Ahmet Yasin Çomoğlu

Düzelti
Enes Olgun

Kapak
Harun Tan

Mizanpaj
Özkan Kaya

1. BASKI

Temmuz 2023
İstanbul

Ketebe Yayınları
Sertifika No: 49619
Maltepe Mahallesi Fetih
Caddesi No: 6 Dk: 2
Topkapı 34010 İstanbul
Tel: 212 612 29 30
e-mail: ketebe@ketebe.com

Baskı ve Cilt
Sertifika No: 47939
My Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Maltepe Mah. Yılanlı Ayazma Sk.
No: 8/F Zeytinburnu / istanbul
Tel: 0212 674 85 28

Copyright © Chris Peers, 2015

© Özgün adı *Genghis Khan and the Mongol War Machine* olan bu kitabın Türkiye hakkı Kalem Agency aracılığıyla Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.'ye aittir. İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Cengiz Han ve Moğol Savaş Makinesi

CHRIS PEERS

TÜRKÇESİ
HARUN TUNCER

KETEBE

Chris Peers

Chris Peers, antik ordular ve savaş tarihi konusunda genişçe yazmış önde gelen uzmanlardandır. Askerî tarih, savaş oyunları ve soygeçmiş dergilerine birçok makaleyle katkıda bulunmuştur. Cengiz Han ve Moğol Savaş Makinesi dışındaki başlıca çalışmaları şunlardır: *Warlords of China: 700BC-AD1662*, *Warrior Peoples of East Africa*, *Soldiers of the Dragon*, *The African Wars: Warriors and Soldiers of the Colonial Campaigns*, *Battles of Ancient China* ve *King Stephen and the Anarchy: Civil War and Military Tactics in Twelfth-Century Britain*.

Harun Tuncer

1984'te Üsküdar'da doğdu. İlk, orta ve yüksek öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 2008 yılında İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı'ndan mezun oldu. 13 yıl boyunca muhtelif yayınevlerinde editör, mütercim/tercüman, yayın yönetmeni sıfatıyla çalıştı. 2010-2012 yılları arasında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Tarih Bölümü'nde "Doğu ile Batı Arasında Bir Köprü: James William Redhouse" başlıklı teziyle yüksek lisansını, 2019 yılında da aynı okulda "Osmanlı Devleti'nde İngiliz Misyoner Faaliyetleri 1839-61" unvanlı teziyle doktorasını tamamladı. Üç yıl boyunca muhtelif vakıf üniversitelerinde Osmanlı Türkçesi ve paleografyası ve Digital Humanities (Dijital Beşeri Bilimler) dersi verdi. Hâlen İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde doktor öğretim üyesi olarak görev yapan Tuncer'in telif, tercüme ve sadeleştirme olmak üzere toplamda 11 kitap çalışması bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Türkçe Baskıya Önsöz 9
Çevirmenin Önsözü 11
Kitapta Kullanılan Görsellerin Listesi 13
Zaman Çizelgesi: Moğol Fetihleri ve Cengiz Han'ın Hayatı 14
13. Yüzyıl Moğolistan'ında Kim Kimdir? 17
Giriş 21

1. BÖLÜM
CENGİZ'İN DÜNYASI

Ülke ve Halk 29
İmparatorluğa Giden Yol 32
Göçerler ve Çin 36

2. BÖLÜM
BOZKIRDA SAVAŞ

Timuçin'in İlk Seferleri 44
Tayciyutlar ve Tatarlar 48
Keraitlerle Yaşanan Ayrılık 51
Nayman Savaşı 55
Orta Asya'da Temizlik 59

3. BÖLÜM

HAN'IN ORDULARI

Moğol Ordusunun Organizasyonu 63
Moğol Askeri 68
Giyim Kuşam, Silahlar ve Zırhlar 71
Moğol Yayı 72
Okçuluk Taktikleri 80
Hitan Mirası 83
Moğolların Düşmanları Arasında Okçuluk 89
Sıcak Çatışma Silahları 98
Zırh ve Kalkan 100
Atlar 104
Taktikler 105
Moğol Dışı Birlikler 110
Kuşatma Teknikleri 112
Moğol Fetihlerinin Lojistiği 115
Büyük Strateji 118

4. BÖLÜM

DOĞU'DA İLK SEFERLER

İlk Hsi Hsia Seferi 135
Kin'le Savaş 141
Huan-Erh-Tsui Savaşı ve Hududun Çöküşü 146
Chung-Tu'ya Yaklaşırken 150
"Duman ve Kösler" 152
Chung-Tu'nun Ele Geçirilişi 155
Kin Direnişi 157

5. BÖLÜM

BATI'DA SAVAŞ

Karahıtay'ın Fethi 163
Hârizm Savaşı 166

İstila 173
Hucend Kuşatması 177
Buhara ve Semerkant 179
Gürgenç'te Katliam 182
Cengiz Güneye Geçiyor 184
Celâleddin'in Mağlubiyeti 188
Batıda Takip ve Keşif 190
Kalka Irmağı Muharebesi 194
Bulgarlar 196

6. BÖLÜM
KUZEY ÇİN'İN DÜŞÜŞÜ

Sungların Müdahalesi 200
Fetih Duraklıyor 203
Hsi Hsia'nın İmhası 204

7. BÖLÜM
BİR MOĞOL İMPARATORLUĞU?

Cengiz Tahtının Varisleri 218
Ölü Sayısı 222

8. BÖLÜM
CENGİZ: HÜKÜM

KAYNAKLARA DAİR

Giriş 241
1. Bölüm: Cengiz'in Dünyası 242
2. Bölüm: Bozkırda Savaş 242
3. Bölüm: Han'ın Orduları 243
4. Bölüm: Doğu'da İlk Seferler 247
5. Bölüm: Batı'da Savaş 247

6. Bölüm: Kuzey Çin'in Düşüşü 247
7. Bölüm: Bir Moğol İmparatorluğu? 248
8. Bölüm: Cengiz: Hüküm 248

KAYNAKLAR VE OKUMA TAVSİYESİ

Çevrilmiş Ana Kaynaklar 249
İkincil Kaynaklar 249

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ

Kitabının yeni bir okuyucu kitlesine ulaşması bir yazar için daima memnuniyet verici bir şey; ama *Cenghis Khan and the Mongol War Machine* başlıklı kitabımın Harun Tuncer tarafından Türkçeye tercüme edilmesi beni ayrıca mutlu etti. 1970'lerin sonunda, taze bir tarih mezunu sıfatıyla Türkiye'de seyahat ederken karşılaştığım bakış açısı bu muazzam Moğol fatihine dair Batı'da yaygın kanaatten hayli farklıydı. Ramazan dolayısıyla kartpostalların teati edilişi âdetiyle ilk defa karşılaşmış, Türk ve sair Müslüman kahramanlar yanında Cengiz sureti taşıyan kartpostalların da popüler olduğunu görmüştüm. Benim için hayli girift bir meseleydi bu; zira benim bildiğim Cengiz dinî bir geleneğe malzeme olacak tipte değildi; genel anlamda bir "din ve medeniyet düşmanı, şehirlerin talancısı, Asya'nın dört bir yanında milyonlarca insanın kanına girmiş bir adam" idi.

Türk dostlarımın görüşleri ise farklıydı. Onlara göre, Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu olan Cengiz, medeniyetleri yok etmekten ziyade Orta Asya'nın büyük bölümüne istikrar getiren bir devlet kurmuş, ticaret ve kültürün hiç olmadığı kadar neşvünema bulmasına yardımcı olmuş ve o vakte dek birbirlerinden neredeyse habersiz insanlar arasında iletişim kurulmasına vesile olmuş bir adamdı. Ağırlıklı olarak Türkçe konuşan askerlerden oluşan orduları, en azından kısmen Türk kültürünün Avrupa hududuna kadar ulaşmasına imkân

tanımışlardı. Dahası o, bir din düşmanı değil; politikaları İslâm'ın yayılışını teşvik eden bir dinî müsamaha taraftarıydı. Türklerin nezdinde, yapılan seferler yüzünden yaşanan hayat kayıpları Haçlılarınkiyle kıyas edilebilirdi; nitekim Haçlı liderler de Avrupalılar gözünde hâlâ birer kahramandırlar.

Bu görüş alışverişi bende Moğol İmparatorluğu ve onun kurucusuna dair hayli zaman devam eden bir ilgi doğurdu; ama elimdeki diğer projeler dikkatimi ve vaktimi alıyordu. Ta ki 2014'te Pen and Sword'un yayıncıları benden Cengiz hakkında bir kitap yazmamı isteyinceye dek... O dakikada Cengiz'e geri döndüm. Türkiye'de yaptığım o eski sohbetleri hatırladım ve bu işi son derece tarafsız bir şekilde yapmaya azmettim. Kaynakları yeniden değerlendirebilecek düzeyde bir Moğol uzmanı ya da Farsça ve Çince âlimi değilim; ama İngilizceye çevrilmiş kaynakların bile İngilizce okurlara hayli şey söylemeye imkân tanıyacak ölçekte olduğunu görmek memnuniyet vericiydi. Önceki çalışmalarda yapılan alıntıların seçmeci bir tavırla ve Batı'nın negatif anlamdaki görüşünü besleyecek şekilde kullanıldığını görmek özellikle dikkatimi çekiyordu.

Bu kitap esasen ihtisas sahibi olmayan okurlara yönelik hazırlandı; baştan sona eşsiz bir araştırma ortaya koyduğum iddiasında da değilim. Açıkçası bu çalışma bir Cengiz biyografisi değil; zira buna izin verecek düzeyde kaynağımız yok. Başlıktan da anlaşıldığı gibi bu çalışmada daha çok Moğol ordusunun organizasyonuna, taktiklerine, harp meydanındaki performansına ve kumandanlarına odaklanıyorum. Ama kitabın en azından objektif olduğunu ve okura yeni birtakım dikkatler sunacağını umuyorum. Bir anlamda Dr. Tuncer'in çevirisiyle bu kitap, kendisine ilham veren topraklara yeniden dönüyor. Kitabın Türkçe baskısını üstlenen Ketebe Yayınları'na, Büşra Öztürk Hanımefendi'ye ve katkı veren herkese teşekkür ediyor, bu baskının da başarılı olmasını diliyorum.

Chris Peers

Sutton Coldfield, İngiltere, Kasım 2022

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ

Çeviri vesilesiyle, diğer çevirilerde de yaptığım gibi, kitabın yazarına ulaştım. Metinde muğlak kalan yerleri sormak aslında bahaneydi; kendisini tanımak, mümkünse rûberû görüşebilmek, varsa kitabın hikâyesini öğrenmek niyetindeydim. Yazışmaya başlayınca anladım ki kitabın fikren doğduğu yer bizzat Türkiye idi. Peers kendisine ulaşmış olduğuma çok sevindi ve ricamı kırmayıp Ketebe'den yapılacak bu Türkçe baskı için ayrıca bir önsöz yazmayı kabul etti. Türkçe önsözde yazdıklarıyla da kitabın zihninde yıllardır nasıl beklediğini, bu kitapla neyi amaçladığını Türk okuruna anlatmış oldu.

Çeşitli gerekçeler sebebiyle çeviriye başlamam biraz gecikti; bu anlamda beni müsamahayla karşılayan yayınevine ve özellikle editörüme müteşekkirim. Ayrıca oğlum Enis Utku da süreç boyunca sarf ettiğim mesaiye şahit oldu; zaman zaman farkına varmadığı katkılar sağladı bana. Ona da ayrıca ve keyifle teşekkür ediyorum. Chris Peers'in "Batı'da dikte edilenin aksine" nispeten munis, ama şüphesiz zeki, cesur ve stratejik bir komutan olan Cengiz portresini ve "Moğol savaş makinesini" umarım hakkıyla Türkçeye aktarabilmişimdir.

Kusurlar muhakkak vardır ve benimdir, güzelliklerse kitabı okumaya değer bulan bütün okurların...

Harun Tuncer
Ümraniye, 2022

Kitapta Kullanılan Görsellerin Listesi

1. Merkezî Moğolistan'ın açık otlak ya da bozkırı (Fotolia)
2. Gobi Çölü'nün çorak arazisi (Fotolia)
3. Tipik Moğol atları (Fotolia)
4. Moğolistan'ın başkenti Ulan Batur'da bulunan Cengiz Han Müzesi'nin dışındaki modern heykeller (Fotolia)
5. ReşîdüddinFazlullâh-ıHemedânî'nin *Câmi'u't-Tevârîh*'indeki minyatürde tasvir edildiği şekliyle 1211'deki Huanerh-tsui Muharebesi
6. Bozguna uğramış düşmanı takip eden Moğol süvarisi (Reşîdüddin'den)
7. Mızraklı Mısır Memlûkleri, Moğol atlı okçularını kovalıyor (Ermeni tarihçi Korykoslu Hayton'un 14. yüzyılda kaleme aldığı *Tatarların Tarihi/History of the Tartars* isimli kitabından)
8. Cengiz'in çağdaşa yakın tek portresi
9. Moğol karma yayının modern bir taklidinin yapılış aşamaları (fotoğraflar Green Man Longbows'dan); bu fotoğraf yayın ahşap gövdesini ve birazdan monte edilecek boynuzdan yapılmış plakaları gösteriyor
10. *Siha*nın montesi için gövdenin hazırlanışı
11. *Siha* ve kabzası yerleştirilmiş ok gövdesi
12. Bir yandan tutkal kuruyorken diğer yandan boynuz yerine sıkıca bağlanıyor

13. Tutkala yatırılıp ahşap aksama uygulanacak lime lime edilmiş sinir demetleri
14. Bitmiş bir silah
15. Karma yayın çekilişi
16. Bir başka çekiş
17. Ağır taşlar fırlatan mekanizmalar da dahil birtakım kuşatma yöntemleri Bağdat kuşatmasını tasvir eden ve Reşîdüddin'in *Tarih*'inden alınan minyatür
18. Moğol çadır ya da "ger"leri (Marco Polo'nun *Seyahatler/ Travels* kitabının 1876'da yapılan Yule baskısından)
19. Moğol kösleri (Yule)
20. 1222'de Cebe ve Sübütey'in Kafkas Dağları boyunca uzanan Derbent Geçidi'ni aşmaları (Yule)
21. Chung-tu'nun kuzeyinde yer alan dağlarda tahkim edilmiş bir geçit (Yule)
22. Cengiz'in torunu Hülâgû; İlhanlı hanedanının kurucusu ve yanında Reşîdüddin'in tasviriyle sunulan Dokuz Hatun
23. Moğolistan'da Cengiz Han heykeli (Fotolia)

Zaman Çizelgesi: Moğol Fetihleri ve Cengiz Han'ın Hayatı

MS 800 (Takriben): Moğol kabilelerinin ortaya çıkışı.

907: Hitan Liao hanedanı kuruldu.

960: Çin'de Sung hanedanı kuruldu.

1138: Tangut Hsi Hisa hanedanı kuruldu.

1125: Liao Jurkinler tarafından mağlup edildi. Karahıtay devleti kuruldu.

1150 (Takriben): Kabul Han ilk Moğol federasyonunu teşkil etti.

1161: Kabul Han Jurkinler tarafından mağlup edildi.

1162 (Takriben): Timuçin doğdu.

1170 (Takriben): Timuçin'in babası Yesügey öldü.

1177: Timuçin Tayciyut esaretinden kurtuldu.

1178: Timuçin Börte'yle evlendi ve Tuğrul'a sadakat yemini etti.

1179: Börte kaçırıldı ve Merkitlerle savaşa girişildi.

1180-1210 (Takriben): Moğolistan'da kuraklık.

1186: Hârizm İmparatorluğu kuruldu.

1189 (Takriben): Timuçin Han oldu; Cengiz unvanını aldı.

1190 (Takriben): Cengiz Dalan Balcut'ta Camuka'ya mağlup oldu.

1195: Cengiz Tatarlara karşı girişilen savaşta Jurkin saflarına katıldı.

1201: Köyiten Muharebesi'nde Camuka yenildi ve Tayciyutlar ortadan kaldırıldı.

1202: Dalan-Nemürges'te Cengiz Tatarları mağlup etti.

1203: Naymanlara karşı ilk sefer. Tuğrul'la ayrılık. Cengiz'in Kalakalcit'te mağlubiyeti. "Balcuna Sözleşmesi". Keraitlerin Cerkabcikay Geçidi'nde yenilgisi.

1204: Naymanlarla ikinci muharebe. Naku-kun Dağı'nda Cengiz'in muzafferiyeti. Kara Bozkır'da Merkitlerin mağlubiyeti.

1205: Camuka'nın ele geçirilişi. Hsi Hsia'ya karşı ilk Moğol saldırıları.

1206: Cengiz Moğolistan'ın hâkimi ilan edildi.

1209: Uygurlar Cengiz'e tâbi oldular.

1209-10: Hsi Hsia'yla ilk savaş.

1211: Kin İmparatorluğu'nun istilası. Huan-erh-tsui savaşında Cengiz'in galibiyeti.

1215: Chung-tu'nun ele geçirilişi.

1215-16: Samuka'nın Çin içlerine hücumu.

1216: Tumad ve Merkitlere karşı savaşlar. Kırgız isyanının bastırılışı. Hârizmlilerle ilk çarpışma. Shen-shui'de Kin karşısında alınan galibiyet.

1217: Mukali'nin Çin'de naip tayin edilişi.

1218: Kore'nin ilk istilası. Cebe'nin Karahıtay'ı fethetti. Langya Ling Muharebesi'nde Mukali Kin'i mağlup etti.

1219: Cengiz Hârizm İmparatorluğu'nu istila etti.

1220: Buhara ve Semerkant'ın alınması. Mukali Huang-ling-kang'da Kin'e üstünlük sağladı.

1221: Pervan ve İndus Irmağı muharebeleri. Celâleddin'in mağlubiyeti. Hindistan'ın istilası.

1221-23: Cebe ve Sübütey'in Karadeniz seferi.

1222-27: Sung Çinlileriyle savaş.

1223: Kalka Irmağı Savaşı'nda Rusların mağlubiyeti. Moğolların Bulgarlar tarafından püskürtülüşü. Mukali'nin ölümü. Moğolların Wu-ma Tepeleri Muharebesi'nde Sunglara karşı galibiyeti.

1224: Hsi Hsia'nın ikinci kez işgali. Tangutların tekrar teslim oluşu.

1225: Tangutların Çinlerle ittifakı. Hsi Hsia'nın üçüncü kez işgali.

1227: Cengiz'in ölümü. Hsi Hsia'nın son kez mağlup edilişi. Ögedey'in tahtı devralışı.

1228: Celâleddin'in Isfahan Muharebesi'nde mağlup edilişi.

1231: Celâleddin'in vefatı.

1234: K'aifeng'in ele geçirilişi. Kin hanedanının sonu.

1237-41: Moğolların Avrupa'yı istilası.

1241: Ögedey'in ölümü.

1256: Orta Doğu'nun Moğollarca istilası.

1260: Kubilay'ın Büyük Han sıfatıyla tahtı devralışı. Aynica-lut'ta Mısırlılar tarafından mağlup edilişi.

1268: Kubilay ve Kaydu arasında iç mücadele. Moğol İmparatorluğu'nun parçalanışı.

1271: Kubilay Çin'de Yüan hanedanını ilan etti.

1279: Sungların nihai mağlubiyeti.

1368: Yüan hanedanının çöküşü.

13. Yüzyıl Moğolistan'ında Kim Kimdir?

Alakuş Tigin Kuri: 1206'da Moğol ordusunda yer alan Ongut birliğinin kumandanı ve Ongutların hükümdarı.

Alakuş Tigin: Alakuş Tigin Kuri'nin ardından Ongut idaresini devralan hükümdar; Çin'e karşı girişilen savaşlarda Cengiz'in müttefiki.

Ambakay: Kabul Han'ın yeğeni. 1161'de Yurçenler tarafından idam edildi.

Bekter: Timuçin'in üvey kardeşi. Çocuklukları sırasında bir kavga esnasında yine Timuçin tarafından öldürüldü.

Belgütey: Timuçin'in üvey kardeşi.

Boorçu: Cengiz'in "dört savaş atı"ndan biri.

Borokul: Cengiz'in "dört savaş atı"ndan bir diğeri. Tumadlar tarafından 1216'da öldürüldü.

Börte: Cengiz'in birinci eşi.

Buyruk Han: 1202'de Cengiz'in mağlup ettiği Nayman hakanı.

Çağatay: Tangut kökenli subay. Cengiz'in 1206'daki muhafızlarının kumandanı.

Çılagun (Chila'un) Batur: Cengiz'in "dört savaş atı"ndan bir diğeri.

Dörbey Dokşin: Moğol subayı. 1216'da Tumad Harbi'nden galibiyetle ayrıldı ve 1221'de Hindistan'ın istilası için görevlendirildi.

Gemyabek: 1223'te Ruslar tarafından öldürülen Moğol subayı.

Houlen: Yesügey'in eşi, Timuçin'in annesi.

İnanç Bilge Han: Nayman hükümdarı, Tayang Han'ın babası.

Cafer: Cengiz'in emrinde Müslüman tüccar ve casus.

Camuka: Moğol Cacirat kabilesinin lideri; Cengiz'in çocukluk arkadaşı ve bilahare rakibi. 1205'te öldürüldü.

Carçiuday: Urut Moğollarının lideri ve Çelme'nin babası.

Cebe (Curkaday): Tayciyutlardan bir savaş esiriydi. Cengiz'in "dört savaş atı"ndan biri oldu. Karahıtay'ı fethetmiş ve Rus seferinde kumandanlık yapmıştı. 1223 yılı dolaylarında öldü.

Çelme: Carçiuday'ın oğlu ve Cengiz'in "dört köpeği"nden biri.

Yoşi: Cengiz'in en büyük oğlu, 1227'de öldü.

Kabul Han: Cengiz'in büyük büyükbabası ve ilk Moğol federasyonunun kurucusu. 1161'de Kin tarafından mağlup edildi.

Kökseü Sabrak: Nayman kumandanı.

Kubilay Han: Cengiz'in torunu ve Çin'deki Yüan hanedanının kurucusu.

Küçlük: Nayman prensi, Tayang Han'ın oğlu. Karahıtay'ı ele geçirdi ve 1218'de Cebe tarafından mağlup edilip öldürüldü.

Megücin Se'ültü: Tatar Hanı, 1195'te Cengiz tarafından mağlup edildi.

Mitügen: Cengiz'in torunu, 1221'de Bamiyan'da öldürüldü.

Monglik: Cengiz'in babası Yesügey'in arkadaşı ve Teb Tengri'nin babası.

Mukali: Cengiz'in "dört savaş atı"ndan biri ve Çin'deki vekili. 1223'te öldü.

Ögedey: Cengiz'in üçüncü oğlu ve halefi.

Kaçi'un: Timuçin'in kardeşi.

Kadakan: Cengiz'in torunu.

Kasar: Timuçin'in kardeşi, bir okçu olarak güç ve becerileriyle nam salmıştı.

Korçi: Moğol subayı. Esasen Camuka'dan kaçanlardandı, 1216'da Tumad Harbi'ni başlatan da Camuka'nın hapsedilmesiydi.

Kubilay: Cengiz'in "dört köpeği"nden biri. Cengiz'in torunu olan Kubilay'dan farklı.

Kultukan Mergen: Merkit prensi, Tokto'a'nın oğlu; 1216'da Yoşi tarafından mağlup edildi.

Kuyıldar: Moğol subayı. Kalakalcit Kumları Muharebesi'nde Mangıtların kumandanıydı.

Samuka: Moğol subayı. 1214'ten 1216'ya kadar Çin'de hizmet etti.

Sengün: Kerait prensi, Tuğrul'un oğlu 1203'te Cengiz'e mağlup oldu.

Şigi-Kutuku: Evlatlık edinilmiş Tatar yetimi, Cengiz devrinde önemli bir mevkie getirildi. 1221'deki Pervan Muharebesi'nde kumandandı.

Sorkan-Şira: Tayciyut Moğollarından, Cengiz'in ilk destekçilerinden.

Sübütey: Uryangkat asıllı Moğol subayı. Rus seferi sırasında orduya Cebe'yle birlikte kumanda etti. Ayrıca Çin'de de bulundu ve Cengiz'in halefi Ögedey'in yanında hizmetlerine devam etti. Moğol kumandanlarının genelde en büyüğü kabul edilirdi.

Tayçar: Camuka'nın kardeşi. 1182 dolaylarında öldürüldü.

Targutay: Tayciyutların lideri ve Cengiz'in hasmı. 1201'de mağlup edildi.

Tayang Han: Nayman lideri. 1205'te Nakukun Dağı'nda Cengiz'e mağlup oldu.

Teb Tengri: Moğol şamanı, esasen Cengiz'in destekçisi. Bilahare aleyhine döndü ve Temüge tarafından 1206'da öldürüldü.

Temüge: Timuçin'in kardeşi.

Timuçin: Yesügey'in oğlu. 1195'ten sonra Cengiz Han diye anılmaya başlandı.

Temülün: Timuçin'in kız kardeşi.

Tuğrul (Ong Han): Keraitlerin lideri, müttefiki ve bilahare Cengiz'in rakibi. 1203'te mağlup edildi.

Toluy: Cengiz'in oğlu.

Tokto'a: Merkitlerin hükümdarı. 1205'te İrtiş Irmağı'nda mağlup edildi ve öldürüldü.

Tokuçar: Moğol subayı. 1220'de Nişabur'da öldürüldü.

Yesügey: Börçigin Moğollarının hükümdarı, Timuçin yani müstakbel Cengiz Han'ın babası. Tatarlarca 1170 dolaylarında öldürüldü.

GİRİŞ

Pek çok bakımdan Cengiz Han herhangi bir "giriş"e muhtaç değildir. Sekiz asır önce fetihlerine başladığı tarihten bu yana hâlâ dünyanın en meşhur karakterlerinden biridir Cengiz; hem de sadece ana yurdu Moğolistan'da değil, dünyanın dört bir yanında. Urgunge Onon *Moğolların Gizli Tarihi* çevirisine[1] yazdığı girişte, "Doğu, yalnızca üç büyük adam tanır." der. Ona göre Buda, Konfüçyüs ve Cengiz Han'dır bunlar. İlk bakışta bu hüküm şaşırtıcı gelebilir; dünyanın en başarılı fatihinin yanına oturtulmuş iki meşhur barış elçisi... Ama bugünün Moğolları arasında Cengiz'in yeri pek de kutsallıktan uzak değildir; ayrıca komşu Çin Halk Cumhuriyeti de aynı hevesle Cengiz'i kendi tarihlerinin bir parçası addeder. Bir nevi global bir marka olmuştur Cengiz, Batı'da ta Türkiye'ye dek bira şişelerinden kartpostallara kadar sureti resmedilir. 1995'te *Washington Post* Cengiz Han'ı, "son bin yılın en önemli adamı" seçti. Cengiz'in en büyük toprak-temelli dünya imparatorluğunun kurucusu olduğu gayet iyi biliniyor; batıda

1 Moğolca yazılmış olan *Mongyol-un niyuča tobčiyan*, Moğol tarihi ve dili hakkında bilinen en eski eser olarak kabul edilmektedir. Pek çok dile çevrilen eser, Urgunge Onon tarafından geniş bir giriş ve notlarla İngilizceye de çevrilmiştir (*The Secret History of the Mongols*, Londra: Routledge, 2001). (Editörün Notu)

Karadeniz'den doğuda Kore'ye dek uzanan ve o vakte değin birbirinin varlıklarından haberdar olmayan insanların yaşadığı devasa bir araziyi kapsayan bir imparatorluk bu. Fakat hakkında çok az şey biliyor oluşumuz ya da popüler algının bildiklerimizden ne kadar farklı olduğu şaşkınlık verici.

Bu kitapla ben, Cengiz'in imza attığı muazzam işleri nasıl başardığını izah etmek istiyorum; ayrıca bugün hâlâ tartışılan birtakım soruları cevaplamaya çalışacağım. Bir imparatorluk mimarı mıydı gerçekten, yoksa başarılı bir eşkıya mı? Dünya tarihinin seyrini tek başına değiştiren bir dâhi miydi, yoksa sıradan bir insan iradesinden daha güçlü kuvvetlere sırtını vermiş bir orduyla zafere at mı sürmüştü? Moğollar bilinen dünyanın büyük bir bölümünü nasıl ele geçirmişlerdi? Bu sorulara yanıt ararken güçlü bir motivasyondan, cesaretten, disiplin ve hatta askerî teknolojiden dem vurabiliriz belki; ama bütün bunlar savaş meydanında zafere nasıl dönüşmüştü? Cengiz'in hikâyesinin büyük bir bölümü hassas kalplere iyi gelecek cinsten değil. "Fetih" ve "imparatorluk" gibi soyut kavramların ardında ürkütücü bir hakikat yatıyor; bunlar başkalarını öldürmek ya da en azından itaate zorlamak için insanları korkutmak yoluyla mümkün olmuştu. Cengiz ve takipçileri gerçekten milyonları öldürmüş ve şöhret buldukları şekilde aldıkları toprakları çöle mi çevirmişlerdi?

Kaynaklar

Bütün bu soruları –tercüme eserlere başvurmak durumunda kalınca da mümkün olduğunca– orijinal kaynaklara ulaşarak cevaplamaya çalıştım. Modern tarihçinin jargonunda esasen bunların pek azı "orijinal kaynaklar" olarak değerlendiriliyor; mesela bunlar çağdaşların kaydettikleri şehadetleri ya da devlet arşivlerinde saklanan idarî belgeler değil. Daha ziyade tarif ettikleri olayların üzerinden birkaç yıl yahut birkaç on yıl sonra yazılmış şeyler; fakat buna rağmen seçicilik ve tarafgirlikle maluller. Öte yandan bu kaynaklar Cengiz'in hikâyesinin

anlaşılabilmesi için önemli. Fakat nereden bakılırsa bakılsın, Cengiz'in erken dönemine ait biricik –ve fetihlerine mahsus tek Moğolca– kaynak *Moğolların Gizli Tarihi* diye bilinen çalışmadır. Bu eser muhtemelen Moğolca yazılmıştı, ama Cengiz'in Türkçe konuşan Uygurlardan uyarladığı alfabe kullanılmış ve bir yerde Moğol olmayanlar için bir tabu olarak görülmüştü; "gizli" diye isimlendirilmesinin sebebi de buydu. Fakat bugüne 14. yüzyıl Çince çeviriyazısı ve *Yuan Ch'ao Pi Shih* adıyla ulaştı bu eser. Ne yazarının adını ne de tam olarak ne zaman kaleme alındığını biliyoruz; kitabın hâtimesine göre çalışma "Sıçan Yılı'nda ve Calğan Kuran (erkek karaca) Ayı'nda" bitirilmişti. Ama Moğol kronolojisine göre Sıçan Yılı 12 yılda bir tekrar ediyordu, haliyle bu yılın hangi döngüye işaret ettiği hâlâ meçhuldür. *Gizli Tarih*'in bu kitapta atıf yaptığım İngilizce çevirisinin sahibi Urgunge Onon'un kitabın 1228'de yazıldığına dair iddiası ikna edici; ama bu çalışmaya bilahare başka malzemeler de eklenmiş olmalıdır. 1228 Cengiz'in vefatından hemen sonraki yıla denk geliyor; dolayısıyla *Gizli Tarih* aktardığı olaylara dair "çağdaşa yakın" bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Bu şüphesiz söz konusu eserin dosdoğru olduğu anlamına gelmiyor. Cengiz'in cetlerinden bahseden malzemenin büyük bir kısmı efsanelerden müteşekkil; bazı tarihçiler –özellikle eserin ilk İngilizce tercümesini yapanlardan biri olan Arthur Waley– eseri büsbütün kurmaca olarak nitelendiriyor. Fakat pek çok âlim bu argümanı kabule şayan bulmuyor; nitekim David Morgan, *Gizli Tarih*'in şimdi nerede olduğu bilinmeyen ve vaktiyle İranlı müellif Reşîdüddin'in[2] kaynak olarak kullandığı *Altın Defter*'e (Altan Debter) kıyas edilerek bir dereceye kadar doğrulanabileceğini işaret etmişti. Bu talihli bir şey; zira *Gizli Tarih* olmasaydı Cengiz ve devrine ait ikna edici bir rivayet bulmak imkânı kalmazdı. Buna rağmen Batılı bakış açısına göre özellikle hayal kırıklığı yaratan

2 Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî (ö. 1318), İlhanlı devlet adamı, tabip, âlim ve tarihçi. (e.n.)

bir metin bu; çünkü Cengiz'in kariyerinin en önemli noktası olarak kabul ettiğimiz veçhelerini –yani Moğolistan'ı birleştirdikten sonra fetihlerinin genişlemesini– göz ardı ediyor.

Esasen bu metin modern okurun "tarih" olarak kabul ettiği bir şey de değil: Genel anlamda bir Cengiz şeceresine odaklanıyor; olayları Han ailesinin üyeleri arasındaki münasebete ışık tuttuğu ölçüde kaydediyor. Bu yüzden *Gizli Tarih*, temelde Cengiz'in cetleri üzerine eğiliyor; ayrıca hayatının erken safhası ve 1206'da mutlak hükümdar ilan edildiği kurultayla neticelenen ve ona Moğolistan'ın kontrolü imkânını tanıyan savaşları aktarıyor. *Tarih* katiyen bir methiye değil; ele aldığı ismin şanını yüceltmek niyetinde olmadığı da pek çok bahsinden anlaşılıyor. Metinde onu arkadan bıçaklamaya yeltenen ve dolayısıyla nefsi müdafaa gerekçesiyle ortadan kaldırılmaları icap eden muhtelif hasım ve müttefiklerinin ikiyüzlülüğü teması tekrar ediyor. Süreç, bahsedilen bu tiplerin –en azından Cengiz'e nispetle– karakterlerinde memleket idaresine uygun olmayan kusurlar taşımaları sebebiyle desteklenmiş oluyor. Bu tarafgirlik, *Gizli Tarih*'e dayanan bir anlatının o dönemde fark edilmesi mümkün olmayan bir kaçınılmazlık hissi taşımasıyla sonuçlanıyor.

Cengiz tarafından birleştirilmeden önce Moğolistan, pek çok savaş beyinin on yıllardır mücadele ettiği bir yerdi; rakiplerini zehirleyerek, kiraladıkları haydutlar ya da başka eşkıyalar eliyle ortadan kaldıran bütün bu tipler son derece memnundular bu durumdan. Okurlar şunu aklından çıkarmamalı: Bugün elimizde bulunan metin, tarihin en başarılı eşkıyasının avenesi tarafından kaleme alınmıştı. Cengiz Moğolistan'ı ele geçirdikten sonra gerçekleşen olaylar yalnız kaba hatlarıyla geçilmiş; hatta 70 yıl boyunca Moğol enerjisini somuran Çin'in fethi ve batıdaki sair seferler bile birer ilave olarak aktarılmıştı. Muhtemelen atalarının bilinen dünyanın büyük bir kısmını nasıl ve neden fethettiğini Moğollara anlatmaya gerek duyulmamıştı. Bir kere birleştiler ve etkin bir öndere sahip

oldular mı, gerisi kaçınılmazdı. Bu durum dönemin Moğol bakış açısına dair bir hakikati yansıtmakla kalmıyor, aynı zamanda pek çok şeyi de açıklıyor esasen. En korkunç düşmanlara –diğer bozkır halklarına– karşı on yıllarca süren savaşlara katılmış kulağı delik eski tüfekler daha "medeni" kurbanlara karşı girişilen seferleri görece kolay buluyorlardı.

Doğal olarak "medeni" kurbanların Moğollara dair anlatıları onlara karşı pek de müspet değil; haliyle bu durum bilahare Moğol hizmetine girip yüksek kademeleri işgal eden iki isim tarafından yazılan iki Farsça kaynağı özellikle önemli kılıyor. Atâ Melik Cüveynî[3], Cengiz'in torunu Hülâgû döneminde Bağdat valisiydi; yazdığı *Târîh-i Cihangüşâ*, yalnız Cengiz'in hayatını aktarmakla kalmıyor, 1260 yılına dek onu takip eden haleflerinin de iktidarından bahsediyordu. Okunması zor olsa da *Gizli Tarih*'le beraber bu çalışma erken Moğollara dair en değerli eserlerden biridir. Anlatı tutarlı bir kronoloji takip etmez; dolayısıyla Cüveynî bazen aynı hadiseleri muhtelif başlıklar altında tekrar aktarır. Ayrıca pek çok kereler istitratlarla ve erken dönem İslâm kaynaklarından yapılan alıntılarla bölünür metin. Diğer önemli İranlı vakanüvis de Reşîdüddin'dir. Reşîdüddin, Hülâgû hanedanının Orta Doğu'da kurduğu İlhanlı Devleti'nin hükümdarı Gazan Han'ın başveziriydi. Tarihini 13. asrın sonunda kaleme almıştı ve haliyle Cengiz'in saltanatına dair hadiseleri aktarırken aralarında Cüveynî'nin de olduğu erken dönem kaynaklarına başvurmak zorunda kalmıştı; her şeye rağmen, eserine almasa sonraki dönemlerde kaybolup gidebilecek pek çok önemli olayı nakletmişti. Tevazu göstererek *Câmi'u't-Tevârih* diye isimlendirdiği eseri, maalesef kısmî anlamda çevrildi. Ayrıca Cûzcânî'nin[4] *Tabakât-ı Nâsırî*'si de değerli bir eserdir. Yazarı 1219 Moğol istilası

3 Ebü'l-Muzaffer Alâeddin Atâ Melik el-Cüveynî (ö. 1283), İlhanlılar devrinde yetişen devlet adamı ve tarihçi. (e.n.)

4 Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî (ö. 1266'dan sonra), İranlı tarihçi, âlim ve edip. (e.n.)

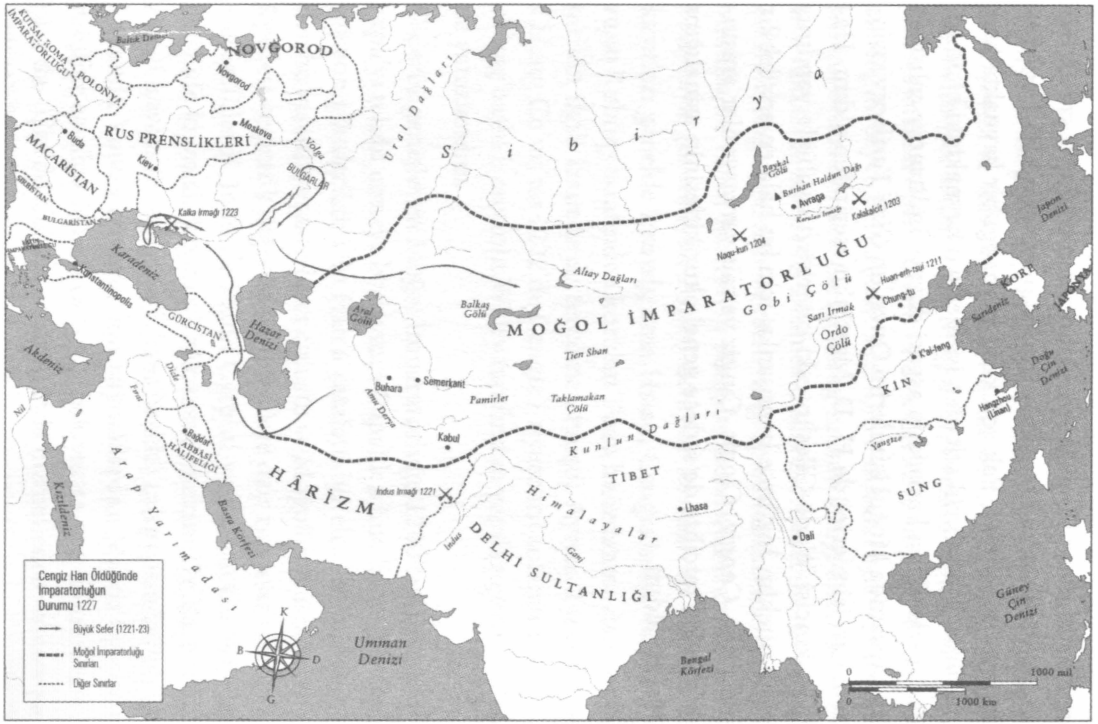
sırasında Hârizm ordusunda hizmet etmiş, eserini de 1260'ta Delhi'de sürgündeyken yazmıştı. Şüphesiz Moğol karşıtıydı, ama yazdıklarının çoğu Cüveynî'nin döneme dair anlatılarıyla uyuşuyordu.

Cengiz ve takipçileri için Çin, Moğolistan'dan sonra en önemli bölgeydi ve kaynaklarının büyük bölümü oranın fethine hasredilmişti. Dolayısıyla Moğol fetihlerinin anlaşılması için Çin kaynakları paha biçilmez önemdedir; ama bunların pek azı İngilizceye çevrilmiştir. Ben Çin'e düzenlenen seferler ve Moğol ordusuna dair Meng Hung'un kaydettiği önemli malumat için daha ziyade H. Desmond Martin'in eserine müracaat ettim. Hung, işgalciler ve nasıl mağlup edilebileceklerine dair vukuflu bir rapor hazırlayıp Sung İmparatoru'na arz eden bir 13. yüzyıl generaliydi. Askerî detaylar konusunda Çin resmî kayıtları genelde kısaydı; ama Hsiao, Cengiz'in bir başka torunu Kubilay tarafından kurulan Yüan hanedanına dair resmî tarihin ilgili kısımlarını tercüme etmişti. Ayrıca Taocu bilge Ch'ang Ch'un'un 1222'de Cengiz'i ziyaretini anlatan *Li Chih-ch'ang* başlıklı eserinin Waley tarafından yapılan çevirisinden de yararlandım.

Giderek genişleyen Moğol İmparatorluğu 1240'tan sonra Avrupa'yı tehdit etmeye başlayınca Papalık adına doğuya birçok misyon gönderildi; Ulu Han'a şatafatlı bir elçi kisvesinde giden bu insanlar esasen birer casustu ve Moğolların askerî kabiliyetleri ve pratik diğer bazı meselelere dair raporlar vermekle yükümlülerdi. John de Plano Carpini ve Rubrucklu William özellikle kıymetli kayıtlar bırakmıştı; nitekim De Rachewiltz *Papal Envoys to the Great Khans* başlıklı çalışmasında bunları kullandı. Yine, yararlandığım kaynaklardan Marco Polo'nun meşhur seyahatnamesi de –yaklaşık yarım asır sonrasına ait olsa da– Çin'de Kubilay'ın sarayında hizmet eden işimize yarayacak önemli bir eser.

Söylemeye hâcet yok; eserleri kaynakçada geçen diğer pek çok çağdaş yazara da minnet borçluyum. Daha derin ve geniş bir

Moğol tarihi okumak isteyenlerin kaynakçadaki söz konusu eserlere başvurmasını öneririm; özellikle De Hartog, Morgan ve Rachtnevsky'nin yazdıklarına. Bir diğer konu: Moğol, Çin ve Fars isimlerini İngilizceye aktarmanın muhtelif yolları var ve muhtelif otoriteler arasındaki tutarsızlık da kafa karışıklığına yol açabiliyor. Pek çok kere, herhangi bir kaynakta karşılaşılma ihtimali yüksek olan isimlerin o kaynaktaki biçimini tercih ederek bu karışıklığı asgari düzeye indirmeye çalıştım. Bu kapsamda Moğol isimlerini Onon'un *Gizli Tarih* çevirisinden, Çin isimlerini de H. D. Martin'in eserinden aldım. Haliyle ikincisi Wade-Giles'in eski çeviriyazı usulüyle yapılmış oldu; nitekim İngilizce konuşanlar için bu hâlâ en erişilebilir sistemdir. Cengiz, Çingis, Çingiz ve sair varyasyonlar arasında yapılan tercihte de sadece genel okur kitlesinin aşinalığını dikkate aldım.

KUTSAL ROMA İMPARATORLUĞU
POLONYA
NOVGOROD
Novgorod
Moskova
RUS PRENSLİKLERİ
Buda
MACARİSTAN
Kiev
Volga
Ural Dağları
Sibirya
Baykal Gölü
Avraga
Kalka Irmağı 1223
BULGARİSTAN
Karadeniz
Konstantinopolis
GÜRCİSTAN
Hazar Denizi
Aral Gölü
Balkaş Gölü
Altay Dağları
MOĞOL İMPARATORLUĞU
Gobi Çölü
Sarı Irmak
Ordo Çölü
Tien Shan
Buhara
Semerkant
Pamirler
Taklamakan Çölü
Kara Deniz
Kabul
Kunlun Dağları
Akdeniz
Nil
Dicle
Fırat
Bağdat
ABBASİ HALİFELİĞİ
Arap yarımadası
Kızıldeniz
HARİZM
Basra Körfezi
İndus Irmağı 1221
TİBET
Himalayalar
Lhasa
Ganj
İndus
DELHİ SULTANLIĞI
Dali
Umman Denizi
Bengal Körfezi
Güney Çin Denizi
Doğu Çin Denizi
Sarıdeniz
Japon Denizi
KORE
Kore Boğazı
Nagan-kan 1204
Bamkan Haldan Dağı
Kalkalıcot 1203
Hsien-shi-tsui 1711
Chung-tu
Ta-liang
KİN
Yangtze
SUNG
Hangchou (Liman)
Cengiz Han Öldüğünde İmparatorluğun Durumu 1227
Büyük Sefer (1221-23)
Moğol İmparatorluğu Sınırları
Diğer Sınırlar
K
B
D
G
0
1000 mil
0
1000 km

1. BÖLÜM

CENGİZ'İN DÜNYASI

Ülke ve Halk

Moğolistan, 40 ve 50. enlemler arasında kalan ve Asya'nın büyük bir kısmına yayılmış açık bir otlak, daha doğrusu bozkırın doğu ucundaki yüksek bir platodan ibarettir. Daha kuzeyinde Sibirya ormanları vardır; sıradağlarla kapanmamış güney cephesinde de bozkır ağır ağır çalılıklara ve taş yığını bir çöle karışır. Bölge denizden büsbütün uzaktır; haliyle çetin mevsim değişikliklerine maruzdur, düşük yağmur oranı sebebiyle de tarıma elverişsizdir. Dolayısıyla modern öncesi dönemde bölgenin sâkinleri daha çok göçebe çobanlardı ve bunlar geçimlerini koyun, sığır, deve ve at sürülerinden sağlıyorlardı. Geleneksel olarak bu topraklar ve sâkinleri, "uzak ve geri insanlar" olarak görüldü; ama yanıltıcı bir klişeydi bu. Zira bozkır arazisinin güneyinden eski ve orta dünyaların en büyük doğu-batı ticaret yolu geçiyordu ve bu yol taşınan en şaşaalı mal adıyla isimlendirilmişti: Bir dizi aracı vasıtasıyla Çin'i Akdeniz'e bağlayan İpek Yolu. Bu yol yalnız fikirler ve icatların bozkırdan güneye, tarım medeniyetlerine doğru akışına imkân tanımakla kalmamış, aynı zamanda güzergâh üzerinde Çin sınırındaki Kumul'dan batıda Amu Derya kıyısındaki

Buhara'ya, hatta daha ötede Bağdat'a dek bir dizi müreffeh şehri beslemişti. Bozkırın kendisi de dünyayı değiştiren bir yığın icadın kaynağı olmuştu; bunların çoğu bölgenin en karakteristik faunası olan at etrafında teşekkül etti. Atlara ilk defa Ural Dağları'nın güney ucunda muhtemelen MÖ 4000'lerde binilmiş ve 2000 yıl sonra yine aynı bölgede ilk savaş arabalarına koşulmaya başlanmışlardı. Bu askerî teknolojinin yayılışı bir yandan da Hint-Avrupa dillerinin Avrupa'dan Hindistan'a dağılışıyla ilişkilendirilmişti; yani bozkırın savaşçıları yerleşik kuzenlerini hayli önceden tahakküm altına almışlardı. Tarihî zamanlar boyunca yüksek otlaklardan çapul ve fetih için inen göçebe atlılar teması hayli aşina şeydi; Asur başkenti Ninova'yı MÖ 612'de talan eden İskitlerden MS 5. yüzyılda hemen hemen aynı şeyi İstanbul için yapan Attila'nın Hunlarına dek hayli örneği vardı. En önemlileri Türklerdi bunların; MS 600'leri müteakip dalgalar halinde güneye ve batıya doğru ilerleyen ve nihayet Orta Doğu'ya hâkim olan Türklerin sair akrabaları da aynısını Kuzey Çin'de yaptı.

Fakat Moğolistan pek çok Türk kabilesinin anayurdu olsa da bir nevi ihmal edilmiş bölge olarak kaldı. Burası denizden en uzak noktaydı ve step, deniz seviyesine nispetle en yüksek enlem derecesine çıkıyordu. Dolayısıyla burası Orta Asya standartlarına göre dahi kurak, soğuk ve kasvetliydi; bozkırdaki göçler de genelde doğudan daha ılıman ve sulak olan batıya doğruydu. MS 12. yüzyıla gelindiğinde hâlâ yüksek platolarda yaşayan insanlar inanılmaz atılgan, fakat aynı zamanda fakirdi. Muhtelif kabile konfederasyonlarına bölünmüşlerdi ve Moğollar, bunlar arasında en önemsizlerinden biriydi. Batıda, Altay Dağları'nın eteklerinde, Türk menşeli oldukları konusunda genel bir kanaat olan Naymanlar yaşıyorlardı. Buna rağmen Türk ve Moğollar arasında –bizim kaynaklarımızdan anlaşılmayan– bir kültür değil, daha ziyade dil farkı vardı. Naymanların çoğu ya Budist ya da Nestûrî idiler ve bunlar (güney sınırlarında yer alan) bugün Çin'in Sincan eyaleti

dahilinde kalan Tarım Havzası'ndaki topraklarında yerleşik Uygur Türkleri tarafından dinlerinden döndürülmüşlerdi. Bir Avrupa efsanesine dönüşen Prester John (Keşiş Yuhanna) da bu uzak diyardaki Hıristiyanların söylencelerinin ürünü olmalıydı. 12 ve 13. yüzyıllarda yaşamış, batıya doğru ilerleyip dindaşlarına Müslümanlar karşısında yardım etmek sevdasına düştüğü varsayılan Hıristiyan bir kraldı John.

Naymanlar bir başka Türk halkı olan ve 9. asırda bütün Moğolistan'ı zapt etmiş, fakat muhtelif düşmanlarca daha kuzeydeki Yenisey Nehri etrafındaki ormanlara sürüklenmiş Kırgızların eski müttefikleriydi. Naymanların doğusunda bir başka güçlü grup vardı: Keraitler. Bunların da büyük çoğunluğu Nestûrî idi, Orhon ve Onon nehirleri arasında kalan merkezî Moğolistan bozkırlarında meskûndular. Keraitlerin kuzey komşuları Merkitlerdi ve Baykal Gölü'nün güneyinde yer alan aşağı Selenge Irmağı civarında yerleşmişlerdi. Merkitler yurdu büyük oranda ormanlıktı ve halkı –aralarında ince ve seyyal bir çizgi olsa da– hem avcılık hem hayvancılıkla meşguldü. Merkitler günlük hayatta binek olarak attan çok ren geyiğini tercih ediyorlardı; ama kaynaklara bakılırsa önemli bir süvari ordusu besliyorlardı ve bu, ekonomilerinin insanları olduğu kadar önemli miktarda hayvanı da idame edebildiği anlamına geliyordu. Daha kuzey ve batıda, yukarı Yenisey Vadisi'nin doğusunda yaşayan Oyratlar (Kalmuklar) da benzer bir yaşantı sürüyorlardı fakat sayıca daha azdılar.

Doğu Moğolistan'da, Mançurya'yla sınırı çizen Kerulen Nehri ve Kingan Dağları arasında, baskın halk Tatarlardı. *Gizli Tarih*'te Tatarlar, Moğolların can düşmanı diye nitelendirilir; ama bilahare Moğol-Borjigin ve Tayciyut diye bilinen iki boy, esasen Tatar budununun birer şubesiydi. Tayciyutlar Tatar ülkesinin kuzeyindeki ormanlık arazinin uç kısmında yerleşmiş muazzam avcılıklarıyla nam salmış bir boydu; Borjiginlerse güneyde sâkin, klasik hayvancılıkla meşgul konar-göçerlerdi. Bölgedeki Jalairler gibi diğer kabilelerin de Merkitler

ve Keraitler arasında yaşayan Türk mültecilerden neşet ettikleri söyleniyordu. Onggiratlar güneydoğunun en ucuna yerleşmiş; bilinmeyen bir tarihte Çin hududunun ötesine Gobi Çölü'nün güneyine göç eden Onggutlar da her şeye rağmen kuzeydeki akrabalarıyla irtibatlarını koparmamışlardı. Görünürde tecrit edilmiş gibi olsalar da bu kabilelerin pek çoğu Doğu Asya'nın güç siyasetinde bir dereceye kadar etkindiler ve 13. yüzyıla gelindiğinde Güney Çin'e giden yolda çoktan mekik dokunmaya başlanmıştı.

İmparatorluğa Giden Yol

MS 300'den sonra bütün bir binyılın en çarpıcı hususiyetlerinden biri kıtanın kıyı kesiminde kurulmuş imparatorluklara karşı Orta Asya'dan gelen orduların saldırılarıydı. Geleneksel görüşe göre Hunlar, Macarlar, Türkler ve Moğollar aynı sürecin birer parçasıydı; arkalarındaki itici güç Asya ve Avrupa'nın sahil kesimlerindeki müreffeh medeniyetlerle içerideki çorak bozkır arasında görülen servet dengesizliğiydi. Otlaklarda hâkim kırsal ekonomi hayvancılık ve belirli doğal kaynaklar açısından zengindi; ama tahıl ve sair zirai ürünler, tekstil yahut hususi zanaat gerektiren mamuller bakımından kendine yeter değildi. Teoriye göre göçerlerin bu tür şeyleri yerleşik komşularından tedarik etmesi gerekiyordu; bu da ya ticaretle ya da savaş ve haraca bağlamakla mümkün olabilirdi. Böylece Moğol fetihleri zaman zaman "eşitsizliği bertaraf etmek için girişilmiş ilkel bir teşebbüsün neticesi olarak görülüyor, yürütülen en muazzam ve müteselsil zorunlu yardım programı" kabul ediliyordu. Fakat son dönemde yapılan araştırmalar bu görüşü birkaç açıdan tadil etti. Evvela, Orta Asya'nın daha önce ihmal edilen mıntıkalarında yapılan arkeolojik çalışmalar bozkır toplumlarının sanılandan daha çok öz-yeterliliğe sahip olduğunu gösterdi. Burada demir işçiliği yaygındı, geniş demir ve bakır rezervlerinden istifade ediliyordu; sulanan arazilerde ve dağlardan gelen kar sularıyla

mahsul yetiştiriliyordu; yiyeceğin daha ziyade hayvanlardan temin edildiği yerlerde bile sıradan bir göçer ziraatla meşgul çağdaşlarına nispetle daha iyi besleniyordu. Aynı derecede önemli bir başka mesele de uzun mesafeli ticaretin rolüydü. Bu durum Çin ve Akdeniz'i birbirine bağlayan İpek Yolu üzerindeki şehir devletlerini ihya etmekle kalmadı, aynı zamanda göçerler arasında gerek değerli metaller ve gerekse sair malların yaygınlaşmasına yol açtı; bunlar ya geçiş ücreti yahut haraç ya da at, deri veya diğer yerel mamuller için duyulan ihtiyacı tetiklemek suretiyle mümkün oluyordu. Göçer istilacılar tarafından Çin'den alınan haraç genelde ipek ve altın oluyordu; ama bunlar nakliyesi kolay prestij ürünleriydi, toplumların temel ihtiyaçları olmaktan çok sembolik değere sahip şeylerdi. Kayıtlara bakılırsa kaba kuvvetle yağma edilen şeyler hayatlarını idame için ihtiyaç duydukları tahıldan ziyade insanlar ve hayvanlardı; zira bunlar ekonomik yapıları gereği taşınabilir servet kabul ediliyordu. Yapılan analizlerden biri bu bütün argümanı tepetaklak edecek kadar ileri gitmişti; buna göre Orta Asyalılar civarlarındaki imparatorluklar –özellikle Çin– tarafından sık sık saldırıya uğruyorlar ve bizim bunları "barbar" diye nitelendirişimiz sırf Çin kaynaklarının taraflı aktarımını tenkit etmeden kabullenişimizden kaynaklanıyor.

Dolayısıyla Moğolların muğlak birtakım tarihî güçler tarafından dışa doğru genişlemek zorunda bırakıldıklarını zannetmemizi gerektirecek ya da açlık ve yerleşik komşuları tarafından onlara karşı duyulan kıskançlığın hayat tarzlarının bir parçası olduğunu düşündürecek bir durum yok. Öte yandan yaptıkları fetihlerin itici gücünün 12. asrın sonunda bozkırı etkilediği düşünülen kuraklık olduğu doğru olabilir. Ama son dönemde Moğolistan'dan elde edilen ağaç halkası verileri daha detaylı ve karmaşık bir resim sunuyor bize. Ağaçlar üzerindeki yaş halkaları, sıklık açısından yıldan yıla farklılık arz ediyor; yağışın bol olduğu mevsimlerde genişliyor. Haliyle yeterince geriye götürülebilecek örnekler bulunabilirse

muayyen bir yıla mahsus hava durumunu gösterebilir bu halkalar. Görünen o ki 1180'lerde bir kuraklık dönemi başlamış ve alışılmışın dışında yağışlı olan 1211 yılına dek devam etmişti. Müteakip iki yıl yine kurak geçmiş, ama 1214'ten sonra 12 yıl boyunca yine ağır yağışlar görülmüştü. Bu önemliydi; zira giderek artan yağış oranı yalnız ağaçlar için uygun yetişme koşulları sağlamıyor, aynı zamanda Moğolların geçimlerini temin ettikleri sürüler için de gümrah otlakların yetişmesine vesile oluyordu. Aslında verimlilik dört ya da beş kat artabilir, daha fazla at, inek ve koyunun yetiştirilmesine olanak sağlayabilirdi. Şayet daha fazla yem temin edilebilseydi, şüphesiz kalabalık orduları bozkırda sevk edebilmek daha kolay olurdu. Seyrek otlakları ele geçirmek için mücadele eden kabilelerin 1206'dan sonra mecburen birleşmelerine yol açan şey de bu söz konusu kurak dönem olmalıydı. Artan bu gecikmiş yağış oranı Cengiz'in iktidara yükselişini açıklayamazdı; ama 1211 yılını müteakip yükselişe geçen bu yeni imparatorluğun iktisadî ve lojistik esnekliğini büyük oranda artırmış olabilirdi. Bu durumun Cengiz rejiminin geniş bir kabul görmesini de teşvik etmiş olması muhtemeldi; nitekim Çin geleneğinde güzel havalar bir muktedirin hükümranlık hakkının gökler tarafından desteklendiğine alametti.

Açıkça kurak olan bozkır başka bakımlardan da zengindi. Moğolların düzenli olarak yaptıkları sonbahar avlarının savaş için bir tür hazırlık mahiyetinde olduğu iyi bilinir; ama otlaklardan müteşekkil faunanın Moğol seferlerinde sağladığı lojistik faktör fazla takdir edilmemiştir. "Değişen taban çizgisi sendromu" dedikleri şeyi modern çevrebilimciler, kitlelerce istismara uğramadan önce pek çok doğal ortamın ne kadar da verimli olduğunu takdir edemediğimiz gerçeğine bir gönderme olarak kabul ederler. Ama vaktiyle Orta Asya bozkırlarındaki yaban avlarının 19. yüzyıl Kuzey Amerika platolarındaki bufalo sürüleri kadar bol olduğuna inanmak için herhangi bir gerekçe yok elimizde; hatta tam aksi bir durum olduğunu

söyleyebiliriz. *Gizli Tarih*'e göre, Cengiz 1216'da kumandanı Sübütey'i Tokto'a'nın oğullarını takip emriyle gönderdiğinde, adamının karşılaşacakları vahşi hayvanların cazibesine kapılıp atlarını onların peşine sürerek tıknefes etmesinden endişe duyuyordu. Cüveynî, Semerkant'ın zaptından sonra Cengiz oğlu Yoşi'yi yanına çağırınca Yoşi'nin yaban eşeklerini "koyun sürüsü gibi" önüne katarak bozkır üzerinden nasıl kuzeye doğru geldiğini aktarır. Yoşi hayvanları yememişti; yorulduklarında onları yakalamış, damgalamış ve muhtemelen yedeğine almıştı. Aynı zamanda Çağatay ve Ögedey de Kara Kol yani Özbekistan'daki "Kara Göl"de kuğu avlamaya gitmiş ve "numune diye" her hafta babalarına elli deve yükü kuş göndermişlerdi. Etraf böyle bol yiyecekle doluyken Moğol savaşçıları ve ailelerinin maişetini temin etmek güç olamazdı. Birer avcı olduklarından Moğollar kemik, deri ve zamk gibi hayvanlardan elde ettikleri mamulleri kullanmakta da becerikli olmalıydılar. Göçerlerin ve ordularının hareketini kısıtlayacak şey şüphesiz atları için otlak ve suyun varlığıydı. Nitekim bu meseleye üçüncü bölümde yeniden değineceğiz.

Göçebe hayat tarzları Orta Asyalı kabileleri mecburen saldırganlaştırmamış ya da sırf çaresizlik yüzünden komşularına saldırmaya zorlamamışsa da bu yaşam biçimi söz konusu kabilelerin savaşmaya karar vermeleri durumunda etkinliklerine katkı sağlamıştı. Avcılık silahlar –özellikle yay ve oklarla– olan ünsiyetlerini artırmıştı. Çobanlar genelde herhangi bir denetime tâbi değillerdi ve kendi kendilerine güvenmek durumundalardı; ama aynı zamanda büyük ölçekli göçler sırasında komşularıyla yardımlaşabilmek zorundalardı. Göçerlerin çoğu bozkırda keyiflerince gezmiyorlar, daha ziyade yaylak ve kışlaklar arasında geleneksel güzergâhları takip ediyorlardı. Dolayısıyla yılda iki defa bütün bir topluluk çadırları, yük arabaları ve sair eşyaları yanlarında bir yerden başka bir yere naklediyorlardı. Böyle bir göç birkaç bin insanın yüzlerce kilometrelik bir noktaya nakli anlamına geliyor; gerek insan

gerekse hayvan olsun yırtıcılara karşı korunmalarını gerektiriyordu. Savaşın lojistik cephesi için mükemmel bir hazırlık demekti bu; aynı zamanda insanlara disiplin ve sadakat erdemlerine karşı bir tür hürmet aşılıyordu. Bir besiciler ordusu da oldukça hareketliydi; zira ellerinde çok sayıda ata erişebilme imkânı vardı ve ekonomilerine herhangi bir zarar vermeden erzaklarını ve ailelerini de yanlarına alabiliyorlardı. Seyrek nüfuslu bozkırla etraflarındaki tarım medeniyetleri arasındaki eşitsizliğe rağmen ötekilerin binlerce yıl boyunca berikilere rağmen bağımsızlıklarını muhafaza edebilmeleri, hatta zaman zaman üzerlerinde hâkimiyet kurabilmeleri bundandı.

Göçerler ve Çin

Bozkır serhaddindeki meskûn arazi arasında Moğolistan'a en yakın olan ve o mıntıkadaki hadiselerde dahli bulunan ülke Çin'di. Çin'in kuzey hududu boyunca yukarıdan gelen bir dizi istilacı göçer, bu bölgede mesken edinmeyi başarmış ve ancak zaman içinde yerli toplum içinde eriyebilmişlerdi. Sonra Çinliler inisiyatif aldı ve bu toplulukların karargâh ve zirai yerleşimcilerini bozkıra doğru sürükledi, ta ki bunlar Çinlilere galebe çalıncaya kadar. Ardından bütün bu döngü yeniden başladı. 7. yüzyıl ile 9. yüzyıl arasında hüküm süren T'ang hanedanı devrinde Çin iktidarı Orta Asya'ya dek uzanmıştı; fakat 907'de T'ang İmparatorluğu çöktü, ülke birbirine düşman savaş beyleri arasında taksim edildi. Bu döneme "Beş Hanedan On Krallık" devri denmişti. Kuzeyli muhtelif kabileler de bu karışıklıktan istifadeyle Çin'in kuzeyine doğru göç etmişlerdi. Bunlar arasında Sha-t'o Türkleri de vardı; bunlar T'ang hanedanı döneminde paralı asker olarak getirilmişti. Ayrıca Tibet sınırlarından gelen Tangutlar da bir başka topluluktu; bunlarsa T'anglar tarafından benzer hizmetlere karşılık yukarı Sarı Irmak'ın Ordos bozkırlarında yaşayan "tâbi krallar" diye tanınıyorlardı. Bir de bugün Mançurya denen bölgede ve vaktiyle sözde "kral"ları Liao hanedanının emrinde toplanan

Hitanlar vardı. 960'ta bir Çin subayı olan Chao K'uang-yin ülkenin büyük bölümünü emrine râm etmeyi başarmış ve yerli Sung hanedanını kurmuştu; fakat kuzeydoğuda Hitanlar 16 bölgenin kontrolünü ellerinde tutuyorlardı. Bilahare sınırlarını bugün Moğolistan diye bilinen batı mıntıkasına doğru genişletmişler, Orhon Nehri boyunca bir dizi karargâh edinmişler ve dağdağa içindeki bölgede geçici bir sükûn temin etmişlerdi. Sung hanedanı, kuzeybatıda bir Tangut devleti olan Hsi Hsia'ya hükmen bağlı olmakla beraber bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştı. 1004'te de Hitanlarla kalıcı bir barış üzerine mutabık kalmışlar, ama 982'de Hsi Hsia'ya karşı başarısızlıklarla sonuçlanacak bir dizi seferin ilkine girişmişlerdi. Bu teşebbüsün gerekçelerinden biri, Tangutların sadece imparatorluk dahilindeki en iyi at yaylaklarını kontrol altında tutuyor olmaları değil, aynı zamanda İpek Yolu üzerindeki değerli ticaret şehirlerini iktisadî anlamda zapt ediyor oluşlarıydı. Bir başka sebep de mütecavizlerin T'ang hanedanına karşı duydukları itaat ve sadakati Sung imparatorlarına karşı hissetmeyişleriydi; hükümdarları Chao Yuanhao 1040'ta kendini kral ilan etmiş ve böylece tamamen bağımsız bir devletin tepesindeki isim olarak kendini Sung İmparatoru'yla aynı seviyede ilan etmişti.

Hsi Hsia'ya karşı girişilen Çin seferleri 1119 yılına dek devam etti, fakat Sungları yalnızca zayıflatabilmeye kadir oldu. Sayıca büyük oranda geri olsalar da Tangutlar üstün süvari gücüne sahipti ve genelde savunma savaşı yapıyorlardı; haliyle neredeyse her seferinde galip geliyorlardı. Ama o sırada Sungların kuzey hududunun öteki ucunda daha muazzam bir tehdit belirmişti. Hitanların Mançuryalı tebaası olan Curcenler efendilerine karşı başkaldırmışlar ve 1115'te Wan-yen Akuta önderliğinde Kin ya da Altın diye isimlendirdikleri kendilerine özgü bir Çin-tarzı hanedan teşkil etmişlerdi. Sung İmparatoru Hui-tsung, dost bir tampon devlet olarak Liao'yu desteklemek yerine kaybedilen 16 bölgeyi yeniden ele geçirmek umuduyla

onları arkadan vurmuş, bu da Hitanların dikkatini dağıtarak Curcenlerin kuzeydoğu sınırına saldırabilecekleri bir ortam yaratmaktan başka bir işe yaramamıştı. Hitan yönetici sınıflarının pek çoğu batıya Orta Asya içlerine doğru kaçmış, Altay Dağları'nın batısında Kara Hitay devletini kurmuşlardı. Geri kalanlarsa yerlerinde kalmış ve Curcenlerin gönülsüz birer tebaası olmuşlardı. 1127'de Kin orduları K'aifeng'deki muharebeyle Sung başkentini ele geçirdi ve imparatorluğun kuzey yarısını bütünüyle zapt ederek Sungların güneyde yeni başkent olarak bugün "Lin-an" ya da "Geçici Barış" diye bilinen Hangchow'a gerilemesine sebep oldu. İlerleyen yarım yüzyılda hem Kin hem de Sung imparatorlukları birbirlerini alaşağı edip imparatorluğu yeniden bir araya getirmek sevdasına düştü, ama bu çabalar birbirlerini zaafa uğratmaktan başka netice vermedi.

Dahası, Curcen iktidarı kendini, Moğolistan'ı zapt eden herhangi bir kuvvetin doğal düşmanı olarak konumlandırdı. Pek çok açıdan tipik bir Çin hanedanına dönüşmüştü Kin; ama diğer başarılı işgalcilerin çoğu gibi sırtını bozkıra asla dayamadı. Hitanlar gibi doğrudan askerî bir varlığı sürdürme peşine de düşmedi. Aksine Orhon karakollarını boşalttı ve Moğolistan'da "ilerlemeci bir politika" takip etti; ardında bıraktığı boşluğu doldurmak için gelen birbirine düşman göçmen beyleri arasından kendine mahmî seçtiklerini desteklemeyi tercih etti. Ama bu politikanın uygulanışı hayli beceriksizceydi. Sung generali Meng Hung'a göre bozkır kabilelerine demir tedarik eden Curcen hâkimleri uzun zamandır süren Çin ambargosunu kaldırmışlar ve Sung demir parasını geçerli birim olarak kabulünü reddederek durumu daha da ağırlaştırmışlardı. Haliyle insanlar ellerindeki işe yaramaz paraları, bunları Moğolistan'a getiren tüccarlara hurda pahasına satmışlar ve onlar da bu metal paraları eritip silah ve zırh imal etmişlerdi. Moğol ordularının elindeki metal bolluğunun sebebi bu olabilirdi; ama durum Meng Hung'un belirttiği kadar mühim

de değildi. Türkler ve diğer bozkır halkları, en azından miladî 5. yüzyıldan itibaren demir işçisi olarak nam salmışlardı ve ellerindeki metal tedariğinin büyük bir kısmı şüphesiz Orta Asya'dan gelmişti.

Kin için daha önemli bir şey vardı; bozkır siyasetine bulaşmış olmaları onları korkunç birer düşmana dönüştürmüştü. 12. yüzyılın ortasında Tatarları desteklemişler, bu da onları Borjigin Moğollarına düşman etmişti. Borjiginler de müstakbel Cengiz Han'ın büyük büyük atası Kabul Han'ın önderliğinde başarılı bir bağımsızlık mücadelesine azmetmişlerdi. Anlaşılan o ki Kabul Han muhtelif Moğol kabileleri üzerinde hâkimiyet kurma çabasına girişmişti; ama Curcen'in kumpası bu teşebbüsü baltalamıştı. Evvela Kin İmparatoru Kabul Han'ı başkent Chung-tu'da (bugünkü Pekin) bir görüşmeye davet etmiş ve dönüş yolunda canına kastettikleri başarısız bir girişime ortak olmuştu. Nihayet 1161'de Kinler Borjigin konfederasyonunu dağıtan bir Tatar ordusuna destek olmak üzere birlikler göndermişlerdi. Kabul Han'ın yeğeni Ambakay, Tatarlar tarafından Curcenlere teslim edilmiş ve tahta bir eşek üzerinde sırtından bıçaklanarak aşağılayıcı bir biçimde öldürülmüştü. Ama Tatarlar bu zaferlerini tahkim edememişler ve Curcenlerin çekilmesinin hemen ardından Moğolistan anarşiye gömülmüştü. Kin imparatorları buna rağmen kendilerini Moğol şeflerinin efendileri olarak görmeye devam etmiş, onlara verdikleri boş unvanlara karşılık kendilerinden haraç talep etmişlerdi.

Bu çalkantılı zamanlarda küçük de olsa bir topluluğu elinde tutabilmeyi başaran tek isim Kabul Han'ın yeğeni Yesügey'di. Kabilesinin şefi olmaya çalışan Keraitli komşusu Tuğrul'u desteklemiş ve buna karşılık "anda" yani "kan kardeşliği" mevkiiyle ödüllendirilmişti. Ama Tatarların da tazelenen öfkesini üzerine çekmiş ve 1170 yılı içinde bir Tatar kampını ziyaretinin ardından hastalanarak ölmüştü. *Gizli Tarih*'te de iddia edildiği gibi, aile hep zehirlenmiş olduğunu düşündü. Karısı Houlen'u dul bırakmıştı Yesügey; ayrıca en büyüğü

sekiz yaşındaki Timuçin olan beş çocuğu da yetim kalmıştı. Timuçin'in üvey annesinden de iki erkek kardeşi vardı. Çocuğa (Timuçin) doğduğu sırada alınan bir Tatar esirin adı verilmişti; eski bir düşmana karşı alınan zaferi kutlama yöntemlerinden biriydi bu. Bu isim, Türkçe ve Moğolcada kullanılan demir kelimesinden geliyordu ve demircilik yapan kimse anlamındaydı. Haliyle İngilizcede Smith isminin dengi sayılırdı. Ama Timuçin bilahare aldığı Cengiz Han lakabıyla tanındı.

Gizli Tarih'te erken dönemine ait hulasa, pek çok mitolojik unsur barındırır (mesela doğduğunda avucunda sıktığı söylenen kan pıhtısı); ama aynı zamanda bu kayıtlar döneme hâkim anarşiyi ve arkasında hiçbir hâmisi olmayan bir çocuğun tekinsiz hayatını çok canlı bir biçimde tasvir eder. Buna göre Houlen'un Tayciyut boyundan iki asilzade kadınla arası bozulmuş; bu iki kadın Yesügey'in halkını Houlen'dan peşinden ayrılmaya ve kendi seçkinlerinden biri olan Tarqutai'ı takip etmeye ikna etmişlerdi. Dul kalan Houlen, öz ve üvey toplamda yedi çocuğuyla kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalmışlardı. Balıkçılık ve avcılık yaparak, ayrıca yaban bitkilerini toplayarak hayatta kalmayı başarmışlardı; ama yaşam koşulları zordu ve genç erkekler ele geçirilen kıt ganimetler için birbiriyle mücadele ediyordu. Timuçin ilk kurbanının canını bu dönemde aldı; kardeşi Kasar'la beraber tuttukları balığı çaldı diye üvey kardeşi Bekter'i bir okla vurdu. *Gizli Tarih*'te nakledildiğine göre anneleri "gölgelerinden başka dostları, sürülerinin kuyruklarından başka yağları olmadığı" bir dönemde akrabalarıyla kavga ettikleri için oğullarına kızgındı. (Bu son ifade kuyruğu yağlı koyunlara göndermeydi; kıtlık olduğunda bu hayvanlar devenin hörgücünden beslendiği gibi kendi kuyruğundan besleniyordu.) Annelerinin kimi kaynaklarca uzun uzadıya aktarılan ve ailenin birbirine sıkı sıkıya bağlanması gerektiğini salık veren sohbeti Timuçin'i hayli etkilemişti; nitekim Timuçin hayatı boyunca aile dayanışması ve karşılıklı sadakate son derece itina gösterecekti.

2. BÖLÜM

BOZKIRDA SAVAŞ

1177 yılına gelindiğinde Timuçin ergenliğe girmek üzereydi ve Tayciyutların başbuğu Targutay, görünen o ki, günün birinde Timuçin'in tehdit oluşturabileceğini fark etmişti. Houlen'un ailesi çocuğun kaçırılacağına dair bir kumpastan haberdar olmuş olmalıydı; zira *Gizli Tarih*'in aktardığına göre kendilerini savunmak için ormanda arkalarına kütükten bir barikat kurmuşlardı. Tayciyutlar gelip de Timuçin'i kendilerine vermelerini istediklerinde Timuçin atına binip kaçmış, kardeşleri de kovalayanları oyalamak için onlarla kavgaya girişmişti. İyi bir okçu olduğu bilinen Kasar, barikatın ardından ok fırlatırken kardeşleri Kaçi'un ve Temuge'yle kız kardeşleri Temulun dar bir boğazın girişinde Tayciyutlarla mücadele hazırlanıyorlardı. Ama hasımları bunları görmezden gelmiş ve kardeşleri Timuçin'in peşine düşmüş, nihayet onu bir çalılıkta köşeye sıkıştırıp yakalamışlardı. Tarqutai'ın ele geçirdiği bu mahkûma ne yapmak istediği hâlâ tam olarak bilinmez; ama evvela başının ve ellerinin raptedildiği bir boyunduruğa geçirilmesini emretmiş ve dönüp öbek öbek toplanan halkına onu teşhir etmişti. Belki de Yesügey'ın oğluna sempati duyanlara, onunkinin artık kaybedilmiş bir dava olduğu mesajını vermek istiyordu. Fakat Sorqan-shira'nın çadırında Timuçin

hoşgörüyle karşılandı ve ev sahibinin oğulları rahat etsin diye Timuçin'in ellerini bağlayan ipleri gevşetmişlerdi. Ertesi akşam esir, boyunduruğun ipinin bir ucunu tutan tecrübesiz bir gencin sofrasına konuk oldu. Aradığı fırsatı bulan Timuçin ellerinin bağlı olduğu iple bu genci kendine doğru çekti, onu boyunduruğun bir ucuyla yere serdi ve yakınlardaki Onun Nehri'ne doğru kaçıp yalnız başı dışarıda kalacak şekilde suya girdi. Muhafız hemen durumu haber verdi ve Tayciyutlar Timuçin'in peşine düştü. Hava kararmıştı, ama dolunay vardı ve Sorqun-shira ortaya çıkıp ona müsaade etmese ve peşine düşenleri başka yöne sevk etmese Timuçin muhakkak yakalanacaktı. Ardından Sorqun-shira firariye geçici barınak verdi ve bir at temin etti. Nihayet Timuçin annesinin yanına döndü.

Hâlâ fakir ve geçinebilmek için dağ sıçanıyla tarla faresine muhtaç olan aile küçük de olsa bir at sürüsü toplamaya başlamıştı. *Gizli Tarih*'te, bir gün at hırsızlarının baskın yapıp sekiz atını kaçırdıkları anlatılır; yalnız doru bir at kalmıştır, onunla da kardeşi Belgütey dağ sıçanı avına çıkmış olduğu için. Timuçin bu hayvana atlar ve üç gün boyunca hırsızların peşine düşer; ta ki Boorçu isminde babasının sürüsünü güden bir delikanlıyla karşılaşıncaya kadar. Boorçu Timuçin'e yalnız hırsızların gittiği istikameti söylemekle kalmaz, ona eşlik etme teklifinde de bulunur. Bu belki sadece Boorçu yaptığı işten sıkıldığı ve macera aradığı içindir, fakat bu olay Timuçin'in arkadaş edinmek konusundaki olağandışı becerisini de gösterir. Birlikte hırsızların yerini tespit ederler ve kaçırılan atlarını alıp oradan uzaklaşırlar. Bir yandan da Timuçin alacakaranlık çökerken hâlâ onları takip etmeye çalışan yalnız hırsıza ok yağdırır.

Bu olaydan sonra iki genç dost oldular ve bilahare Boorçu Timuçin'in küçük grubuna katıldı. Aşağı yukarı aynı dönemde bir başka takviye daha geldi. Yesügey henüz hayattayken Timuçin'i Onggiratların lideri Deischen'in kızı Börte'ye nikahladı ve genç Timuçin onu gelini olarak evine getirdi. Kız

gelirken yanında siyah samur bir kürk de getirdi; bunun son derece ihtiyaç duyduğu siyasî destek anlamına gelebileceğini fark etmişti Timuçin. Bunun üzerine babasının eski dostları Keraitlerin önderi Tuğrul'u aramaya koyuldu ve bulduğunda ittifak alameti olarak bu kürkü ona hediye etti. Hayli etkilenen Tuğrul, Timuçin'e, dağılmış Borjiginleri yeniden bir araya getirmek için askerî destek vereceğine ve liderleri olarak onu hak ettiği makama getireceğine söz verdi. Eve dönerken Çelme'nin şahsında değerli bir katılım daha oldu gruba; o, Uru'ut boyundan Carçiuday'ın oğluydu ve doğduğunda babası onu Timuçin'in hizmetine adamıştı. O sırada Yesügey'in desteklenmeye seza bir lider olacak iktidarı bulunuyordu. Anlaşılan o ki ya Carçiuday'ın ona güveni ya da Timuçin'in giderek büyüyen karizması ihtiyarın sözüne sadık kalmasını sağlamıştı. Ve nihayet Çelme, Cengiz'in önde gelen dört kumandanından biri olmayı başardı.

Ertesi yıl, aile Kerulen Nehri'nin kaynağına yakın bir yerde konaklamışken şafak vakti bir başka saldırgan grubun taarruzuyla şaşkına döndüler. Uyarıyı veren ihtiyar bir kadındı; gelenlerin kendisini öldürmek isteyen Tayciyutlar olduğunu düşünen Timuçin bir ata binip kaçtı; ardından annesi, kız ve erkek kardeşleri geliyordu. *Gizli Tarih*, bir başka ata binen Houlen'un kızı Temulun'u nasıl semerinin önüne aldığını anlatır. Ama Börte için at üzerinde yer kalmamıştır; o da ihtiyar hizmetçinin çektiği yün dolu at arabasına saklanmak zorunda kalır. Çabucak yakalanırlar; gelenlerin eski bir düşmanlığı sürdüren Merkitler olduğu anlaşılır. Çünkü Houlen de bir Merkit'tir ve yıllar önce Yesügey tarafından benzer şekilde kaçırılmıştır. Üç kişi kaçanların peşine düşer; öndekiler durabilseydiler peşlerine düşenlerin sayıca ne kadar az olduğunu göreceklerdi, ama Burhan Haldun Dağı eteklerindeki ormana ulaşıncaya dek kaçmaya devam ettiler.

Timuçin üç gün boyunca saklandı; ta ki arkadaşları çıkıp düşmanın gittiğine onu inandırıncaya kadar. *Gizli Tarih*'te

Timuçin'in onları uyaran ihtiyar hizmetçiye ve o günden sonra Moğolların kutsal kabul ettiği Burhan Haldun Dağı'na nasıl minnet duyduğu anlatılır: "Çok korkmuştum. Her sabah Burhan Haldun'a adaklar adayacağım ve her gün ona dua edeceğim. Tohumumun tohumu bilecek bunu." Bütün bu macera müstakbel Han ve annesi için oldukça yüz kızartıcı görünüyor; zira annesi Börte'nin boştaki ata binmesine izin verebilirdi. Hatta insan Houlen'un boydaşları Merkitlerin planının bir parçası olup olmadığını da merak ediyor. Her şeye rağmen anlatılan hikâyenin ardındaki asıl gerekçe tam anlamıyla net değildir. *Gizli Tarih*'in herhangi bir hadiseyi, modern bir tarih çalışmasındaki gibi, sırf vuku bulmuş olduğu için anlattığını zannetmek eserin amacını yanlış anlamak demek olur. Gerekçelerden biri Burhan Haldun'a mukaddes bir mekân olarak bir tür itibar temin etmekmiş gibidir. Bir başka gerekçeyse yaşanacak müstakbel hadiseler için sahneyi hazırlamaktır. Söz konusu kaynağın Cengiz'in örtbas etmek isteyeceği bir hikâyeyi ilk defa aktarışı değildir bu. Yesügey oğlunu Börte'yle buluşmaya götürdüğünde onu yanlarında bırakırken Börte'nin babasına, köpeklerden korkan oğluna göz kulak olmasını tembihlemişti. Bu durum zaman zaman *Gizli Tarih*'in portresini verdiği kahraman hakkında her şeyi bütün detaylarıyla verdiği takdire şayan bir örnek kabul edilse de böyle bir kaynakta her zaman karşılaşılabilecek bir şey değildir. Onun bu durumun insanlardan gelecek düşmanlığa dair şifreli bir gönderme olabileceğinden şüphelenilir; nitekim müteakip hadiseler bunun temelsiz olmadığını göstermektedir.

Timuçin'in İlk Seferleri

Timuçin'in sonraki hamlesi Tuğrul'u ziyaret edip borçlu olduğu iyiliğin karşılığını istemek oldu. Keraitlerin başbuğu yalnızca Merkitlere saldıracak bir ordu sevk etmekle yetinmemişti, aynı zamanda Timuçin'e bir başka aile dostu olan ve vaktiyle yakın arkadaş olduğu Camuka'dan da yardım isteye-

bileceğini söyledi. Bu noktada Timuçin ve babasının kabilenin sair ileri gelenleriyle kurdukları bağlantıların değeri anlaşıldı; zira Camuka o sırada Cacirat kabilesinin lideri olmuştu ve *Gizli Tarih*'in muhtelif yerlerinde kaydedildiğine göre etrafına topladığı adam sayısı 10.000 yahut 20.000'e ulaşmıştı. Tuğrul'un da kendisine aşağı yukarı aynı oranda askerle destek verdiği ve vaktiyle zaruret içinde bir firari olan genç Timuçin, şimdi gözü pek bir ordunun başkumandanıydı. Gerçek rakamlar muhtemelen büyük oranda abartılmıştı; ama talihinin döndüğü yeterince sahiciydi. Dahası Camuka Merkit kumandanlarına ve mizaçlarına dair istihbarat da toplamıştı: Beki ya da başka bir ifadeyle şehzadeleri Tokto'a, Orhon ve Selenge ırmakları arasında konaklamıştı. Gergin adamdı Timuçin, "semerlerin uçuşan çullarını kös darbesi" sanıyordu. Astı olan iki adamıysa korkak ve haindi. Timuçin Tuğrul'la birleşti ve bir araya getirilen kuvvetler sazlarla bağlanan kütüklerden yapılmış sallarla Kilko Irmağı'nı aştılar. Ardından Selenge Irmağı boyunca tırmanarak Tokto'a'nın konakladığı yere vardılar; burası yalnız 300 adamla savunuluyordu. Düşmanın yaklaştığını öğrenen Merkitler kaçtılar; atlarını Merkitlerin konakladığı yere doğru süren Keraitler ve Moğollar yağmaya girişti ve yakaladıkları firarileri öldürdüler. Börte'nin adını çığırarak onu aramaya devam eden Timuçin ile nihayet bu can pazarının orta yerinde yeniden kavuştular.

Kaydettikleri zaferin ardından Timuçin ve Camuka genç birer çocuk olarak ettikleri kardeşlik yeminini tazelediler. Bir buçuk yıl boyunca birlikte seyahat ettiler; ama nihayet Camuka ayrılmaları gerektiğini söyledi. *Gizli Tarih* bu fikrin tek amacının mevcut otlaklardan en iyi şekilde istifade edebilmek olabileceğini ima ediyor; ama Börte dostunun Timuçin'e bir ihanet tezgahladığına inandırmıştı onu. 1182 yılıydı ve müstakbel Cengiz Han yaklaşık 20 yaşındaydı. O dönemde bile hatırı sayılır bir takipçi grubunun lideriydi ve Camuka arkadaşının giderek artan popülaritesini kendisi için bir tehdit olarak

görüyordu. Eğer öyleyse verdiği bu kararında haklıydı; zira ayrılığın ardından Camuka'nun pek çok adamı Timuçin'in safına geçmişti. *Gizli Tarih*'e göre bu adamlardan biri olan Korçi yeni efendisine bir gün "ulusun efendisi" olacağına dair bir rüya gördüğünü anlattı. Timuçin'in cevabına bakılırsa bu düşünce pek yabancısı değildi: "Eğer dediğin doğruysa" demişti Korçi'ye, "seni on bin hanenin kumandanı yapacağım." İlerleyen birkaç yıl içinde daha fazla Moğol topluluğu Timuçin'in ülküsüne katıldı ve 1189 yılı civarında –eski hâmisi Tuğrul'un de onayıyla– resmen Moğolların "han"ı ilan edildi; toplamda 13 karargâhın sorumlusu olmuştu.

Bu noktada *Gizli Tarih* ondan artık Timuçin değil, Cengiz Han diye bahsetmeye başlar; ama bu unvanı tam olarak ne zaman aldığı net değildir. Han bir kabile ya da ulusun hâkiminden bahsederken hayli zamandır kullanılan bir unvandı. Cengiz'in de tam anlamı hemen daima çelişkiliydi; ama kelimenin Türkçe ve Moğolcada "evrensel" anlamı da taşıyan "tengiz" ya da "okyanusa mahsus" kökünden geldiği konusunda bir uzlaşı var gibidir. Alternatif bir nazariyeye göre de bu ifadenin, "sağlam" ya da "güçlü" anlamına gelen "ching" kelimesiyle bir ilişkisi vardı. Cengiz Han'a dair müstakil bir kitap yazan Paul Ratchnevsky ilk anlamın kelimenin esas manası olduğunu, ama Moğolların da bunu sonunda unuttuklarını ve bu durumun da kelimenin güç yahut gaddarlık fikriyle karışmasına yol açtığını ileri sürer. Cüveynî'ye göre bu unvan Teb Tengri denen bir şaman tarafından ortaya atılmıştı; şamanın kendisi de yeni hanın ülküsünü terviç etmeye çalışan biriydi. Fakat bilahare araları bozuldu ve şaman, Cengiz'in kardeşi Temüge tarafından öldürüldü.

Fakat Camuka'nın rakibinin iddialarını kabul etmeye niyeti yoktu; kısa süre sonra savaş ilan edecek bir fırsat buldu. Genç kardeşi Taichar, Cengiz'in müttefiklerinden Jochi-darmala'nın birkaç atını çalmıştı; o da onu takip edip öldürmüştü. Kardeşinin intikamını almak bahanesiyle Camuka 30.000

kişilik bir ordu topladı ve Dalan-baljut savaşında Cengiz'in karşısına çıktı. Mücadelenin detaylarına dair bir şey bilmiyoruz; bildiğimiz şey; Cengiz'in kaybettiği ve Onon Irmağı boyunca uzanan ormana kaçmak zorunda kaldığıydı. Ayrıca Camuka esirlere dile gelmez işkenceler yapmış, bir kısmını canlı canlı kazanlarda kaynatmıştı. Pek muhtemel bir itham gibi görünmüyor bu; ama eğer Camuka zaferinin ardından böyle canice ve keyfî bir tarzda hareket etmiş idiyse bu durum, etrafından ayrılan insanların azalmak yerine giderek arttığını açıklayabilirdi. Savaşçılarını Cengiz'in ordusuna ilhak eden boy başbuğları Çelme'nin babası Carçiuday, Mangıtların şefi Kuyıldar ve yedi oğluyla beraber Yesügey'in eski dostu "Baba" Monglik de vardı. Kısa süre sonra Cengiz de halkını toplamayı başardı; fakat bir şölen esnasında öncelik meselesinden ötürü Jurkin'le diğer boylar arasında baş gösteren çatışma talihsizliğe sebep oldu. Buradan sonra *Gizli Tarih*, çatışmanın Tatarlarla Kin İmparatoru arasında patlak verdiğini belirtir; ama bu Cengiz'in hayatının muğlak bir dönemini gizliyor gibiydi. Çin kaynakları bu hadise için 1195 yılını verirler; Ratchnevsky'nin aktardığı bu kaynaklardan biri olan Chao Hung, altı yıl sonra Han'ın on yıl boyunca Kinlerin kölesi olduğunu söyler. Bu sürecin Camuka'ya mağlup oluşunun ardından gerçekleştiği düşünülebilir; ama bu iddianın bilahare Çinli propagandacılar tarafından uydurulmuş olması daha muhtemeldir. Böyle uzun bir yokluktan sonra Cengiz'in Moğolistan'daki mevkiini nasıl yeniden elde etmiş olabileceğini anlamak zordur şüphesiz; hele han unvanı için bunca potansiyel rakibi varken.

1195'teki savaş Tatar Hanı Megücin Se'ültü Çin'e haraç ödemeyi reddedince patlak verdi; ardından bir Curcen ordusu önü sıra asileri sürükleyerek kuzeydeki bozkırlara doğru ilerledi. Cengiz nefret ettiği Tatarları yok edecek bir fırsat olarak gördü bunu ve Tuğrul'a birlikte sefer düzenlemeyi teklif eden bir mesaj gönderdi. Bir kez daha desteğe hazırdı Tuğrul ve

üç gün içinde bir ordu topladı. Megujin-se'ultu Ulja Nehri üzerinde müstahkem bir karargâh kurdu; Kin'e karşı koyma hazırlığı yapıyordu. Fakat Cengiz ve Tuğrul ters taraftan üzerine gelince şaşırdı. Tatar başbuğu müteakip çatışma sırasında öldürüldü; savunma yapmaya çabalayan pek çok adamı da esir alındı. Galipler Kin kumandanının karşısına dikildiler; kumandan onları Çin'e mahsus unvanlarla taltif etti. Tuğrul "Wang" yani kral oldu ve bu unvanın Moğol versiyonu olan "Ong Han" ifadesiyle anılır oldu. İttifakın hâlâ küçük ortayı kabul edilen Cengiz "Ja'ut-quri" unvanıyla alınacaktı; bu unvan serhat bölgesi kumandanı anlamına geliyordu. Jurkin boyunun erkekleri sefere katılmayı başaramadı; sefer dönüşü bunların daha fazla soruna yol açtığını gören Cengiz aralarından on adamı öldürdü ve kaçmaya fırsat bulamamışlarken bir hayli kıyafetlerini de aşırdı. Cengiz'in ordusu yeniden hareket geçti ve Jurkin boyunu Kerulen Nehri üzerinde bir adada buldu: Onları mağlup etti, başbuğlarını öldürdü ve diğer boylara dağıtarak halkı yeniden organize etti. Rakip kabile şefleri tarafından oluşturulabilecek güç merkezlerini engellemek için bilahare geniş bir biçimde uygulayacağı yöntemin belki de ilk örneğiydi bu. Ama bu vakada başarılı olamadı; zira bir süre sonra Jurkin savaşçılarının Cengiz'e karşı kurulan koalisyonun bir parçası olduğu naklediliyordu.

Tayciyutlar ve Tatarlar

Tuğrul ve Cengiz ittifakından açıkça tedirgin olan Tayciyutlar, Merkitler, Naimanlar ve sair küçük kabileler 1201'de Camuka'nın idaresi altında bir konfederasyon teşkil ettiler. Ertesi yıl iki rakip ordu, Koyiten denen yerde karşı karşıya geldi. Bir dağın eteklerinde bir aşağı bir yukarı süren ve ortada devam eden bir mücadelenin ardından Cengiz'in bindiği at vuruldu; müthiş bir fırtına patladı ve iki taraf da mücadeleyi bırakmak zorunda kaldı. Camuka koalisyonu muhtemelen hiç de iyi organize olmuş değildi; kendi topraklarına doğru savuşan farklı birlikler

dağılıverdiler. (*Gizli Tarih* bu felaketi Camuka'nın ordusundaki iki şamana atfeder; düşmana taş yağdırmak gibi bir sihir yapmayı vadedip beceremediklerini söyler.) Tuğrul ve Cengiz takibe koyuldular; Cengiz, A'ucu-ba'atur kumandasındaki bir Tayciyut birliğinin peşine düşmüş, Ong Han da bizzat Camuka'nın ardından gitmişti. Nihayet Tayciyutlara yetişti Cengiz ve bir uzun mücadele daha başladı aralarında. İki ordu gece karanlığına dek çarpıştı, ardından harp meydanında konakladılar; yine birbirlerine yakındılar. Cengiz harbin heyecanı içinde boynundan bir ok yarası aldı; *Gizli Tarih* Çelme'nin yarayı kapatan kan pıhtısını emip temizleyerek Cengiz'in hayatını kurtardığı ve düşman ordugâhına sızıp Cengiz içsin diye bir kâse teleme[1] kaçırdığı o meşhur hikâyeyi anlatır bu noktada.

Sabah olduğunda düşmanın dağıldığı anlaşıldı. Cengiz yeniden düşman peşine düşmek üzere toparlanmıştı. Galipler firariler arasından bir kadını yakalamıştı, Han'a adıyla hitap eden bu kadının Cengiz'i yıllar önce Tayciyutların ordugâhından kaçıran Sorqan-shira'nın kızı olduğu anlaşıldı. Babasını ve babasının ailesinden geri kalan fertleri de getirdi; karşı taraftan ayrılmak için fırsat kolladıklarını iddia ediyorlardı. Aralarında Curkaday adında bir genç de vardı ve Koyiten muharebesinde Cengiz'in atını vuranın kendisi olduğunu itiraf etmişti. Dürüstlüğü ve nişancılığından etkilenen Han onu hizmetine aldı ve "ok" anlamına gelen Jebei adını verdi ona.

Zaferin ardından Tayciyut ileri gelenleri ortadan kaldırıldı, diyordu *Gizli Tarih*, "öyle ki kül gibi savrulmuşlardı rüzgarda". Bu umumi bir katliam değildi, zira aynı kaynak mağlup halkın büyük bir kısmının Cengiz'in büyüyen imparatorluğunun bir parçası olduğunu söylüyordu. Eski düşmanı Tarqutai vaktiyle onun adamı olan üç kişi tarafından yakalandı ve Cengiz'e teslim edilmek üzere bir at arabasına bindirilip ordugâha doğru götürüldü.

---

1 Teleme, muhallebi kıvamında yumuşak, tuzsuz, yoğurda benzer bir yiyecek. (e.n.)

Fakat yolda ihanetlerine pişman olup salıverdiler. Bilahare Cengiz'in huzuruna getirildiler; Han onların hayatlarını bağışlayacağını, ama eğer gerçek efendileri olan kendisine ihanet planına girişirlerse onları infaz edeceğini söyledi. Böylece adamlarında her şeyden önce sadakate değer verdiği mesajını tahkim etmiş oluyordu. Esasen Cengiz'in başarısının temelde muhtelif kökenlere mensup takipçilerine ilham verebilmek ve onları uyumlu bir kuvvet halinde organize edebilmek becerisine dayandığı görülür. Ne muazzam silah kullanma becerisiyle öne çıkmıştır Cengiz ne de harp meydanında bir taktik deha olarak. Bu âna dek hiçbir galibiyeti kolay elde etmemişti; ta ki devasa asker sayısına ulaşıncaya dek. Börte'nin Merkitlerden kurtarılışı ya da Ulja Nehri'nde Tatarlara karşı yapılan sürprizle sağlanan avantaj buna örnekti. O ve ordusu çetin bir acemilikle sınanıyordu; kendileri gibi korkunç rakamlardan müteşekkil düşmanlarına karşı girişilen mücadelelerde şans ve kararlılıklarına güvenmek zorundaydılar. Fakat sonunda bu zorlu talimler meyvesini vermeye başladı.

Camuka'nın kurduğu ittifak bir daha gerçekleştirilemedi ve Cengiz'in rakipleri birbirlerinden giderek ayrıldılar. Cengiz 1202'de Tatarlar üzerine yürüdü ve onları Dalan-nemurges'te karşısına çıkmaya zorladı. *Gizli Tarih*'te yazılanlar, çarpışmadan önce verdiği emirlerde disiplin konusundaki vurgusuna işaret ediyordu. Düşman tamamen mağlup edilinceye dek kimsenin ganimet peşine düşmesine müsaade edilmiyordu; şayet düşman geçici olarak geri çekilecek olursa Cengiz'in askerleri alışıldığı şekilde evlerine dağılmak yerine saldırıya geçebilecekleri bir yere toplanırdı. Sonuç mutlak zaferdi; Tatar ordugâhı ve Tatarların büyük bir kısmı Moğolların eline düştü. Cengiz'in düşman ordugâhından at ve mal toplamak için eğleşen üç kumandanı cezalandırıldı, yağmaladıkları mallara el konuldu ve bunlar Keraitlere bırakıldı.

Cengiz'in merhametine terk edilen ilk büyük kabile Tatarlar oldu; kadim bir düşman ve babasının katilleri olan Tatarlar

haşin bir akıbete düçar oldular. Bir katarın mil çivisinden uzun bütün erkekler öldürüldü. Kadınlar ve çocuklar da muzaffer askerler arasında köle olarak taksim edildi. Fakat birkaç erkek Cengiz'in üvey kardeşi Belgütay tarafından uyarılmış ve kaçmayı başarmışlardı. Cengiz de iki Tatar kız kardeşi eş olarak aldı; gerçi bunlardan biri bir firarinin karısıydı. Bir gün, diyordu *Gizli Tarih*, Cengiz bu kadının iç geçirdiğini duymuştu; daha önce bildiği birini tanımış olduğunu fark eden Cengiz ordugâhtaki bütün erkeklere birlikleriyle beraber resmigeçit emri verdi. Tek bir adam kalmıştı bir başına; kaçak kocanın kendisi olduğunu itiraf etti, kalabalıkta fark edilmeyeceğini ummuştu. Cengiz'in verdiği tepki yalnızca acımasızlığını açığa çıkartmış olmuyor, aynı zamanda bitmeyen güvensizliğini de gösteriyordu. "Neyin peşinde bu adam?" diye sordu. "Bunun gibileri mil çivisiyle boy ölçüştürmüştük. Senin beklentin nedir?" demişti. O da öldürüldü.

Keraitlerle Yaşanan Ayrılık

Aynı yıl Tuğrul'un Keraitleri Merkitlere karşı başarılı bir mücadele verdiler, ardından Cengiz'le beraber Naymanların emirlerinden biri olan Buyruk Han'a saldırmak için güçlerini birleştirdiler. Bu muharebenin ardında başka bir gerekçe olup olmadığı ya da amaçlarının Moğolistan'daki siyasî rakiplerini bastırmak olup olmadığı henüz bilinmiyor. Buyruk savaşmayı reddetti ve Altay Dağlarını aşarak batıya doğru kaçtı; fakat Kishil-bashi Irmağı'nda yakalandı ve kuvvetleri dağıldı. Fakat iki müttefik dönüş yolunun Kökseü Sabrak kumandasında bir başka Nayman ordusu tarafından tutulduğunu gördüler. Hava kararıyordu, o an savaşa giremediler. Geceleyin konakladılar ve sonraki sabah saldırıya hazırlandılar. Fakat hava hâlâ karanlıkken Tuğrul birliklerini kaldırdı ve Kara Se'ul Irmağı'na doğru hareket etti. Ordugâhtaki ateşler söndürülmemişti, şafak sökünceye kadar Cengiz yalnız bırakıldığını fark edemeyecekti. Irmağın etrafındaki vadiyi çevreleyen dağları

aşarak Naymanlar tarafından takip edilmelerini engellemek üzere emirler verdi ve ordusu Sa'ari Bozkır'a sağ salim ulaşmayı başardı.

Gizli Tarih'in yazdığına bakılırsa Cengiz o günden sonra Naymanları çarpışmaya değer bulmadı. Belki de saldırıya uğramaya müsaitken saldırmayı beceremediklerinden kaynaklanmıştı bu, halbuki Kökseü Sabrak Keraitlerin peşine düşmüştü. Tuğrul'u karşısına çıktı ve onu mağlup etti; karısı ve oğlu Sengün'le beraber sürülerinin büyük bir kısmını ele geçirdi. *Gizli Tarih* Tuğrul'un Cengiz'e ihanetini Camuka'nın ihanetine bağlar. Ama hareketinin sebebi ne olursa olsun Tuğrul Cengiz'in kapısını bir kez daha çalmaktan çekinmedi. Cengiz yardımını esirgemedi ve en seçkin kumandanlarından dördünü; Mukali, Borokul, Boorçu ve esirleri serbest bırakıp evlerine dönmelerine izin veren Çilagun Batur'u Tuğrul'un emrine verdi. Cengiz'e karşı minnet hisleriyle dolu olan ve sağlığını iyiden iyiye yitirdiğini fark eden Tuğrul, Sengün'ün liderlik becerilerinden mahrum olduğunu biliyordu. Haliyle onu Cengiz'in "oğlu" ve Kerait tahtının varisi ilan etti.

Açık bir saygısızlıktı bu Sengün için, o da Camuka'yla müzakereye başladı ve babasını Cengiz'in aleyhine döndürmeye çalıştı. *Gizli Tarih* Tuğrul'u giderek zaafa düçar olan ve acınası bir karakter olarak resmediyordu. "Oğulları" arasında barışı sağlamaya çalışıyordu, fakat sonunda Sengün'e yol vermişti. Sengün'ün planı kız kardeşiyle Cengiz'in en büyük oğlu Jochi'nin evliliğine rıza göstermiş gibi yapmak ve böylece Han'ı ve maiyetini nişan töreni sırasında esir almaktı. Cengiz törene yalnız 10 adamıyla gitti ama Keraitler kumpası fazlasıyla alenen konuşuyorlardı ordugâhta. Kendisine yakınlık duyan iki kişi Cengiz'i tam zamanında uyarmıştı ve Cengiz kaçmayı başardı.

Mançurya hududu boyunca uzanan Ulu Khingan Dağları'nı aşmışlar ve peşindekileri savmışlardı. Böylece Cengiz kaçınılmaz mücadeleye hazırlanmak için ordusuyla tekrar buluşma

fırsatı yakaladı. Khalakhaljid Kumları denen yerde hükmen Tuğrul'un kumandasında olan bir Kerait kuvvetiyle karşı karşıya geldi. Aslında bu kuvvet eski hasmı Camuka tarafından sevk edilmişti. Her iki ordu da her şeyiyle savaşa girmişti. İki taraf birliklerinin kapsamlı bir listesini de veriyor *Gizli Tarih*. Camuka öncü kuvvet olarak Jirkinleri sevk etmişti; Tumen-Tubegenler, Olun-dongqayitler, Torqodlar ve Keraitlerin esas kuvvetleri de peşlerinden gidiyordu. Son ikisi öndeki birliklerin ardını kolluyordu. Cengiz tarafında Uru'utlar ve Mangıtlar saldırının başını çekmeye gönüllüydüler; Jirkinleri kenara ittiler, şimdi Mangıtların kumandanı Kuyıldar'ı yaralayıp atından eden Tumen-Tubegenler saldıracaktı onlara. Mangıtlar yaralanan liderleri etrafında toplanıyorken Uru'utlar Jurchi'udai'nin kumandasında cengaverce bir duruş sergiliyor, birbiri peşi sıra gelen üç dalga düşmanın birliklerini mağlup ediyorlardı. Ardından kalabalık bir Kerait birliğiyle Sengün ileri atıldı –emir almadığını biliyoruz– fakat çenesine aldığı ok darbesiyle bu hücum sekteye uğradı.

Gizli Tarih'in tasvir ettiği kahramanlık tablolarına rağmen Cengiz'in kaybettiği aşikardı. Zira bundan sonra mücadeleden vazgeçtiği ve kısa bir süre soluklanıp artıkları topladığı naklediliyordu. Aralarında boynundan ağır bir darbe alan ve Borokul tarafından ordugâha getirilen oğlu Ogodei de vardı. Reşîdüddin'e göre Sengün yaralanmasaydı Keraitler Moğolları büsbütün perişan edeceklerdi. *Gizli Tarih*'teki anlatıya bakılırsa Han şunu tekrar edip duruyordu: "Düşman gelirse dövüşeceğiz." Fakat Kerait atlarının kaldırdığı toz görülünce geri çekilmeye devam ettiler. Nihayet Dalan-nemurges'e ulaştılar, zaferin perdesini Tatarlar indirdi. *Gizli Tarih*'in verdiği rakamlar bir ölçüde bile doğruysa mağlubiyet çok ciddi olmalıydı zira ordusunu yeniden topladığında Cengiz'in emrinde yalnız 2.600 adamı kalmıştı. Bunları da iki eşit hatta ayırdı, Qalqa Irmağı'nın karşı yakası boyunca takviye kuvvetleri bulurum diye umduğu Onggiratların yurduna doğru ilerlediler.

Bu arada Tuğrul Cengiz'in çok fazla kayıp ve kaçak verdiğine, artık toparlanamayacağına inandırılmıştı. Dolayısıyla yaralı oğlunu aramak düşüncesiyle mağlup orduyu takibi bıraktı. Han da bu sırada hiçbir şekilde rahatsız edilmeden Onggiratlarla müzakere edebilmek, sağ kalanları toplamak fırsatı buldu, aralarında kardeşi Kasar da vardı. Böylece Moğolistan'ın güneydoğusunda yer alan Balcuna Irmağı etrafındaki ormanlarda yeniden güç toplama imkânı yakaladı. Bu askerlerden kimisi hayli uzaktan yazılan adamlardı, İla Ahaş ve Tuka adında iki Hitan şehzadesi de bunlardandı. Bunlar da Curcenlere karşı destek alabilmek ümidini taşıyorlardı. Aralarında bilahare Çin'de yararlıkları görülen Cafer diye birinin de olduğu birtakım Müslüman tüccarlar da bu süreçte Cengiz'le irtibat kurmuş olabilirler.

Gerek Cüveynî gerekse Çin kaynakları "Balcuna Sözleşmesi" diye bilinen bir anlaşmaya atıf yaparlar; bu sözleşmeyle Cengiz bu karanlık saatlerde kendisiyle birlikte hareket eden ve nehrin "çamurlu suyunu" onunla beraber içen 19 sadık takipçisiyle hususi bir ilişki kurduğunu ilan etmişti. Cüveynî'ye göre Balcuna'da Cengiz'e eşlik edenlerin isimleri kaydedilmişti. Sürpriz bir şekilde aralarında "Türkler, Tacikler ve Hintlerin" de olduğu köleden uşağa kadar hemen herkesin adı yazılmıştı. Fakat *Gizli Tarih* bu bahse değinmez çünkü burada bulunanlardan bazıları bilahare muhtemelen gözden düşmüş kimselerdi. Öte yandan *Gizli Tarih*, düşmanları arasında huzursuzluk yaratmak için Cengiz'in sığınağından yolladığı mesajlardan alıntılar yapar. Ailesini Keraitlerin konakladığı yerde bırakan Kasar, Tuğrul'la müzakereye girişebilmek için bu vaziyetini de kullanmıştı.

Ulaklar ihtiyarın (Tuğrul) Camuka'yla arasının bozulduğu haberini getirdiler. Ayrıca o ve Sengün ordugâhını Jer-qabchiqay Geçidi'nde kurmuşlardı. Ziyafet yapılıyordu ve görünen o ki bir çatışmaya hazır değillerdi. Cengiz'in cevabı müteredditti. Tuğrul da İturgen adında bir ulak gönderdi. İturgen,

Cengiz'in ordugâhına yaklaşınca ordusunun savaş düzeninde ilerlediğini gördü, Keraitleri şaşırtmak niyetindeydiler. Uyarmak için hızla efendisine döndü. Ama Chaqurqan isimli bir Moğol hayli uzaktan atına isabet ettirdiği okla İturgen'in hayvanını vurdu ve kâşif yakalanıp Kasar tarafından idam edildi. Dolayısıyla Cengiz ordugâhlarını kuşatıp zapt ettiğinde Keraitler hazırlıksızdı. Buna rağmen üç gün boyunca direndiler, fakat sonunda Tuğrul ve oğlu kaçtı, hayatta kalanlarsa teslim oldular. Tatarların aksine Keraitlere görece daha mülayim davranıldı. Esir edilen halk Moğol kumandanlarının maiyetine dahil edilmek üzere aralarında taksim edildi.

Han'ı Sengün'ün ihanetinden ilk haberdar eden Badai ve Kishiliq Tuğrul'a ait altın çadır ve sair şahsi eşyalarla ödüllendirildiler. Ong Han Naymanların yanına kaçtı, kendisini tanıyamayan bir nöbetçi asker tarafından öldürüldü. Sengün'ü Chol Çölü'nde terk eden uşağı da durumu Cengiz'e haber vermeye gitti ve girdiği bu zahmetten ötürü öldürüldü. Fakat eski efendisi kurtuldu ve onu bekleyen ölümle yüzleşmeden önce ta batı cihetinin en ucundaki Kaşgar'a kadar kaçtı.

Nayman Savaşı

Şimdi Naymanlar ve onlara katılmaya giden Camuka'dan başka bir rakibi kalmamıştı Cengiz'in. Naymanların hükümdarı İnanç Bilge Han ihtiyardı, varisi de Tayang Han diye bilinen budala ve sorumsuz bir gençti (bir başka boş Çin unvanı, "Ulu Kral" anlamına geliyor). *Gizli Tarih*'e göre annesi ve kendisi kaba barbarlar diye Cengiz ve takipçileriyle alay ediyorlardı; onları köle olarak edineceklerini söylüyor, evvela ellerini yıkamak kaydıyla Moğol kadınlarının Nayman ineklerini sağmalarına izin vereceklerine dair şakalar yapıyorlardı. Moğollarla bizzat karşılaşmış olan kumandanları Kökseü Sabrak ihtiyatlı olmalarını salık verdi fakat Tayang 1204'te Onggutlara bir ulak gönderip Cengiz'e karşı yanında yer almalarını istedi. Ongut hükümdarı Alakuş Tigin Kuri bu teklifi reddetti, üstelik

Cengiz'i de yaklaşmakta olan saldırı konusunda uyardı. Haberler kendisine ulaşınca Han, Qalqa Irmağı üzerindeki Keltegei Yarlarında bir ordugâh kurdu. *Gizli Tarih*'in oradaki hazırlıkları aktardığı bahis, Moğol ordusunun organizasyonuna dair verilen ilk detaylı tasvirdir. Görünen o ki Cengiz'e mahsus zikredilen en bilindik vasıflar ilk defa bu bahiste dile getirilir. Askerler onlu, yüzlü ve binli birliklere ayrılmış ve her birinin başına bizzat Han tarafından subaylar tayin edilmişti. Seçilmiş bin "yiğit" Arqai-Kasar kumandasında seçkin bir muhafız birliği teşkil etti. Cengiz'e mahsus küçük bir muhafız bölüğü de vardı, yetmiş gün ve seksen gece muhafızlarından oluşuyordu.

1204 yılı yazında hazırlıklar tamamlanınca Naymanların karşısına çıkmak için yola koyuldu Cengiz. Sa'arl Bozkırı'na bakan Qangqarqan Dağı'nın tepesinde düşman kâşiflerine ait bir paravan gördüler, yaşanan çatışmada bir Moğol atı ele geçirildi ve Tayang Han'a götürüldü. Kışın ardından bineklerinin hâlâ zayıf olduğunun ve bu seferin onları yorduğunun farkındaydı Cengiz; dolayısıyla bozkırda konaklama tavsiyesini kabul etti. Tayang'ın metanet yoksunu olduğu biliniyordu, bu yüzden Moğolların düşmana sayıca üstün oldukları izlenimi vermek için adam başına beş ateş yakmaları emredildi.

Gizli Tarih kâşiflerin "yıldızlardan çok ateş var" diyerek Nayman ordugâhına cesaret kırıcı haberlerle nasıl döndüklerini anlatır. Tayang hayli endişelenmişti, geri çekilme ve Moğolları pusuya düşürmeyi deneme teklifinde bulundu. Ama oğlu Küçlük bunu korkaklık olarak görüyordu, Moğolların pek çoğunun Camuka kumandasında kendi ordularına katıldığını ve Cengiz'in bu kadar adam toplamış olamayacağını söyledi. Dahası yakalanan at, Cengiz'in bineklerinin zaaf içinde olduğunu da gösteriyordu. Küçlük iyice ihtiyarlayan Tayang'ın sefere çıkamayacak durumda olduğundan bahsediyor, Tayang yerine orduya daha iyi kumanda edeceğini söylediği büyükannesinin sefere çıkmasını teklif ediyordu. Aşağılanan Nayman Han savaşmaya razı oldu. Orhon Irmağı'nı geçti ve Cengiz'in

mevkiine doğru ilerledi. Fakat yine cesaretini kaybetti zira Moğollar savaş meydanına sevk edilince Naymanlar geri çekildi ve Naqu-kun Dağı eteklerinde savunma pozisyonu aldılar.

Gizli Tarih'e göre Cengiz muhafızların idaresini bizzat devraldı, kardeşi Kasar da ordunun ana gövdesine kumanda ediyordu. Şimdi artık standart taktik doktrin olması gereken emirler vermeye başladı. Birlikler çalı yığını biçiminde ilerliyor, "göl dizisi" şeklinde mevzileniyor ve "keski hücumu" şeklinde saldırıyorlardı (bu kavramların ne demek olabileceğini anlamak için sayfa 106-107'ye bakabilirsiniz). İlerleyen Moğol ordusunun düzeni şüphesiz etkileyici olmalıydı zira yine *Gizli Tarih*'te henüz darbe almamış Tayang Han'ın moralinin nasıl çöktüğü de tasvir ediliyordu. Meşhur fakat kafa karıştıran bir bölümde Tayang'ın yanındaki Camuka'ya düşmanın kim olduğunu ve neler yaptıklarını sorduğu anlatılır. Camuka da Cengiz'in adamlarının yiğitliğine dair bir dizi palavra uydurmuştur. Bu da müttefikini korkutmuş ve iyice gerilere, ta dağın tepesine dek çekilmeye itmişti. Ardından Camuka hasmı olan Cengiz'e haber gönderdi, Nayman tehdidini bertaraf ettiğini ve onlardan ayrıldığını temin ediyordu. Sonunda Naymanlar o gece zirvede konaklamak zorunda kaldılar, Cengiz de onların etrafını kuşattı. Geceleyin kuşatmayı yarmaya çalıştılar, ama pek çokları kayalıklardan düşerek öldü; Moğollar da kalanları sabahleyin sühuletle temizledi. Naymanlar artık toparlanamayacak şekilde ezilmişti; fakat Küçlük batıya kaçmayı başardı. Camuka'nın adamları şimdi Cengiz'in safına geçmişlerdi ama artık eski önderleri ortada yoktu.

Bir bütün olarak hikâyeye inanmak hayli zor çünkü Camuka'nın Naymanlara ihaneti için ortada bir sebep yok. Ayrıca Tayang'ın ordusunun hiç dövüşmeden mahvına göz yumacak kadar çökmüş olması da mantıklı değil. Eğer Camuka Cengiz'e yardım etmeye karar vermişse bunu savaşın ardından yapmış olduğunu düşünebiliriz çünkü kısa süre sonra bir avuç adamıyla yabani koyun avı için dağlarda sığıntı olarak

yaşadığını öğreniyoruz. Reşîdüddin bu moral bozucu ifadelerin Naymanları gayriihtiyari çökerttiğini söyler zira bizzat kendisi telaşa düşmüştü.

Gizli Tarih'teki ilgili bahis o dönemde bilinen, Moğol önderlerinin cesaret ve vahşetini öven birkaç dizeyi yeniden tekrarlamak için bir bahaneden ibaretti. Cebe, Çelme, Kubilay ve Sübütey insan etiyle beslenen birer köpek, kurdun kuzuyu kovaladığı gibi düşman kovalayan tipler olarak tanımlanıyordu bu dizelerde. Uru'utlar ve Mangıtlar eğlenerek ve çember halinde at sürerek savaşa giriyorlardı, sabahleyin ahırdan çıkarılan ve heyecanla çifteler savuran taylar gibiydiler. Kasar bir adamı bütün bütün yutabilecek bir devdi, Cengiz'se ete susamış aç bir şahin gibiydi. Dönemin Moğol okuyucuları için kışkırtıcı bir okuma keyfi sunuyor olmalıydı bu yazılanlar ama bizim için Cengiz'in hayatının erken devresinde katıldığı bu savaşta vuku bulan şeyler maalesef karartılmış oluyordu.

Naqu-kun Dağı Muharebesi'nde elde ettiği zaferin ardından Cengiz dikkatini Merkitlere çevirdi. Aynı yılın sonbaharında Kara Bozkır'da Tokto'a'yla karşı karşıya geldi ve rakibini mağlup etti. Merkit önderleri kaçmayı başarmışlardı, ama halkın çoğu ele geçirildi. Yumuşak muamele görmüştü bunlar fakat iki defa isyana kalkıştıklarında Cengiz sağ kalanları takipçileri arasında üleştirdi. Tokto'a, Nayman Küçlük'le ittifak yaptı ve Tokto'a'nın öldürülüp pek çok adamının da kaçarken boğulduğu İrtiş Irmağı kenarında Cengiz'le bir kez daha harbe tutuştu. Nihayet 1205'te Camuka hayatta kalan takipçileri tarafından yeniden başa getirildi. Tahmin edilebileceği gibi Cengiz efendilerine ihanet edenleri öldürdü ve ardından *Gizli Tarih*'in bildirdiğine göre, Camuka'yı affetti ve Moğollara katılmasını salık verdi. Fakat Camuka, artık birbirlerine güvenemeyeceklerini söyledi ve kendi isteği doğrultusunda öldürüldü. Bunun doğru olup olmadığını ya da söz konusu kaynağın bunu Cengiz'i çocukluk arkadaşını öldürmüş olmak ithamından sıyırmak için yapıp yapmadığını bilmiyoruz.

Anlaşılır bir biçimde Morgan, olayları bu şekilde aktaran *Tarih*'in yazarının müstehzi bir espri anlayışı sergilediğini iddia ediyor. Fakat netice itibariyle artık Cengiz Moğolistan'ın tamamı üzerinde tartışılmaz bir tahakküme sahipti. Cengiz "keçe çadırlarda yaşayanları birleştirdikten sonra" diyordu *Gizli Tarih*, "Kaplan Yılı içinde Onon Irmağı'nın kaynağında bir araya gelmişlerdi". 1206 yılıydı ve bu hadise dünya tarihinin en önemli vakalarından biriydi: Birleşik Moğol ulusunun varlık sahasına çıktığı büyük toplantı ya da "kurultay"dı bu.

Orta Asya'da Temizlik

1206'daki kurultay Cengiz'in iktidara yükselişinde önemli bir devreyi işaret ediyor olabilirdi ama imparatorluğunun genişlemesi katiyen son bulmuş değildi. Cengiz 1207'de oğlu Yoşi'yi, Baykal Gölü batısındaki ormanları işgal eden Oirat ve Kırgızlar üzerine Moğol hakimiyetini tesis için gönderdi. *Gizli Tarih*'in aktardığına göre tamamı rızalarıyla teslim oldular. Yoşi tek adamını kaybetmeden Moğol kuvvetlerine tam 20.000 savaşçı ekledi. Şüphesiz babası bundan çok memnun kalmıştı. Fakat huzursuzluk birkaç yıl boyunca aralıklarla sürdü. Aynı bölgede yaşayan ve daha önce Cengiz'e haraç gönderen Tumadlar da 1216'da Cengiz'in kendilerini idare etsin diye gönderdiği Korçi'yi tutsak ettiler. (*Gizli Tarih* bu hadiseyi on yıl öncesine tarihler fakat pek çok bilim insanı Tumad isyanının 1217'de bastırıldığını belirten Reşîdüddin'i dikkate alır.)

Han 30 Tumad kızını kendine eş olarak alabileceğini söyledi Korçi'ye ama bu hadisede takındığı duyarsız tavır kabile önderlerini üzdü. Haberler Cengiz'e ulaşınca Korçi'nin salıverilmesini temin için Quduqa adında bir başka adamını daha gönderdi. Hanın hemen bir ordu sevk etmektense meseleyi diplomatik yollarla çözmeye çalışması, muhtemelen Korçi'nin meseleyi bizzat tahrik ettiğini bildiğinden ötürüydü ama Tumadlar Quduqa'yı da sesir aldılar. Bu defa Cengiz Borokul'un kumandasında bir grup savaşçı gönderdi. Borokul dört

"muteber adamı"ndan biri ve Cengiz'in –Reşîdüddin'e göre– özellikle düşkün olduğu evlatlığıydı. Borokul orman içindeki patikaları takip ederek ilerledi fakat bir akşam pusuya yakalandı ve öldürüldü. *Gizli Tarih*'in aktardığına bakılırsa yalnız üç adamıyla beraber keşif için ordunun önünden gidiyordu. Bu felaket Cengiz'i öyle öfkelendirdi ki Borokul'un intikamını almak için bu işi bizzat kendi çözmek istedi. Hanı, Boorçu ve Mukali caydırabildi fikrinden; nihayet bu görev Dörbey Dokşin'e verildi ve *Gizli Tarih*'in bildirdiğine göre o da en ince ayrıntısına kadar planladı bu seferi. Birliklere sıkı bir disiplin uygulandı, Tumad nöbetçilerinin izlediği insan yapımı yolları kullanmamalarını tembihledi. Hayvan izleklerini takip etmeleri, gerekirse ağaçları ve çalılıkları kesmeleri gerekiyordu.

Gizli Tarih, Moğol birliklerinin geniş Sibirya ormanlarında son derece kaygılandıklarını, açık bozkırda yetişenler için bunun tabii olduğunu, zira bozkırda önlerine çıkan herkesi mağlup edecek teçhizatla donatıldıklarını ima eder. Bir yandan da sahte hedef olarak değerlendirilen devriyeler, düşmana ordunun Borokul'un takip ettiği güzergâhtan ilerlediğini düşündürmek amacıyla mutat yolu takip ediyorlardı. Bu sayede Dörbey Dokşin aşılmaz diye düşünülen bir dağa tırmanmış ve eğlenceye dalmış Tumadların "bacalarından sızar gibi" düşman karargâhına inmişti. Esirler salıverildi ve Tumadlar alışıldığı şekliyle Cengiz'in takipçisi önde gelen soylular arasında taksim edildiler. Aralarından yüz kişi Borokul'un ahfadına hizmet etsinler diye daimi surette tahsis edildi.

Dörbey Dokşin'in bu seferiyle eş zamanlı olarak Yoşi ve istikbal vadeden bir subay olan Sübütey, Tokto'a'nın oğlu Kültekin Mergen (Okçu) idaresinde Altay Dağları'nın batısına yerleşip Moğolistan'a saldırmaya başlayan son Merkitleri ortadan kaldırmak için 20.000 kişilik bir kuvvetle üzerlerine gönderildi. Merkitler bu muazzam kuvvetin karşısında duramayıp batıya çekildiler fakat sonunda ele geçirilip imha edildiler. Cüveynî bu hadisenin Qaili ve Qaimich Irmakları arasında yer aldığını

yazıyordu, Martin'se bugün Kazakistan bozkırında akan İrgiz Nehri'nin kuzeyinde olduğunu iddia ediyor. Kültekin yakalanmıştı; efsanevi ok kullanma becerisi sebebiyle Yoşi onun bağışlanmasını istedi ama babası buna müsaade etmedi ve son Merkit şehzadesi de ailenin geri kalanıyla birlikte öldürüldü.

Daha kuzeydeki Kırgızlar da aşağı yukarı bu süreçte isyana kalkıştı. Reşîdüddin Borokul'un ölümünden önce de isyan ettiklerini söyler ama *Meng-wu-erh Shih*'i dikkate alan Martin, bu cinayet sayesinde Kızgızların Moğolları tehdit etmek için en doğru zamanın o olduğuna ikna olduklarını ileri sürüyordu. Cengiz Tumadlara karşı destek için Kırgızlardan birlik göndermelerini istedi ama onlar bunu reddetti. Dolayısıyla 1216 yılı sonlarına doğru icaplarına bakmak için Yoşi Kırgızların üzerine gönderildi. Yoşi, sefere giderken Moğolistan'ı Sibirya'dan kuzeybatı yönünde ayıran ve Yenisey Irmağı vadisine uzanan Tannu Ula Dağlarını aştı. Kırgızlar dağların öte ucunda savaşmayı tercih ettiler fakat mağlup oldular; Yoşi de kuzeye, Yenisey'e indi. *Meng-wu-erh Shih*'e göre iki yanlarını çeviren ormanlar yerine donmuş nehrin üzerinden geçmeyi tercih etmişlerdi. Sayan Dağları'nın batısında, bugünkü Abakan yakınlarında, Moğollar açık ve geniş otlak ve tahıl arazileriyle karşılaştılar. Alan ormanlarla çevrilmişti ve Kırgız iktidarının ana merkeziydi. Asiler teslim oldular ve rehin vermeye razı geldiler. Yoşi zaferle döndü Moğolistan'a. Bu, Cengiz ordusunun kuzey ormanlarında ulaştığı en uç noktaydı. Ama bu süreçte en güneyde muazzam hadiseler cereyan ediyordu.

3. BÖLÜM

HAN'IN ORDULARI

Moğol Ordusunun Organizasyonu

Önde gelen pek çok takipçisi gibi Cengiz'in de kariyerine geleneksel bir kabilevî kuvvetten mahrum şekilde başladığını gördük. Onun durumunda bu handikap babasının ölümü ve ardından gelen ihanetlerden kaynaklanmıştı; fakat ötekiler için kaçınılmaz bir mahrumiyetti bu, zira nispeten daha mütevazı bir kökenden geliyorlardı. Fakat paradoksa bakın ki Cengiz'in başarısının sebeplerinden biri de buydu: Endişeye meydan verecek geleneksel bir siyasî yapı yoktu ve Cengiz sıfırdan başlayıp muhtelif kuvvetlerini yeni bir tarzda organize edebilirdi. Kuvvetlerini kabilelerine göre değil, standart sayılarda gruplandırmayı benimsedi, nesepleri değil liyakatine göre seçip yükselttiği adamlar tarafından idare edileceklerdi. Bu sistem, Moğol dışı bozkır göçmenlerinin de asgari sorunla entegrasyonuna imkân veriyordu. Ayrıca fetihler hız kazandıkça daha büyük kuvvetlerin beslenmesine de olanak sağladı. *Gizli Tarih* ve sair metinlerdeki ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Cengiz, imparatorluğunu ailesinin ve yakın Moğol aristokrasisinin mülkü sayacak kadar eski kafalıydı. Ama bu dar çerçevenin dışında kalan kabiliyetli isimleri iş başına

getirmeye de daima hazırdı. Sadakat ilham eden şüphe götürmez bir yeteneği vardı.

İkinci bölümde izah edildiği gibi dört "muteber adamı"ndan biri olan Boorçu, Cengiz çalınan atlarını ararken tesadüfen karşısına çıkmıştı. Babasının gazabını üzerine çekmek pahasına arkadaşına yardımcı olmak için kendi sürüsünü bırakmıştı Boorçu ve bilahare Han'ın en güvendiği adamlardan biri olacaktı. Moğol kumandanların en meşhuru olacak olan Sübütey, kuzey ormanlarının rengeyiği güden kabilesi Uriangqatlardan bir demircinin oğlu; Muhafız Alayı'nın kumandanı Changan da çocukken evlatlık edinilen bir Tangut'tu. Diğerleri eski birer düşmandı ya da savaş esiriydiler. Dünya tarihinin muhtemelen en muazzam süvari kumandanı diye tarif edilen "Okçu" Cebe, Koyiten Muharebesi'nden sonra yakalandığı sırada Tayici'utların safında mücadele ediyordu. İmparatorluğun Şigi-Kutuku, Ta-ta T'ong-a ve Yehlu Chu-tsai'dan ibaret önde gelen sivil yöneticileri sırasıyla Tatar, Uygur ve Hitan menşeliydiler. Şigi-Kutuku terk edilmiş bir Tatar karargâhında bıyığı terlememiş bir gençken bulunmuş ve Cengiz'in ailesine katılmıştı; bilahare organizasyon becerileri de ortaya çıktı. Bu faydacı politika sayesinde Cengiz emrindekiler tarafından istisnai bir hizmet görüyor ve rakiplerinin birçoğunun aksine subay ya da adamlarının potansiyel sadakatsizliklerini dikkate alma stratejisini benimsemek zorunda kalmış görünmüyordu.

1206 kurultayında Cengiz'in Moğolları yeniden organize edişini anlatan *Gizli Tarih*; 85 binbaşı, yeni sisteme henüz dahil edilmemiş daha geniş kabile birliklerini idare eden üç başbuğ, 3.000 Onggirat'la beraber Alchi Güregen, 2.000 Ikeres'le birlikte Butu Güregen ve 5.000 Onggut'un başında bulunan Alakuş Tigin Kuri'nin isimlerini verir. Bu binler askerî birlik olduğu gibi, sivil isimleri de içeriyor, her biri bir savaşçı tedarik etmekten sorumlu bin aileden müteşekkil bir topluluğa istinat ediyordu. Bunlar da 10.000 kişiden oluşan üst düzey bir teşekküle evriliyor ve buna da tümen deniyordu. Tümen de

her biri kendi kumandanının emri altında yüz ve on kişiden mürekkep bölüklere taksim ediliyordu. Tabii bunlar "kâğıt üzerindeki" kuvvetlerdi, her zaman gerçek hayatta başarılabilmiş değildi.

Yüan Hanedanı'nın *Resmî Tarihi*'nden biliyoruz ki, 13. yüzyılın sonunda tümenler genelde ancak 3.000 kişilik kuvvetlerden oluşuyordu. Her bir "on-bin"in kumandanı, Han'ın iktidara tırmanırken etrafında biriken en sadık adamlarından seçiliyordu. Aralarında Boorçu ve Mukali de vardı. Mukali kısmen bizzat verdiği destek ve kısmen de iki sene önce Naymanlarla yaşanan çatışma sırasında atını Cengiz'e verdikten sonra öldürülen babasının hatırı için bu mevkie yükselmişti. Bu iki adam ayrıca ordunun (sırayla) batı ve doğu cenahlarının da umumi sorumlusuydular (ordunun –eski Çin geleneğindeki gibi– daima güneye baktığı düşünülen Moğol terminolojisinde "sağ cenah" ve "sol cenah"ı demek oluyordu bu iki yön). Muhtemelen yukarıda bahsedilen geleneksel kabilevî birlikler şeklinde savaşa katılan "dağ köylüleri" istisna edilirse ordunun yazılı kuvveti 95.000'di. 13. asrın sonuna doğru seyahatnamesini yazan Marco Polo da "tuk" diye bilinen 100.000 kişilik bir kuvvetten bahseder; ama Cengiz döneminde hiçbir kara ordusunun böyle bir taksimatı gerektirecek hacme erişebilmesi pek muhtemel değildi.

Esasen 70 gün ve 80 gece korumalarından oluşan muhafız alayının 10.000 kişilik bir tümene çıkarılmasını emretti Cengiz. Özellikle subayların çocuklarından "hat" birliklerinde görevli en iyi askerlerden yapılan nakillerle gerçekleştirildi bu emir. Genişleyen bu muhafız alayı da diğer Moğol kurumları gibi, muhtemelen Hitan uygulamalarından esinlenmişti zira Liao imparatorlarının da böyle 10 ya da 20 bin kişiden oluşan muhafız alayları vardı. Kerait hanları da 1.000 kişilik bir kuvvetten müteşekkil "gündüz muhafızları"nı bunlardan kopya etmiş olabilirlerdi; Moğolların da bu fikri Keraitler aracılığıyla aldığı ileri sürülmüştü.

Gizli Tarih, Cengiz'in muhafızlığı yapan binlere hangi kumandanların tayin edildiğini, görevlerini tanzim eden düzenlemeleri ve verilecek cezaları detaylarıyla anlatır. Han'ın çadırı etrafında gece boyunca güvenlik öyle sıkıydı ki muhafızların sorumlu olduğu mıntıkaya girilmesi ya da mesela kaç kişinin görev yaptığının sorulması kişinin tutuklanmasına yeterdi. Aynı kaynağa göre Cengiz, muhafız alayındaki her bir adamın ordunun geri kalanındaki herhangi bir binbaşıdan daha kıdemli olduğunu buyurmuştu. Artık muhafızlar ordunun muntazam esasıydı: "Sulh zamanında muhafızlık yapsınlar. Ama savaş günü birer savaşçı olarak en önde çarpışsınlar." Şimdi bin kişiye ulaşan gece muhafızlarının Şigi-Kutuku'nun denetimine tâbi adli birtakım görevleri de vardı. Buna rağmen Cengiz bunların temel görevinin şahsını korumak olduğunu vurguluyor ve kendisi hazır bulunmadıkça savaşa girmemeleri gerektiğini söylüyordu. Ayrıca onlara emir vermeye kalkan her subay cezalandırılacaktı.

Reşîdüddin Cengiz'in vefat yılı olan 1227 tarihine ait bir muharebe düzeninden bahsediyordu. Buna göre 1206'dan sonra ordudaki kuvvetler giderek artmış olsa da düşman ordularıyla kıyas edildiğinde Cengiz'in ordusu hâlâ küçüktü. O tarihte Sol Cenah ordusu 62.000, Sağ Cenah ordusu 38.000, merkez muhafızlar 1.000, oğulları Yoşi, Çağatay ve Ögedey için tahsis edilen askerler dörder bin kişiden mürekkepti. Ayrıca Han'ın diğer aile fertleri tarafından kumanda edilen 16.000 kişilik bir kuvvet daha vardı. Bu listeye göre toplam asker sayısı 129.000'di. Gerçi bu rakam sayıları hayli fazlaca olan gayr-i Moğol unsurları içermiyordu. Şüphesiz bu bütün imparatorluk namına mevcut bulunan toplam kuvvetlerin rakamıydı, hepsi bir yerde toplanmış değildi. Seferler genelde tümenlerden sorumlu kumandanlara mahsus birlikler etrafında teşekkül eden görev kuvvetleri tarafından icra ediliyordu. Bu durum zaman zaman başka kaynaklardan da

teyit edilebilen müstakil orduların asker sayılarını net olarak verebiliyordu. Mesela Cüveynî, 1220'de Hârizmşah Muhammed'i takip için gönderilen kuvvetlerin ismi verilen üç subay tarafından kumanda edildiğinden bahsettiğinde tam üç tümen teşkil eden 30.000 asker demek oluyordu bu. Esasen genellikle kaynaklar Moğol ordularının hacmine dair bir işaret verebilmek imkânından mahrumdur ama yukarıdaki rakamlar ışığında en azından yüksekçe tahminlerin doğru olamayacağından eminiz. Mesela Cûzcânî 1219'da Hârizm'i işgal eden ordunun 800.000 kişiden mürekkep olduğunu söylüyordu; ama bu rakamı üçte bir oranında düşüren Rus şarkiyatçı Vasilij Vladimiroviç Barthold bile, o sırada Cengiz imparatorluğunun toplam kuvvet ortalamasından çok daha büyük bir rakam veriyordu.

Zamanla hem Moğol hem de gayr-ı Moğol kabilelerden gelenlerle teşekkül ettirilen yeni birliklerle görev kuvveti teşkil etmek popüler bir uygulama haline geldi. Bu uygulama Cengiz zamanında yaygın değil gibiydi; ama halefleri döneminde yerleşti. Cüveynî'ye göre Mongke Han her on adamdan ikisini 1256'da Irak'ı işgale giden Hülâgû ordusuna tahsis etmişti. Bu geçici kuvvetler "tamma" orduları diye biliniyordu ve uzun süreler boyunca imparatorluğun serhat bölgelerinde yerleştirilmelerini gerektiren seferler için istihdam ediliyorlardı. Her biri farklı kabilelerden geldikleri ve başlarda yabancılık çektikleri için avantajlarından biri disipline edilmeye uyumlu ve isyana meyilsiz olmalarıydı. Bu kuvvetlerden bazıları nesiller boyunca mevkilerini korudular. Ta ki Moğolistan'daki hükümetle irtibatlarını kaybedinceye dek... Sonra yerel halktan kadınlarla evlendiler ve yeni "sentetik kabileler" diyebileceğimiz bir şeye evrildiler. Mesela Profesör Jean Aubin, Marco Polo'nun 1272'de karşılaştığını belirttiği efsanevi bir Afgan kabilesi olan Qaraunaslar'ın esasen "tamma" olduklarını ve oraya Cengiz'in halefi Ögedey tarafından 30-40 yıl evvel gönderildiklerini ispat etmişti.

Moğol Askeri

Moğol ordusunun organizasyonel özelliklerinden hangilerinin Cengiz tarafından ihdas edildiğini ve hangilerinin kabilevî geleneklerin ürünü olduğunu mevcut kaynaklardan tespit etmek güç. Mesela askeri on ve katları şeklinde taksim sistemi Türkler ve diğer bozkır kuvvetlerinin uzun zamandır sürdürdükleri bir uygulamaydı. Her halükârda askerî organizasyonun teknik detayları hikâyenin yalnızca tek bir parçası. Moğol ordusunun başarısının esas sırrı, haşin bir çevrede yetişen, erken yaştan itibaren açlıkla, kötü hava ve düşmanca komşularla baş edebilmeyi öğrenmiş, on yıllar süren ölümcül savaşlarla becerileri bilenmiş sıradan birliklerin kalitesinde saklıydı. Cüveynî'ye göre, hiçbir kralın "Tatar orduları gibi zorluklara dayanıklı, rahata minnettar, hem ikbal hem de idbar devrinde kumandanlarına itaatkâr bir ordusu" olduğunu yazmamıştı tarihler. (Tatar, o dönemde Moğollar ve doğu bozkırlarındaki sair halklar için kullanılan genel bir tabirdi. Kavram Cengiz'in kadim düşmanı, fakat çoktandır Moğol ordusuna dahil edilmiş Tatarlarla klasik anlamda Tartarus yani cehennemin sâkinleri arasında var olan anlaşılabilir karmaşa sebebiyle yaygınlık kazanmış gibiydi.)

Cüveynî devam ediyor ve Moğol ordusunu aç köpeklerle kıyas ediyordu; en iyi avcılardı böyle köpekler. Bunlar kurallara itaate alışkınlardı, hem savaş hem de barış dönemlerinde yanlarında taşıdıkları silahlarına son derece aşinaydılar. Vergilerini seve seve veriyorlar, karşılık beklemeden gerek iş gerekse hükümdarlarının askerî hizmetlerini görüyorlardı. Acımasız bir disiplin vardı. "Şayet topluca ricat edilmiyorsa cepheden kaçanların tamamı öldürülürdü" diyor John de Plano Carpini. Harp meydanında yaralı arkadaşını bırakmanın ya da teçhizatını kaybetmenin cezası da ölümdü. Bakımsız kalması durumunda mahsulleri harap olacak yerleşik çiftçilerin aksine göçerler, otlamak ve çoğalmak üzere hayvanlarını kadınlara, çocuk ya da ihtiyarlara bırakabiliyorlardı. Haliyle

sair hükümdarlar aylarca uğraşıp muazzam masraflara girerek ordu toplayabiliyorken Moğol hanları her an harekete hazır bulunuyorlardı. Meng Hung, 15-60 yaş arasındaki her erkeğin çağrıldığı takdirde orduya katılmak durumunda olduğunu söyler. Esasen Cüveynî'ye göre bunlar harbe gönderilmekten başka bir şey istemiyorlardı, zira yağma temel gelir kaynaklarıydı. Kumandanları onları zaferden zafere koşturdukça cesaret ve güvenleri artıyor, hatta düşmanla aralarında asker oranlarındaki nispetsizlik onları yıldırmıyordu. Martin, 1243'te Kösedağ'da Selçuk Türklerine karşı girişilen savaşta Moğolların askerce son derece eksik olduğunu işaret eden bir Gürcü subayın endişesi karşısında Baycu'nun verdiği cevabı aktarır: "Siz bizim Moğolları bilmiyorsunuz. Tanrı bize zafer ihsan etti. Biz düşmanın rakamlarını hiçe sayarız; ne kadar çoklarsa kazanılacak zafer de o kadar parlak, elde edilecek ganimet o kadar çok olur."

Moğol birliklerinin çetin arazi ve sert hava koşullarıyla mücadele becerisi de dillere destandı. Bizzat Moğolistan'da hava sıcaklığı -42 derece ya da daha aşağı düşebiliyor hatta yazın bile kar olabiliyor ve her an sert rüzgarlar esebiliyordu. Bozkır şartları sâkinlerinin asgari hazırlıkla at sırtında uzun yolculuklara daima hazır olmasını gerektiriyordu. Haliyle Gobi ya da Kızılkum çöllerini aşmak ya da ocak ayında Sarı Irmağı geçmek gibi dışarıdan mucizevi görünen şeyler Moğollar için birer rutinden ibaretti. Hatta yüce dağ silsileleri onlar için ciddi bir engel teşkil etmiyordu. Moğolistan'ın büyük bir kısmı deniz seviyesinden yaklaşık 1219 metre yükseklikteydi ve yaz aylarında sürüler sıcaktan ve böceklerden kaçabilmek için daha yüksek otlaklara çıkarılıyordu. Bu pratik erkekleri ve atları yüksek geçitleri aşarken karşılaşacakları koşullara alıştırıyor olmalıydı. Martin, Moğolların Altay Dağları'nda 2700-3000 metre yükseklikteki geçitleri kullandıklarına dair pek çok hadise aktarır ve Cebe'nin 1218'de Nayman Küçlük'ü kovalarlarken askerlerini Tien Shan'da neredeyse 3850 metre

yükseklikte bulunan Bedel Geçidi'nden aşırdığını söyler. Carpini ve Polo, yaya olarak geçilmesi mümkün olmayan nehirlerin süvarilere ait eşyaların deri çuvallara doldurulup ağızları bağlanarak su geçirmez birer sal yapılmasıyla aşıldığını kaydediyorlardı. Atlar suya sürülüyor ve birkaç kâşif de önlerinde rehberlik ediyordu onlara. Her bir süvari atının eyerini çuvalının üzerine koyup oturuyor ve atının kuyruğundan tutarak ya da eline geçen bir şeyleri kürek niyetine kullanarak ilerliyordu nehirde. İkinci bölümde bahsedildiği gibi zaman zaman da rastgele yapılan sallarla aşılıyordu nehirler.

Her sonbaharda bozkırda yapılan av seferlerine dair temel kaynağımız Cüveynî'dir. Nitekim bu seferler kışlık erzak tedariki sağlamanın yanında erkeklerin savaş idmanı yaptığı bilinçli bir fırsat olarak değerlendiriliyordu. Bunu ilk defa yapan muhtemelen Cengiz değildi ama Cüveynî'nin anlattıklarından anlaşıldığına göre onun av seferleri öncekilerden çok daha büyük çaplı oluyordu. Zaman zaman tümenlerin de dahil olduğu askerî birlikler av icin seçilen bölgeye sevk ediliyor, ara ara birbirlerine kilometrelerce uzak alanlara salınıyorlardı. Sonra giderek daralan genişçe bir halka yapıyorlar ve avlarını bu halkanın içine alıyorlardı. Han'ın müsaadesi olmadan bir hayvan öldürmek ya da kaçmasına göz yummak yasaktı. Sıkı bir disiplin ve dakik bir iş birliği gerektiriyordu bu durum; süpürülürcesine yakalanan hayvanların geyik, at vb. zararsız hayvanlar yanında kurt, ayı, hatta aslan ya da kaplan olabildiği düşünüldüğünde disiplin ve koordinasyonun gerekliliği daha iyi anlaşılıyordu. Halka yeteri kadar daraltılınca hayvanlar kaçmasın diye av sahasının etrafı bez parçalarıyla süslü iplerle çevriliyor ve önce Han'ın saldırması bekleniyordu. Nihayet hayatta kalan birkaç hayvan salıveriliyor ve leşler avcılar arasında taksim ediliyordu. Her yıl tekrar eden bu olay modern orduların daha büyük kuvvetlerle başa çıkabilme becerisi geliştirmek için yaptıkları yıllık manevraların öncüsüydü şüphesiz. Ayrıca bu Moğol kumandalarına yerleşik rakip-

leri karşısında bir avantaj da sağlıyor olabilirdi; zira yerleşik rakiplerinin bu tür manevraları yapacak yeterli zeminleri ve av oyunundaki gibi hazır rakipleri yoktu.

Giyim Kuşam, Silahlar ve Zırhlar

Üniforma diye tanımlanacak bir şey olmasa da Moğol askeri yurdunda hâkim sert iklimden korunmak için basit ama pratik bir tarzda giyiniyordu. John de Plano Carpini'ye göre genelde uzun kürk ya da koyun derisinden bir kaput, yine kürkten mamul kulaklıklı bir kep ve keçe çizme giyerdi Moğol askeri. Çin resimlerine bakılırsa sıcak havalarda kaputunu çıkarıyor ve şapka yerine kısa bir sarık bağlıyordu. Yayı ve göğüs göğse çarpışmalar için bir dizi silahı olur, harp sırasında başına demir bir kask giyer ve –eğer imkânı varsa– demir ya da deriden bir zırh geçirirdi üstüne.

Her bir asker büyük bir ihtimalle teçhizatını kendi tedarik ediyordu ve dolayısıyla bir birlik içinde bile silah ve zırhların nitelik ve niceliği ciddi oranda değişebiliyordu. Modern yazarlar sık sık Moğolların "hafif" ve "ağır" süvarisinden bahseder. Mesela bunun 19. yüzyıl Avrupa'sındaki hafif süvarilerle zırhlı birlikler arasındaki fark gibi olduğunu ima ederler. Halbuki çağdaş anlatıların büyük çoğunluğunda "minghan" ve "tümen"lerin teçhizat ya da savaş meydanındaki fonksiyonları bakımından bir ayrıma tabi tutulduklarını düşündüren bahis yoktur. Carpini'nin her bir birlikteki en iyi zırh giymiş askerin ön safta yer aldığı şeklindeki ifadesi doğrudur ama bu herhangi bir askerî dizilişten umulacak olandan çok da fazlası değildir. Haliyle bunların taktik rollerinin farklı olduğu anlamına da gelmez bu durum. Birkaç birliğin –mesela muhafızlar ve ulusun birleşmesi adına giriştikleri savaşlar sırasında Uru'utlarla Mangıtlar gibi– özellikle etkin kabul edildiği görülür. Ama has zırhlılar ve donanmış seçkin "şövalyeler"le Hitan, Curcen ve dönemin sair ordularında gördüğümüz hafif "öncü avcı" birlikleri arasındaki ayrım, Moğol tümenlerinde yok gibidir.

Moğol ordusunun "seferberlik" haline vurgu yapan Cüveynî de bu orduyu "ihtiyaç anında büyüğünden küçüğüne, üstünden astına usta bir kılıç, ok ya da mızrak kullanıcısına dönüşen ordu kılıklı köylüler" diye tarif ediyordu. Ama Cüveynî'nin askerî terminolojiyi kullanmak konusunda hassasiyeti yetersizdi. Dolayısıyla bu tekil ifadeden ellerinde kılıç, yay ve mızrak taşıyan bu adamların askerlerle aynı insanlar olmadığını çıkarmak zordu. Elinde yay bulunmayan Moğol askeri olduğunu ima eden başka bir kayıt bulunmuyor ve zaten okla yay öyle karakteristik bir unsurdur ki Moğollar için, kendilerinden "okçu millet" diye bahsedilir.

Moğol Yayı

Moğol kaynakları taktik detay konusunda ketum davranır ama *Gizli Tarih*'ten edinilen intiba okçuluğa olan güveni teyit eder. Cengiz'in annesi, kardeşi Kasar'ın uzun menzilli ok atış düellolarında rakiplerini nasıl mağlup ettiğini anlatarak onunla iftihar ediyordu. 1204'teki Naqu-kun Savaşı'ndan önce Tayang Han'ın cesaretini kırmaya çalışan Camuka dev bir canavara benzetiyordu Kasar'ı, okunu fersah fersah ötelere atabildiğini ve her bir atışta on hatta yirmi kişiyi birden öldürebildiğini söylüyordu. Harp detaylarını veren anlatılarda da ok yaraları yoğun bir biçimde işleniyordu. Keraitlerden Sengün ve Merkitlerden Tokto'a da dahil Cengiz'in pek çok rakibinin harp meydanında oklarla öldürüldüğü ya da yaralandığı kaydediliyor, Ong Han'ın subayı Iturgen gibi diğer bazılarının da atları vurulunca yakalandıkları yazılıyordu. Cengiz'in atı da "Okçu" Cebe tarafından öldürülmüştü. Boyun omuruna isabet ettirilen tek okla yere yığılmıştı hayvan. Çokları Moğol İmparatorluğu'na katılan sair Moğol kabileleri de aynı şekilde okçuluğa dayanırlardı. Mesela *Gizli Tarih*, Ong Han konfederasyonuna karşı Kalakalcit'te 1203 yılında gerçekleşen savaşın ardından üç kılıç artığının Moğol ordugâhına geri döndüğü anlatıyordu. Bunlardan biri atını bir oka kurban vermiş, diğeri de yine bir okla boynundan vurulmuştu.

Moğollar ve göçer komşuları tarafından kullanılan tür, Orta Asya ve Orta Doğu'da yaygın olarak kullanılan karma yaydı. Bu yay ahşap bir ana parça etrafında şekillendirilmiş boynuz, hayvan siniri ve yapıştırıcı katmanlardan oluşuyordu. "Şahsi" tamamen ahşaptan mamul ve başka yerlerde de yaygın olan bu yayı üretmek son derece basitti ama bozkır çevresi için çok da kullanışlı değildi. Daha da önemlisi açık otlaklarda ağaç bulmak zordu ve her ne kadar kuzey Moğolistan'ın büyük bir kısmı ormanlıksa da bu ormanlar sağlam yay yapımına uygun kalitede ağaç tedarikine elverişli değildi. Özellikle Avrupa'da uzun yay yapımına en uygun olduğu düşünülen porsuk ağacı bu kadar doğuda yetişmiyordu. Dolayısıyla MÖ üçüncü bin yılda bozkır zanaatkârları başka malzemelerde takviye edilmiş yay tecrübesine girişmişlerdi.

İkinci bin yıl dolaylarında ve muhtemelen Baykal Gölü civarında karma yay artık tam anlamıyla biçim kazanmıştı. Böyle bir yayı imal etmek beceri ve zaman gerektiren bir işti ama elde edilen netice ahşap yayın yerini alacak bir silah olmaktan başka bu yaya hayli üstünlüğü olan bir şeydi. Malzemedeki elastikiyetin fazla oluşu atışın da iyileşmesi anlamına geliyordu. Atıştan, büküldükten sonra yayın uzuvlarının yeniden düzelme hızı kastediliyordu, bu hızlı düzeliş okun gidiş hızını artırıyordu. Karma yay yalnızca belirli parçaları bükülebilecek şekilde tasarlanabilir ama geleneksel porsuk ağacı yayı gerildiğinde bir yarım daire çizecek şekilde tasarlanıyordu. Haliyle bozkır silahı ahşap dengine göre kırılma riski olmaksızın daha fazla bükülebiliyordu. Zaten var olan çizimlerde de bozkır okçularının yaylarını genelde ta kulaklarının ardına dek gerdikleri görülüyordu. Dahası MS birinci bin yılda bu yayların uçlarına "siha" denen ve ağır bir yayı çekmeyi kolaylaştırdığı gibi menzili de artıran sert bir köşelik takılıyordu. Matthew Strickland ve Robert Hardy, 30 kilogram bir ağırlıkla çekilen karma yayla 33.5 kilogram bir ağırlıkla çekilen porsuk yayının aynı hızla ok fırlattığı modern bir denemeye değiniyorlar.

Moğol yaylarının herhangi bir güç kaybına sebebiyet vermeyen kısa yayları at sırtında kullanılmaya daha elverişliydi. Kazılarda bulunan Orta Asya silahlarının ortalama uzunluğu 1 ila 1.5 metredir (Moğolistan'da bulunanlar bu ortalamanın en üst sınırındadır) fakat şahsi yaylar genelde okçunun boyuyla aynı uzunlukta oluyordu. Uzun bir yayla at sırtında atış yapılabiliyord ama bununla manevra yapabilmek, hatta özellikle arkaya çevirip hayvanın terkisi üzerinden atış yapmak hayli zordu. Nitekim bu atış Orta Asya'da at okçularının meşhur taktiklerindendi ve buna İran'daki Partlı okçular dolayısıyla "Part atışı" deniyordu.

Karma yayı çekme yöntemi de farklı. Dünya genelinde okçuların pek çoğu yayı iki ya da daha fazla parmakla çekiyor, bu sırada parmaklarıyla ya oku da tutuyorlar ya da Avrupa'da revaçta olan "Orta Doğu bırakışı"nda olduğu gibi aslında dokunmadan parmaklarını okun iki tarafına yerleştiriyorlar. Bu sonuncu yöntem ilkel metotların nispeten geliştirilmiş biçimiydi zira böylece parmakların bütün kuvveti yayı germeye veriliyordu. Ama kısa karma okta yayın had safhada geriliyor olmasıyla kiriş son derece keskin bir açı oluşturuyor ve parmaklara vurmaya başlıyordu; ancak oku bırakınca parmaklar rahatlıyordu. Böylece bu bozkır silahı sair parmaklar yerine baş parmakla geriliyor, işaret parmağıyla kilitleniyor ve deri, boynuz ya da metalden yapılmış bir yüzükle (zihgîr) birikmiş baskıdan korunmuş oluyordu. Yalnız tek bir parmağın hareketine muhtaç olan bu "bırakış", diğer herhangi bir parmakla yapılan bırakıştan kısmen daha hızlı ve daha "temiz"di. Bir başka faktör de şuydu; baş parmakla yapılan bırakışta okçunun bilek pozisyonu kabaca yataydı ve bileğin doğal dönüşü oku yumuşak bir hareketle sola doğru çekiyordu (okçunun sağ elini kullandığı varsayarsak). Haliyle uygulanan baskı oku yerinde tutabilsin diye ok yayın sağ tarafına yerleştiriliyordu. Orta Doğu bırakışındaysa durum tam tersineydi; bilek dikey tutuluyor, baskı sağa doğru uygulanıyor ve okun yayın sol

tarafına yerleştirilmesi teşvik ediliyordu. Dolayısıyla birbirinden farklı okçuluk tarzları genelde düşünüldüğü gibi yalnızca bir moda ya da alışkanlık meselesi değildi, aksine kullanılan silahların karakteristiğine göre biçimlendirilmişti.

Yazarın kendi tecrübesiyle de sabittir ki, Moğollardaki gibi sağ kalça üzerine yerleştirilen sadaktaki oku kirişe yerleştirip fırlatmak sair tarzlardan nispeten daha hızlıdır. Şu da kayda değer bir noktadır; şayet bir ok baş parmakla çekilerek atılmaya göre tasarlanmışsa yelek de geze yakınca oturtulabilir ve böylece mil kirişe yerleşmiş olur. Fakat Orta Doğu gerişinde mil bu derece yerleşmez kirişe, dolayısıyla yayı geren parmakların eklemleri için mesafe bırakılmak gerekir. Moğol tasarımının yeleğin yüzey bölgesi bakımından daha iyi bir kontrole imkân tanıdığı, böylece okun daha ileri savrulabileceği ve daha istikrarlı gidebileceği ileri sürülüyordu. Bu etkenlerin pratikte ne düzeyde farklılık yarattığını ölçmek zor, zira okçunun becerisine çok fazla iş düşüyor. Fakat büyük bir savaşta olduğu gibi on binlerce asker söz konusu olunca yapılan atışların hız ve isabetinde vuku bulacak ufacık bir avantajın önemli olabileceğini belirtmek lazım. Hem tarihî hem de çağdaş anlamda istisnai derecede seri atış becerisinin büyük oranda karma yaylarda yapılabilmesi de önemli bir detay gibi görünüyor.

Yay çekiş yöntemlerine dair yapılan tartışmalar bizi çekiş ağırlığı meselesine götürüyor. Okçu tarafından elindeki silahı son haddine kadar germek üzere uygulanan çekiş kuvvetine deniyor bu ve genelde eşdeğer bir ağırlığı kaldırmak şeklinde ifade ediliyor. Dolayısıyla örneğin 45 kilogram geldiği söylenen bir yay, şayet yere paralel tutulursa kirişe uygulanacak aynı düzeydeki ağırlıkla tamamen eğilebilir. Daha yüksek çekiş ağırlığına sahip yaylar kullanmanın şüphesiz avantajları var, zira bunları çekmek için uygulanacak kuvvet okun o derece süratli fırlatılması anlamına geliyor. Dolayısıyla menzili daha uzun, delici gücü daha fazla oluyor.

Fakat işin matematiği öyle göründüğü gibi basit değil. Son yıllarda İngiliz uzun yaylarının çekiş ağırlığına dair hayli çelişkili bir mesele var. Özellikle VIII. Henry'nin *Mary Rose* isimli batık gemisinden elde edilen yaylar hakkında görüşler serdeden önemli figürler farklı şeyler söylüyorlar. Haliyle bazı kıstaslar koymak bu anlamda faydalı olabilir. Günümüzün hedef atıcıları genellikle ortalama 13.5 kilogramlık çekiş ağırlığına sahip yayları benimsiyorlar ve 18 kilogram üzerindekileri "ağır" diye nitelendiriyorlar. Sahra okçuları ve umumiyetle verili bir zamanda daha seyrek atış yapan Ortaçağ canlandırıcıları sıklıkla 20-30 kilogram dolaylarında çekiş ağırlığına sahip silahları kullanırlar. Ama bunların pek azı uzun saatler boyunca istikrarlı bir biçimde ağır silahları kontrol edebilecek yeteneğe sahiptirler. Hayat boyu istikrarlı idman yapmamış ortalama cüsseye sahip bir adamın çekebileceği en ağır yayın yaklaşık 38-39 kilogram düzeyinde olduğu ileri sürülür. *Mary Rose*'dan çıkan kimi yayların çekiş ağırlığı 80 kilogram dolayındadır ve bugün bu çapta bir yayı gerebilecek çok az okçu bulunur; onlar da istisnadır. Ayrıca şunu da akılda tutmalıyız; savaş sırasında bir okçunun aralıksız ve seri bir biçimde bu performansı onlarca hatta yüzlerce kere tekrarlaması gerekir. Yalnız seçilmiş birkaç atletin aralıksız idman yaparak başarabildiği bir şeyi, Moğol ordusu gibi seferberlikle silah altına alınan kitlelerce uygulanabilecek ortalama bir performans olarak görmek yanıltıcı olur. Yine de Moğol yaylarının çekiş ağırlığının 80 kilogram dolaylarında olduğundan bahsedilir, bu rakam muhtemelen H. D. Martin aracılığıyla Meng Hung'dan alınmıştı. Martin ayrıca H. G. Creel'in Ch'ing hanedanının "Pekin Muhafızlarını"nın 75 kilogramlık çekiş ağırlığına sahip yaylar kullandığını söylediğini zikrediyordu.

Bunları bir zemine oturtabilmek için kayıtları hâlâ mahfuz olan Çin hanedanlarının okçuluğa dair yaptıkları düzenlemeler dikkat çekici olabilir. MS 8. yüzyılda T'ang ordusunun subayları 55 kilogram çekiş ağırlığına sahip yayları kullandıkları

bir sınavdan geçmek zorundalardı. Erkekleri terfi ettirmek için liderlik kabiliyetleri yanında fizikî kuvvetlerine de bakmak bir T'ang uygulamasıydı, ayrıca subay sınavları arasında ağırlık kaldırma yarışmaları da olurdu. Haliyle sıradan askerlerin bu çapta bir yayı kullanmaları beklenmiyor olmalıydı.

1644'te Ch'ing hanedanını kuran Manchular her ne kadar bozkır toplumu olmasalar da Moğolların komşularıydılar ve at üzerinde karma yay kullanabilmek becerisi üzerine kurulmuş benzer bir gelenekleri vardı. Avrasya'nın başlıca süvari okçularına istinat eden son büyük gücüydü Manchular ve 18. yüzyılın ortalarında ateşli silahları benimsemiş Moğol kabilelerine karşı bu silahları hâlâ ustalıkla kullanabiliyorlardı. 1760'ta at üzerinde kullanılacak yaylarda asgari 18 kilogram çekiş ağırlığına sahip olma zorunluluğu getirildi ve yaya olarak kullanılacak yaylar için de 30 kilogram olma şartı vardı. Sair Manchu kaynakları da 40-70 kilogram çekiş ağırlığındaki yaylardan bahsederler, ama 45 kilogram ve üzeri ağırlığa sahip silahların gösteriş ve güç sergilemek maksadıyla kullanıldığı, istisnai birtakım okçulardan başka savaşlarda kimse tarafından kullanılmadıkları ima edilir. İmparator ve şehzadelerinin askerî törenlerde aşağı yukarı 110 kilogram çekiş ağırlığına sahip yayları gerebilmeleri bekleniyordu. Öte yandan şayet bu yapılıyor idiyse tek sefere mahsus bir gösteri için yapılmış olmalıydı. Yoksa bir harp meydanı pratiği olmakla alakası olamazdı. Daha da önemlisi 1750'lerde Moğolları ve sair düşmanlarını mağlup eden Manchu ordularının bunu bugünkü ok sporcularının kullandıklarından çok da ağır olmayan yaylarla başarmış olmaları muhtemelen daha da önemliydi.

Önceki yüzyıllarda zırhlar daha yoğun biçimde kullanılıyorken bunları delebilme ihtimali olur düşüncesiyle bu tür ağır silahlarda ustalaşmak konusunda itici bir unsur vardı ama bu faktörü ölçebilmek zor. Modern denemelerde ortalama 70 kilogram çekiş ağırlığına sahip bir yayla, zırh giydirilmiş bir modele önünden ve ardından muhtelif tiplerde oklar fırlatıldı.

Ama pek çok denemede zırh sıklıkla karşılaşılan tehditler karşısında yeterli oranda koruma sağlamış gibiydi. Öyle olmamış olsaydı bu zırhları üretmek ve giymek zahmetine katlanmazdılar. Bu, 75 kilogramlık Moğol yaylarının var olmadığı anlamına gelmiyor elbette. Ama bunların evrensel bir yaygınlığa sahip olduğu ya da etkin okçuluk taktikleri açısından bir zaruret oldukları anlamına da gelmiyor.

Ok sadakları huş ağacı kabuğu ve deriden imal ediliyordu. Öyle karakteristik bir teçhizattılar ki bunlar, *Gizli Tarih*'te birinin sadağını ele geçirmek onu esir etmek anlamında mecaz olarak kullanılıyordu. Çin illüstrasyonlarına bakılırsa uygulama, aksiyona daima hazır vaziyette bir kılıfta saklamaktı yayı. Süvarinin solunda olurdu yay, sağ tarafta da sadak bulunurdu. *Gizli Tarih*'te çok sayıda ok tipi zikredilir ve kullanılan kavramlar zaman zaman muğlak olsa da kimi tasarımların uzun menzil için ve kimilerinin de kısa mesafede azami düzeyde hasar yaratmak için geliştirildikleri anlaşılıyor. Mesela Merkit kabilesinden Tokto'a, Urgunge Onon'un "mahsus şekle sahip" bir ok olduğunu söylediği "şiba"yla öldürülmüştü. Onon bu ismin "gökten yağmur gibi düşen" oklara verildiğini ekliyordu. Haliyle bununla, uzun mesafeden plonje atış yapmak üzere tasarlanmış bir oka atıf yapılıyor olabilirdi.

Sengün'ün Kalakalcit Kumları Savaş'ında aldığı yaranın sebebi bir "uçuma"ydı. Nitekim aynı yazara göre bunun kısa bir göbeği vardı, fakat demiri de yoktu çeliği de. Kimi okların ucunda boynuz ya da kemikten temrenler olurdu. Gerçi bunlar zırhları delmekte demir temrenler kadar etkili değildi, zaten savaşta değil daha ziyade avda kullanılıyor olmalılardı. Bir başka yerde de aynı kaynak "kebiyur" diye bir oktan bahsediyordu, "ince ve dart gibiydi" bu ok türü. "Angqu'a"nın da çatallı bir başı vardı ve muhtemelen Marco Polo'nun düşmanın kirişini kesiyor diye tarif ettiği ok buydu. Diğerlerinin başları ya fırlatıldığında ıslık çalsın ya da düşman alarmı versin yahut düşmanı ürkütsün diye tasarlanmıştı. Timuçin ve Camuka

birlikte Merkitlere karşı düzenledikleri saldırının ardından kardeşlik yeminlerini tazelediklerinde Camuka dostuna "ses çıkarabilsin" diye delikli inek boynuzundan mamul ıslık çalan bir ok başı vermişti.

Hem Meng Hung hem de Marco Polo uzak menzilli ya da yakından zırh delebilecek atışlar yapabilen farklı ok başlarının kullanıldığını teyit ediyorlar. Marco Polo her bir Moğol askerinin harbe girerken altmış ok götürdüğünü söylüyor. Bunların otuzunun ağır ve geniş başlı olduğunu ve yakın mesafe için kullanıldığını, diğer otuzunun da hafif oklar olduğunu belirtiyor. Altay ve Moğolistan'da yapılan arkeolojik kazılarda İngiliz uzun yaycılarının kullandığı "bodkin"lere benzeyen dar ve sivri ok başları kullandıkları görülmüş. Aynen bodkinler gibi onlar da zırhları delmek için kullanılıyordu muhtemelen. Aynı zamanda daha korumasız hedeflere atıldığında ölümcül yaralar açacak ağır, üçgen başlı oklar da çıkmıştı kazılarda. İlginç biçimde bu tasarımların tamamı oyuk olmaktan ziyade sivriltilmiş görünüyordu, yani temren yapıştırılıp yerine bağlanmadan önce ok göbeğine açılmış bir deliğe ya da yarığa geçirilmiş keskin bir çatalla sabitleniyordu göbeğe. Ama bu, göbeği zayıflatır ve onu sert bir cisme vurulması durumunda yarılmaya daha müsait hale getirir. Sert tahta parçasının metal temrendeki içi boş yuvaya yerleştirilmesinden ibaret olan alternatif yöntem daha sağlamdır.

Sivri uç uydurmanın erken dönem süvari okçuluğunun etkinliğini ciddi anlamda sınırlayan bir tasarım zaafı olduğu tartışıldı hep. Önemli ölçüde adi kabul edilen bu tasarımda Moğolların ısrar etmesi pek de muhtemel değildi. Yuvalı temrenler MÖ ilk binde bronzdan dökülüyordu ama demirin kullanımı yaygınlaşınca bu döküm yöntemi artık uygun olamazdı. Dövülmüş çatallı temrenler yuvalılardan çok daha kolay imal ediliyordu. Hudutsuz ok kullanan Moğol ordusu düşünüldüğünde önemsiz birtakım dezavantajlar göz ardı edilebilirdi. Kavak, söğüt ya da kamış en popüler malzemelerdi ok mili imali için.

13. yüzyıl Hint müellifi Fahr-i Müdebbir[1], uzun menzilli ok imali için kavağın fazla ağır olduğunu söylüyordu; açık ara en iyi miller kamıştan yapılıyordu. Ama Moğolistan'da bu malzemeyi elde etmek muhtemelen zordu. *Gizli Tarih*'te Camuka "şeftali kabuğundan yapılmış ok"tan bahseder. Zaman zaman zehirli oklardan da söz edilir. Zehir ya bitkilerden elde ediliyordur ya da yılanlardan. Oklara ne sıklıkla zehir sürüldüğü ise net değil ama eğer bunun bir risk olduğu bilinseydi Cengiz ve oğlu Ögedey'in yaralarından zehri emen dostları tarafından kurtarıldığı bilgisi *Gizli Tarih*'te yer bulurdu.

Okçuluk Taktikleri

Avantajlarına rağmen karma yaylar diğer Orta Asyalı göçerlere karşı belirleyici olamamış görünür. Hakeza hemen hepsi benzer silahlar kullanan Kin'in Curcen süvarileri ya da Hârizm ordusunda hizmet eden Türk gulamlarına karşı da etkili olamamış gibidir. Ama Moğolların yaylarını kullanış tarzlarının farklı olduğuna dair deliller vardır ve muhtemelen bu tarz, ilgili yayın avantajlarından azami düzeyde yararlanmak için düşünülmüştü.

Moğolların rakipleriyle nasıl mücadeleye giriştiklerine dair çağdaş kaynaklar maalesef çok az detay veriyor. Ama John de Carpini'ye ait aşağıdaki kısa ifadeler bir başlangıç noktası teşkil edebilir. Carpini diyor ki, "Bilinmeli ki Moğollar, görüş alanına girdiğinde düşmanlarına birden saldırırlar. Her biri düşmanına 3-4 ok atar, rakiplerini mağlup edemeyeceklerini gördüklerinde geri çekilir ve kendi hatlarına dönerler." Bu yaylım ateşi muhtemelen düşmana yaklaştıklarında başlıyordu. Ama Stephen Turnbull'a göre dörtnala giderken etkin bir mesafeden bir anda 3-4 ok birden atmak imkânı olamazdı. Haliyle Carpini herkesin bir seferde tek ok attığı muhtelif atışları tarif

1 Fahreddin Mübârek Şah (Muhammed b. Mansûr es-Sıddîkî et-Teymî el-Kureşî), Delhi sultanlarından Aybeg ve İltutmış döneminin meşhur tarihçisi. (e.n.)

ediyor olmalıydı. Fakat Moğolların muhakkak dörtnala gittikleri de kesin değildir, hele de bazı kaynaklarda ima edildiği gibi birbirine yakın yeknesak bir düzende ilerliyor idiyseler. Mesela *Gizli Tarih*'te Cengiz'in ordusunda yer alan Uru'utlar ve Mangıtlardan bahseden bir pasaj, dörtnala saldırıdan çok düzenli birlikler halinde manevralar yapıldığını tarif ediyor gibidir: "Ne zaman vazgeçseler harp düzeni yetişir imdatlarına. Ne zaman geri dönseler becerileri ayakta tutar onları."

1254'te Moğolistan'a seyahat eden Ermeni Kralı Haithon'a göre Moğollar öyle sıkı tanzim edilmiş gruplar halinde sevk konuşlandırılyorlardı ki, "gerçek rakamlarının yarısı kadar bile olduklarını" kestiremiyordunuz. Bir 14. yüzyıl Memlûk risalesine göre, meşhur Moğol taktiklerinden biri bütün ordunun tek bir vücutmuş gibi saldırıya geçmesiydi. Böylece geri çekilmek ihtimalinin önüne geçiliyordu: "Moğollar... Umumiyetle bir bölük halinde düzen alır, böylece birbirlerini düşmana saldırmaya iterler ve geri çekilmeyi engellemiş olurlardı."

Napolyon çağında edinilen tecrübe, sıkı bir nizam içinde hızlıca hareket edebilmenin hayli zor olduğu ve usta biniciler için bile kazalara sebebiyet verme ihtimalini ortaya çıkarmıştı. Bozkırın atlı okçuları genelde atlarına dörtnala koşarken bile bir put durabilmek eğitimi veriyorlardı. Ta ki hedeflerine nişan alıp ok atabilsinlerdi. Böylece biniciler saflarını düzeltip manevra yapabilmek imkânıyla birlikte duraklayarak atış yapmanın avantajından yararlanabilsinler diye belki de rahvan –ya da tırıs– giderek düşmana yaklaşan bir Moğol birliği sık sık kısa bekleyişler yapabiliyordu. Ardından kendilerini karşılamak için bekleşen düşmana son bir darbe vurmak isteyen süvariler atlarını daha mahmuzlamadan düşmanın sadece birkaç metre uzağından kahredici bir yaylım ateşi yapılabilirdi. Düzensizliğe mahal vermeden böyle bir şeyi başarmak bütün bir birliğin üst düzey bir disiplin ve at kontrolüne sahip olmasını gerektiriyordu.

Nitekim bu hasletler de tam anlamıyla Moğolların şanındandı. Bacaklarla atı kontrol ederken yay germek –aynı zamanda düzgün nişan almak, atıcının ve hedefin hareketiyle beraber sürekli değişen mesafeyi hesaba katmak– muazzam bir kabiliyeti gerektiriyordu. Ama Carpini'ye bakılırsa Moğollar bunu 3-4 yaşından itibaren düzenli olarak yapıyor ve bütün bu süreç adeta bir içgüdü halini alıyordu.

"Birlikler halinde ve her biri mümkün olan en yakın mesafeden elindeki ağır yayla atış yaparak düşman üzerine olabildiğince süratle hücuma koşmanın, sonra her bir bölüğün geri çekilip ardındakinin yolunu ve ateş hattını boşaltmasının" da Moğol taktikleri arasında bulunduğunu öne süren Profesör J. M. Smith, görünen o ki bu iddiasını Carpini'ye dayandırıyor. 14. yüzyıl Memlûk müelliflerinden Tayboğa'ya[2] istinat eden Smith, düşmanla mücadele mesafesinin de 20-30 metreden fazla olamayacağı ve bu mesafenin de ağır bir yaydan fırlatılan ok için ciddi hasar yaratabilecek bir uzaklık olduğu sonucuna varıyor. Bu şekilde sahnelenen bir saldırı düşmanın yalnız bir hattına yoğunlaşılmasını sağlıyordu. Söz konusu hat belirlenmiş ve yarılıncaya kadar bir dizi saldırıyla vuruluyordu. Ayrıca bu şekilde hareket edilirken fırlatılan okun hedefe doğru daha süratle gitmesi avantajı söz konusuydu. Bu da durarak ya da uzaklaşırken yapılan atışın aksine okun nüfuz gücünü artırıyordu. Smith'in teorisi üzerine yorum yapan Reuven Amitai-Preiss'e göre böyle bir manevrayı icra etmek çok zordu çünkü öndeki bölüğün ileri gidip yerini arkadan gelenlere bırakmak üzere tekrar geri çekilirken diğer bölüğü engelleme ve onun düzenini bozma riski vardı. Ama –kaynaklardaki ipuçlarından hareketle bütün bir taktik sistemi yeniden inşaya yeltenmek açık bir risk olsa da– bu problemin çoktandır çözülmüş olduğu belliydi.

2 Tayboğâ el-Beklemişî el-Yûnânî (ö. 1394), okçuluğa dair eserler vermiş Memlûk dönemi ok ustası. (e.n.)

Hitan Mirası

Moğollar esasen okuma-yazma bilmeyen göçerlerdi. Böyle büyük bir imparatorluğu yönetmek az da olsa siyasî kurum ve idarî beceri gerektiriyordu. Dolayısıyla bu tür becerilere sahip komşu toplumlardan yoğun biçimde etkilenmeleri kaçınılmazdı. Bu anlamda en çok etki eden toplumun Uygurlar ve Hitanlar olduğu uzun zamandır biliniyor. Her iki toplum da Moğollarla dostane ilişkilere sahipti. Tarım Basin Uygurları 1209'da kendi istekleriyle Moğol hükmü altına girdiler ve her ne kadar bazı Hitanlar Çin'de Kin adına savaştılarsa da diğerleri nefret ettikleri Curcen efendilerinden kurtuluş için bir vesile olarak görüp benimsediler Moğolları. Hitan devletinin ardılı olan ve 1218'de mağlup edilen Karahıtaylar da idarî yöntemlerin Moğol İmparatorluğu'na naklinde muhtemelen önemli bir kanal olmuştu. Cengiz'in en güvendiği idarecilerinden biri olmayı başaran Yeh-lu Ch'u-ts'ai Chung-tu'nun düşüşünden sonra tutsak edilen Hitanlardan biriydi ve fethinin ardından Hârizm İmparatorluğu'nda Hitan ve Uygur valiler görevlendirilmişti. Bunların yalnız personel katkıları olmadı. Moğol dilinin yazıya geçirilmesinde Cengiz ilk defa Uygur alfabesini kullandı mesela. Hitanların da en büyük katkıları askerî organizasyon anlamında oldu.

Hitanlar Moğolcayla akraba bir dil kullanıyordu, ama ta MS 5. yüzyıldan beri Güney Mançurya ormanlarında daha yerleşik bir hayatı benimsemiştiler. Erken Ortaçağ'da Mançurya askerî yenilikler bakımından önemli bir yere sahip gibidir. Kuzey ve batının hayvancılık yapan göçerleri, adlarını Sarı Deniz'in kuzeydoğu kesiminde aynı ismi taşıyan körfezden alan P'o-hai çiftçileri ve etraflarındaki merkezî Çin ve Kore devletleriyle olan ilişkiler tetiklemiş olabilirdi bunu. Doğu'daki ilk zırhlı süvari de Mançuryalıların icadı olabilirdi. Ayrıca mahmuzu da ilk kez muhtemelen onlar kullanmıştı. Haliyle 907'de Liao hanedanının kuruluşunun ardından Hitan ordusu tarafından benimsenen teşkilat ve taktiklerin o bölgeye

mahsus yenilikler olduğunu farz etmek makul olur. Hanedanın resmî tarihi olan *Liao Shih*, bu meselelere dair ilginç detaylar veriyor. Ordunun özünü düzenli "ordo/ordu" süvari alayı oluşturuyordu ve bunlar 500-700 kişilik bir kuvvetten ibaretti. Bu birliklerin onu, bölüğü teşkil ediyor ve on bölüğe "ordu" deniyordu. Her asker kendisiyle beraber iki hizmetli getirmek zorundaydı; tam zırhlı at binmek, dört yay, biri kısa diğeri uzun iki mızrak bulundurmak üzere eşlik eden iki kişinin biri avcı, diğeri emir eriydi. Bu cephane elbette bir kişinin taşıyamayacağı kadar çoktu. Nitekim Çin minyatürlerinde de Hitan zırhlı süvarisi elinde yalnız bir mızrak, bir yay ve belinde bir kılıç yahut gürzle resmediliyordu. Şüphesiz geriye kalan silahlar yanındaki adamlarını teçhiz etmek üzere vardı ve *Liao Shih* bir başka yerde en azından avcıların silahlı olduğunu ve beden zırhı giydiklerini belirtiyordu. Bu düzen, sıradan bir savaş meydanı konuşlandırması yansıtılıyor olabilirdi. Buna göre Hitanlar üç saf halinde düzen alıyorlardı. Tam zırhlı süvariler en arkada, kısmen zırhlı süvariler (muhtemelen avcılar) onları önlerinde ve atlı ama zırh giymemiş akıncılar da en önde mevzileniyordu. Bu son grup emir erleri arasından seçiliyor olabilirdi ama muhtemelen çeşitli kabilelerin başıbozuklarıyla takviye ediliyordu.

Yaşanan sonraki gelişmeler açısından daha da önemli olan şey, "ordu" birlikleri için kaydedilen taktiklerdi. Hücuma kalktıklarında birbiri peşi sıra saldırmak üzere talim görmüşlerdi. Her alay sırası geldikçe hücum ediyor, eğer düşman safını yarmayı başaramazsa geri çekiliyor ve diğer bir alay geliyordu arkasından. Yukarıda tarif edilen üç saf şeklindeki konuşlanma sayesinde düşman her seferinde daha ağır saldırıya maruz kalıyor, daha amansız kuvvetlerle karşılaşmadan önce hafif birlikler tarafından iyice sersemletilip bitap düşürülüyordu. Sonra düşman safında bir gedik açılır açılmaz bütün bölük fırsattan istifade ediyor, kumandanlara eşlik eden sancak ve davullardan aldıkları işaretlerle hücuma geçiyordu.

Bazen süvariler arkalarından ağaç dalları sürüklüyor, kaldırdıkları toz asker mevcudu ve düzeni hakkında düşmanı kafa karışıklığına itiyordu. Eğer ihtiyaç duyulursa günler boyunca devam ediyordu bu hücumlar, ta ki düşman son darbeyi alacak raddeye gelinceye dek. Ama bu tekniğin işleyebilmesi adına her bir birlik için etraflarındakileri engellemeden manevra yapabilecek ve gerektiğinde geri çekilebilecek yeterli alan olmalıydı. Destek kuvvetleri ilerideki birliklerin hemen ardına yerleştirilebiliyordu. Aksi halde onlara destek verebilmek için düşman safına yaklaşmak ya da eğer geri çekilecek olurlarsa onlara alan açmak mümkün olmayabilirdi.

18 ve 19. yüzyıl Avrupa'sında bu sorunu aşmak için benimsenen yöntem süvariyi kademeli olarak konuşlandırmaktı; her bir birim diğerinin art yanına yerleştiriliyordu. Umumiyetle bunun II. Silesyan Savaşı'nda Prusya tarafından icat edilmiş bir taktik olduğunu biliriz ama görünen o ki bu taktik yüzyıllar önce Mançurya'da ortaya çıkmıştı. Kademeli hücumun avantajları Napolyon döneminde yoğun bir biçimde tartışıldı ve bu avantajların pek çoğu erken dönemlerde eşit düzeyde başarıyla tatbik edildi. Birimler arasındaki geniş boşluklar manevra yapabilmeyi ve zaaf bulunan noktaya saldırmak için yön değiştirebilmeyi kolaylaştırıyordu. Durumun nasıl gelişeceğini görüp saldırıya geçmemişken bile arkada hücuma geçmeyi bekleyen Moğol birliklerinin oluşturduğu tehdit düşman hattını sersemletiyordu. Nitekim kumandanın bir emriyle en uygun birlikler harekete geçiriliyor, düşman üzerine gönderiliyordu. Bu bazen düşman hattını çabucak yarmak için en iyi birliğin hücuma sevkiyle oluyordu. Onlar saldırıyorken nispeten daha zayıf teçhiz edilen arkadaşları kanatları kolluyor ya da Hitanların tercih ettiği yöntemde olduğu gibi kesin darbeyi vurmadan önce bu hafif birlikler düşmanı yoruyor, yumuşatıyordu. Bu tarz konuşlanmanın bir başka faydası da hücum eden birliğin kolayca geri çekilmesi ve ikmal yapabilmesine olanak sağlamasıydı. Halbuki sonraki darbenin

nereden ve ne zaman geleceğini bilemeyen düşman daima karşılık vermek için teyakkuzda olmaya zorlanıyordu. Zaman zaman hücuma kalkan bir düşman hattının bu tip kademeli birlikleri karşılayıp kanatlarını çevireceği ihtimali karşısında her bir birliğin çok daha fazla tehdide maruz kalacağı ileri sürülmüştü. Ama sistemin savunucularına göre asıl tehdit altındakiler, birbiri peşi sıra hücum edebilen birliklerin kanatlarından darbe alma ihtimali olan düşman ordusuydu. Öte yandan düşmanın inisiyatifi ele alması ya da kademeli olarak yerleşmiş birliklerin kararsızlığı durumunda, düşmanla karşılaştıkları anda sayıca üstünlüğü kaybedebilir ve toplu bir hücumla darmadağın edilebilirlerdi. Haliyle bu taktik, en iyi biçimiyle tecrübeli subayların sevk ettiği muhkem ve disiplinli birliklerce uygulanabilmişti. Nitekim bunlar da Moğol takipçileri gibi Hitanlarca şüphesiz sahip olunan meziyetlerdi.

Müteselsil saldırı yöntemi hakkında daha fazla delil Moğollara yakın bir başka kaynakta da var, Şerefeddin Ali Yezdî'nin[3] kaleme aldığı *Zafernâme*'de. Bu düzenlemelerin gerçekliği biraz çelişkili. Bunlar Moğol döneminin nispeten ardından intikal etmiş olabilir ama her şeye rağmen, kendilerini bilinçli biçimde Moğol geleneğinin temsilcisi olarak gören bir ordunun –idealize edilmiş olsa bile– taktiklerini temsil ediyorlar.

Timurlenk, Cengiz soyundan geldiğini iddia eden bir Türk-Moğol kumandanıydı ve 14. asrın sonunda Semerkant merkezli güçlü bir imparatorluk kurdu. Yezdî'ye göre düşman kuvvetleri 40.000'i aşıyorsa onlara karşı yapılacak savaşı bizzat "imparator" kumanda etmeliydi. İmparatorun kumanda edeceği bu ordu asgari kırk süvari (M. K. Zaman, William Davy'nin çevirisine atıfla "takım/bölük" diye çevirmişti bunu) birliğinden oluşmalıydı ve her biri muhtemelen bin kişilik Moğol bölüğüne denk geliyordu. Bunlar da "Hurrauwul" ya da muhafız bölüğü şeklinde organize oluyordu;

3 Şerefeddin Ali Yezdî (ö. 1454), Timur'un hayatı ve fetihlerine dair eseri Zafernâme ile meşhur İranlı tarihçi, şair ve âlim. (e.n.)

"Burraunghaur" denen bir sağ kol, "Jurraunghaur" denen sol kol ve "Koul" denen bir de ihtiyat birliği vardı. Tamamı hükümdar ve muhafızlarından ibaretti. Muhafız bölüğü yanında iki kol inceden inceye konuşlandırılıyordu, önlerindeki keşif birliğinin ardından iki saf halinde altı bölük geliyordu. Süvariler hususi emir gelmedikçe yerlerini muhafaza etmek zorundaydılar. Harekete geçildiğinde öngörülen ilk saldırı muhafızlar tarafından başlatılıyor, altı bölüğün her biri sırayla hücum ediyordu. Ardından aynı şeyi ikinci hat yapıyordu ve düşman hattı hâlâ delinmemişse her iki kanadın kumandanı birliklerini birbiri ardında sevke devam ediyor ve ihtiyaç varsa şahsi muhafızlarıyla beraber kendileri de eşlik bunlara ediyorlardı. "Böylece, Tanrı'ın kudret ve nusretiyle, düşman hatlarına on sekiz defa hücum edildiğinde yarılacak ve dağılacaklardı." İlginçtir ki bu son derece katı sistemin aksine her bir bölük tarafından kullanılacak küçük ölçekli taktikler kumandanının takdirine bırakılmış gibiydi: "Saldırı biçimini düşmanınınkine uyarlayabilirdi; düşmanın savaşa nasıl girdiğini gözlemlemeli, kendi tasarılarıyla karşılık vermeliydi."

Cengiz dönemi Moğolları söz konusu olduğunda, muhkem bir düşmanı yakından yapılacak ot atışıyla dağıtmak ya da mesela çoktan sallanmaya başlamış düşmana ani bir kılıç saldırısıyla darbe vurmak arasında yapılacak tercihten bahsedilebilirdi. Şayet bu şekilde hâlâ zafer elde edilememişse başlarında bizzat kendisi olduğu halde hükümdarın hususi muhafızları devreye girmek zorundadır, diye öngörüyordu Timur: "Bu aşamada da henüz zafer kesinleşmemişse metin bir kalp ve asil bir kararlılıkla kendisini ve emrindeki ihtiyat birliğini işe koşmak zorundaydı imparator."

Bu şemanın Cengiz devri Moğol ordularının organizasyon ve taktiklerini tam anlamıyla yansıttığı iddia edilemez belki. Ama eğer 10. asırda Hitanların Mançurya'daki uygulamalarıyla 14 ya da 15. yüzyılda Timurluların Semerkant'taki uygulamaları arasındaki benzerlikler tesadüften daha öte şeylerse bu

geçişin sorumlusu muhtemelen Cengiz'in ordularıydı. Kalakalcit Kumları Savaşı'na dair *Gizli Tarih*'teki anlatı (ikinci bölümde aktarıldığı gibi) en ince ayrıntılarına dek tam da böyle mevzilenmeyi tarif ediyor gibiydi. Orada da müteselsil birlikler ön saftakileri desteklemek için ileri atılıyorlardı. Söz konusu bu taktik Cengiz orduları için bu basit örnekten başka herhangi bir yerde hususi olarak tarif edilmiyordu. Ama Mısırlı rakiplerine göre 1281'deki Him Savaşı'nda Moğollar "bölükler halinde organize olmuşlar ve bölük bölük birbirlerini takip etmişlerdi". Ve bu ifadeler de aynı taktiği tarif etme çabası olabilirdi.

Tabii bu, Moğollar gibi başarılı bir ordunun yalnız bir tek mevzilenme yöntemi bildiği anlamına gelmiyordu. 81. sayfada tarif edilen toplu yanaşık düzen hücumu, mesela, düşmanın hızlı bir saldırıya açık olduğu görülünce tercih edilen faydalı bir taktik olurdu. Nitekim 1211'deki Huan-erh-tsui ve 1223'teki Kalka Irmağı savaşlarında görülen kelimenin tam anlamıyla anlık ilerleyişler bu taktiğin sonucu elde edilmişti. Her durumda yay, çok yönlü bir silah. Haliyle Moğol yakın mesafe okçuluğu doktrinine dair ortaya atılan teori, icap ettiğinde Moğollarca sair atış yöntemlerinin de kullanılmış olma ihtimalini menetmez.

Onon Irmağı civarında bulunan ve şimdi Petersburg'da teşhir edilen bir yazılı taşta (nişan taşı) Cengiz'in vaktiyle okunu yaklaşık 550 metre öteye fırlatmayı başarmış olan yeğeni Yisungge'nin bu başarısı yad edilir. Ama bu atışın hatırlanıyor oluşu da onun istisnai olduğunu gösterir ve nitekim herhangi bir savaş kroniğinde bu tür bir atışa teşebbüs edildiği kaydedilmez. Carpini her bir süvarinin iki yay taşıdığını söyler ve bu durumun yaylardan birinin kırılma ihtimaline istinaden olabileceği gibi her bir okun ayrı bir iş için tasarlanmış olabileceği ihtimalini düşündürür. Bunlardan biri ağır olabilirdi, yakın mesafeden zırh delici oklar atmak için tercih ediliyordu. Hafif olan diğer okla da uzak mesafeden seri atışlar yapılıyor olmalıydı. Böyle bir ok ağır olsaydı şüphesiz okçuyu yorardı.

Uzun menzilli hedeflere yüksekten atış yapma taktiği modern yazarlarca görece etkisiz bir yöntem olarak kabul edilir. Halbuki erken dönem şahitleri mesele üzerinde fikir ayrılığına varmışlardı. 17. yüzyılda yaşamış bir Hollandalı gözlemci olan Nicolaes Witsen, Karadeniz bozkırındaki Tatarların bu yöntemle ilkel bir "hedefe tam zamanında atış başarısı" sağladıklarını belirtiyordu: "Daima yukarıya doğru atıyorlar oklarını, böylece ok yukarıdan hızla ve azami kuvvetle hedefe isabet ediyor... Zamanı öyle dakik hesap ediyorlar ki bazen ikinci okun ilk oka dokunduğunu ve aynı zamanda hedefe, hedefin aynı noktasına indiğini görebiliyorum." Tabii, herkes bu kadar etkileniyor değildi.

1812'de Napolyon'un Rusya seferi sırasında yayla silahlanmış bir Başkır atlısıyla karşılaşan Baron de Marbot, "Başkırların tamamen eğitimsiz olduklarını ve koyun sürüsünden başka bir düzen bilmediklerini" söylüyordu. Haliyle bunlar önlerindeki arkadaşlarını vurmadan yatay atış yapamıyorlar ve parabolik olarak gökyüzüne doğru fırlattıkları okların onda dokuzu kayboluyor, ancak isabet eden birkaçı hakkıyla harcanmış oluyordu." Şüphe yok ki Başkırlar, bir düzen içinde savaşmanın değerini gayet iyi bilen Türk-Moğol atalarından intikal eden askerî bilginin külliyetli bir kısmını yitirmişlerdi. Haliyle bu tür bir savaşı bizzat tecrübe etmemiş bizler için bu konuda fazla eleştirel olmak zordur ama Marbot'nun tam anlamıyla neyi tarif ettiği de açık değildir. Uzun mesafeden atılan bir okun eseri şüphe yok ki gülle ya da merminin yaptığı etkiden hayli farklı olur çünkü okun kendisi görece ağırdır, enerjisi de hızından çok kütlesindedir. Merminin aksine parabolik bir güzergâh takip eden ve yere düşmekte olan ok harcanmış olmaz. Tersine ilk hızının büyük bir kısmını muhafaza eder. Haliyle dikey olarak kısa mesafeden atılmış kadar tehlikelidir neredeyse.

Moğolların Düşmanları Arasında Okçuluk

Moğol süvari okçuluğuna en yakın tarz muhtemelen Curcenler ile Mançurya ve Kuzey Çin Hitanlarında mevcuttu.

İlk grubun tarzı sayfa 141-143'te, berikininkisi de 83-87 arasında müzakere edildi. Dolayısıyla parlak devirlerinde bu iki ordudan biri Moğollara denk olabilirdi. Fakat bir asır evvel Hitanlar Curcenlere teslim olmak zorunda kalmışlar, Çin'de kalanların pek çoğu da Moğolların safına geçmişti. Curcen süvarileri Çin'de yerleştikleri tarihten itibaren sayıca ve muhtemelen savaşma azmi bakımından zaafa uğramışlardı. Zaten orduları da Curcenler ve çeşitli müttefik süvarilerle birlikte çok sayıda şevkini kaybetmiş Çin piyadesinden oluşan gayr-ı mütecanis bir topluluktu. Bu son grubun büyük bir kısmı zırh giymeden sefere çıkıyor ve dolayısıyla Moğol okçuları tarafından kolayca vuruluyorlardı.

Batıdaki seferler muharip kuvvetler arasındaki çeşitli okçuluk tekniklerinin ilginç deneyine sahne oluyordu. Kabilevî Türkler ve Orta Asya bozkırlarının diğer sâkinleri, klasik dönem kaynaklarından Haçlı kaynaklarına dek birçok memba tarafından mütemadiyen tarif edilen bir çatışma halindeydiler. Oklarını uzaktan atıyor ve düşmanlarının saldırılarından kaçmak için süratlerini kullanıyor, sadece yaylım halinde atılan oklarla dağılmış ve zaafa uğramış düşmanı öldürmek için yaklaşıyorlardı. Ammianus Marcellinus'un MS 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nu tehdit eden Hunlar için söylediği gibi: "Hızlı hareket edebilmek adına hafif teçhizatlandıkları ve beklenmedik hareketlere giriştikleri için birden dağınık gruplara bölünüyor ve saldırıyorlar. Şimdi şurada, az sonra burada belirerek korkunç bir kıyım yapıyorlar." Bizans Prensesi Anna Komnena, babası Aleksios'un 12. yüzyılın ilk yıllarında karşılaştığı Türklerden bahsederken şunları söylüyor: "Ellerinde kargı yok, düşmanı bütünüyle çeviriyor ve oklarla saldırıyorlar, aynı zamanda kendilerini de uzaktan oklarla muhafaza ediyorlar." Bu taktiklerle karşılaşan Haçlılar da bu durumla başa çıkmayı sinir bozucu bir biçimde müşkül görüyorlardı. Türkler Batılı şövalyeler gibi bir yerde durup dövüşmüyor, daha ziyade saldırıdan dört nala kaçarken eyerinde

ters dönüp ok atıyorlardı. Hafif oklarını hayli süratli atıyorlar ve aynı zamanda o sırada uzakta bulunan rakipleriyle de mücadele edebiliyorlardı.

1097'deki Dorylaion Muharebesi'nde, diyor *Gesta Francorum*[4] yazarı, "Selçuk Türkleri her yandan üzerimize geliyorlardı; saldırıyor, kargı ve cirit fırlatıyor, şaşırtıcı derecede uzak mesafelerden ok atıyorlardı." David Nicolle bu kargıların (dart) aslında kısa bir ok olduğunu, mecra yani oku yerleştirmek için bir çentiği bulunan bir tahta parçası sayesinde fırlatıldığını söylüyordu. Yayın çekiş uzunluğundan daha kısa olan okların fırlatılmasına imkân tanıyan tatar yayının yekesi gibiydi bu parça. Bu oklar hayli hafif olduğundan sıradan oklara göre daha uzun menzilli oluyorlardı: Strickland ve Hardy 730 metre gibi muazzam bir mesafe zikrediyor, harp meydanı içinse 365 metre gibi daha pratik bir mesafeden bahsediyorlardı.

Fakat Türk oklarının fırlatıldıkları mesafe yanında hafiflikleri, zırhlı bir rakip karşısında çok ciddi hasara yol açamadıkları anlamına geliyordu. Bahâeddin İbn Şeddâd'ın[5] III. Haçlı Seferi sırasında gördüğü Frank piyadesi hakkındaki sık alıntılanan gözlemini de izah edebilirdi bu; "üzerlerine isabet etmiş 1 ila 10 kadar oka rağmen saflarını terk etmeden aynı süratle yürüyebiliyordu" bu askerler. Anna Komnena'nın ifadeleri daha açıktı. Babasının süvarilere verdiği atlıları değil, atlarını vurun talimatından bahseden Anna, "Çünkü babam göğüs ya da bütün bedenlerine giydikleri zırhın onları tamamen

4 Birinci Haçlı Seferi'ne dair olup yazarı bilinmeyen bu kaynak, görünüşte basit ve bir o kadar da kısa bir anlatıma sahip olmasına rağmen, savaşa ait detayların görgü şahidi olarak anlatıcısı olması hasebiyle büyük bir öneme sahiptir. (e.n.)

5 Bahâeddin İbn Şeddâd (ö. 1234), Eyyûbî devlet adamı, fakih ve tarihçi. İbn Şeddâd'ın *en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye* isimli eseri Selâhaddîn-i Eyyûbî ve dönemini anlatan kaynakların başında gelmektedir. Bu eser aynı zamanda III. Haçlı Seferi için de temel kaynaklardan biri olup gerek Müslüman gerekse Hıristiyan tarafların sosyal ve idarî durumlarına dair birinci elden bilgiler vermektedir. (e.n.)

değilse de büyük oranda yaralamanın imkânsız hale getirdiğini biliyordu; haliyle ona göre, süvariye ok atmak ok israfı ve bütünüyle manasız bir şeydi" diyordu. Bu geleneksel atlı okçuluk taktiklerini uygulayan ordular şüphesiz harplerde başarılı olabiliyordu. Hatta kendilerinden daha iyi zırhlanmış orduları bile mağlup edebiliyorlardı. Ama yaklaşıp düşmanı tamamen alt etmeden önce attıkları oklarla onu yaralamak, yormak ve zayıflatmak zorundaydılar.

Zaferler bu geleneksel yöntemlerle kazanıldı; tıpkı MÖ 53'te Partlıların Romalıları Carrhae Muharebesi'nde mağlup edişi ve 1071'de Selçukluların Bizanslılara galebe çalışı gibi. Moğol muharebelerine dair anlatılarda gördüğümüz kati hücumların aksine genelde bir tam gün ya da biraz daha fazla sürmüştü bu mücadeleler. Mesela (sayfa 194-196 arasında anlatılan) Rus ordusundaki Galiçya ve Çernihiv birlikleri Moğol hücumu karşısında öyle hızla dağılmıştı ki müttefikleri tepki verecek zaman bile bulamamıştı. Söz konusu sefer üzerine yazdıkları eserde David Nicolle ve Viacheslav Shpakovsky, hücum eden tümenin kumandanı Sübütey'in saldırıya geçmeden önce okçuların düşmanı yumuşatmasına fırsat tanımamış, derhal ağır zırhlı süvarisiyle hücuma kalkmış olduğunu kabul ediyorlardı. Bunu destekler mahiyette olarak da muhafız birliğinde atıyla ilerleyen bir Rus subayının mızrakla öldürüldüğünü bildiren bir kaydı not düşüyorlardı. İki yazar da bu taktiği alışıldık Moğol saldırı yöntemlerinden bir sapma olarak görüyor gibiydi. Ama Moğol taktiklerine dair yukarıda verilen tahlil eğer doğruysa Sübütey'in saldırısı standart bir manevraydı. Esasen Türkler ve diğer bozkır kabilelerinin Moğol orduları karşısında bu derece acze düşmesini şimdi anlayabiliyor gibiyiz. Bunlar Moğolların okçuluk becerilerine ve seri hareketlerine karşılık verebiliyorlardı ve haliyle mağlup edilmek için yavaş usul yıpratma taktikleriyle meşgul olmaya gerek yoktu, fakat öte yandan kesif dizilişleri sayesinde göğüs göğse çarpışmada da etkindiler.

Doğuda Mısır'dan batıda İran'a dek İslâm ordularının çekirdeğini oluşturan ağır süvarilerle özdeşleşmiş başka bir okçuluk tarzı daha vardı. Bu çekirdek gruba gulam ve memlûk deniyordu ve her iki kelime de "köle/ücretli asker" anlamına geliyordu. İstisnaları olsa da çoğu zaman bunlar gerçek birer köleydi, bozkır kabilelerinden henüz çocukken satın alınıyor ve profesyonel asker olarak eğitiliyorlardı. Yalnız profesyonel bir savaşçı olmaya adanmış oldukları için değerli değillerdi, aynı zamanda yerel olarak asker yazılanların aksine içerideki iktidar mücadelelerine katılma meyilleri yoktu. Sahip ya da işverenleri tarafından donatılıyorlardı. Dolayısıyla bozkırdaki akrabalarına nispetle çok daha iyi zırh ve teçhizatları vardı. Ama otlaklarda yayılan büyük at sürülerine erişebilme imkânları yoktu. Zırhlarının ağırlığı ve yedek at noksanlıkları sebebiyle hızlı manevralardan ziyade, atlarını yormamak için durarak atış yapıyorlardı. Sıkça başvurdukları taktiklerinden biri, düşman hücumunu piyade olarak karşılamak ve düşmanı atılan oklarla dağıttıktan sonra yeniden atlarına binerek kılıç ve mızraklarla saldırmaktı.

Müslüman ordularında askerî talim ilmî çalışmalara konu olmuştu. Binicilik, okçuluk ve sair becerilere dair pek çok risale bugün hâlâ bulunabiliyor. Bunlardan biri Mısırlı muallim Tayboğa'ya ait ve okçuluk tekniklerini detaylarıyla işliyor. Ona göre tam talimli bir "memlûk" durarak atış yapmak ve yayıyla beraber oklarını sol elinde tutmak suretiyle iki buçuk saniyede beş ok fırlatabilirdi. Bu, dörtnala giderken atış yapmak için dikey hareketinden ötürü düşmanının dikkati dağılmasın diye atının dört ayağının birden yerden kesilmesini bekleyen bir bozkır okçusundan sekiz kat hızlı olduğu anlamına geliyordu. Haliyle atlı bir okçu, şahsi becerisi bir yana, en iyi ihtimalle her dört saniyede bir atış yapabiliyordu. Dahası bir memlûk, yaklaşık 70 metre mesafeden atış yapabiliyor, fakat rakibi onun giydiği zırha nüfuz edebilsin diye yaklaşık 30 metreden atış yapmak zorunda kalıyordu. Sair yazarlar

bu taktiğin harp meydanındaki etkinliği konusunda abartılı ifadeler kullanmışlar. Mesela 13. yüzyılın başlarında Mısır ve Suriye'yi idare eden Abbâsî ordusundan bahseden Câhız[6], "Şayet bin kişilik Türkmen (memlûk) süvarisi zor durumda kalırsa bütün oklarını tek seferde fırlatır ve bin kişilik bir düşman ordusunu bertaraf eder. Böyle bir sınav karşısında kimse duramaz," diyordu. 13. yüzyılın sonlarında cereyan eden Moğol-Mısır harplerinden bahseden Profesör Smith, yoğun bir talimle mezcolan bu seri atışların, Memlûklerin ağır zırh ve iri atlarıyla birleşince bunların Moğollar namına muazzam askerlere dönüşmesine yol açtığını ileri sürüyordu.

Söz konusu argümanın temel sıkıntısı şu: Olanın aslında mümkün olamayacağını ispat edebilmek tehlikesiyle karşı karşıya. Nitekim Moğollar bu taktikleri kullanarak defalarca mağlup ettiler düşmanlarını; Hârizm İmparatorluğu sınırları içinde, Suriye'de ve bilahare Memlûk Sultanlarına karşı Mısır'da. 1260'tan sonra kuşkusuz Memlûklere karşı eskisi kadar başarılı olamadılar, fakat unutulmamalı ki o dönemde uzun bir ikmal hattının ta sonundalardı ve Suriye çölünün gayet elverişsiz arazisinde faaliyet gösteriyorlardı.

Aslında okçuluk, birbiriyle çelişen zaruretler arasında daimi bir uzlaşı demektir; mesafe, atış hızı, isabet ve vuruş gücü arasında bir denge tutturmaktır. Ağır yaylar ve hafif oklar kullanılarak uzun menzilli atış yapılabilir ama hedefe isabeti sırasında zırha nüfuz etmek ya da atlarda ölümcül yaralara yol açmak konusunda yetersiz kalır bu oklar. Bu konuda sonuç alabilmek için hem ağır yaya hem de ağır oklara ihtiyaç duyulur; bunlar da hızını daha çabuk yitirir ve ortalama bir menzilin dışına çıkıldığında etkili olamaz. Eğer mesafe çok uzak değil ve okçu da insiyakî olarak hedef alma becerisine sahipse makul bir isabet hızlı atışla elde edilebilir. Nitekim hedeflerin sürekli yer ve mesafe değiştirdiği bir savaşta

6 Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhız (ö. 869), Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından. (e.n.)

gerekliliktir bu. Ama eğer bir yay okçu için fazlaca ağırsa sabit tutulması imkânsızlaşır ve dolayısıyla atış isabet ettirilemez. Netice itibariyle yetenekli bir okçu kısa süreliğine de olsa 275 ya da 365 metre mesafedeki hedefleri nişan alabilir, zırhtan okunu geçirebilir, bir anda birkaç kişiyi vurabilir ama bunların hepsini birden yapamaz. Bu satırların yazarına göre, kirişi hızla çekip bırakarak seri atış yapabilir, tabii yayı tam değil yarım germek ve en kısa sürede bırakmak suretiyle. Ama bu durumda mesafe, güç ve isabetten ödün verilmiş olur. Esasen tarifi yapılmış üç bırakış yöntemi vardır; birinde çekiş ve bırakış tek bir hamleyle gerçekleşir, diğerinde bırakmadan hemen önce çok kısa süre tutulur kiriş ve sonuncusunda (bu "bükük" diye tanımlanır) yay yarıya kadar gerilir, ardından nişan almak için bir süre beklenir, sonra seri bir biçimde sonuna dek çekilir ve birden bırakılır. Tayboğa'nın "iki buçuk saniyede beş ok" ifadesiyle uyuşabilecek olan yalnız bu ilk yöntem olabilirdi. Tayboğa gibi bir otoriteyi cerh edip kayda geçirdiği bu becerilerin imkânsız olduğunu söylemek akıllıca olmaz. Harp meydanında istisnai birtakım adamlar böyle etkili atış yapabiliyor olabilirlerdi ama çokları için bunun gerçekçi bir taktik olmaktan ziyade bir sirk hilesi gibi göründüğü düşünülebilir.

Mısır Memlûkleri esasen "hipodrom"larda binicilik ve askerî talim gösterileri yapıyorlardı, ki ilgili risalelerde resmedilen pek çok hareket, savaş meydanından çok bu tip bir mekânda icra edilirmiş gibi görünüyor. Şüphesiz taktiklere dair bu şeklî münakaşa, harp meydanında çok daha girift olması gereken bir vaziyeti de basite indirgiyor; zaten hiçbir ordu tek bir atış taktiğine de mahkûm edilemez. Bozkır kabileleri genelde küçük bir ağır zırhlı asker barındırıyordu. Bunlar da muhtemelen zirai bölgelerden ele geçirilen iri atları kullanıyordu. Yine bu askerler arkadaşları tarafından yapılan atışlarla zayıflatılan ve dağıtılan düşmana karşı hücuma geçiyor ve göğüs göğse mücadele veriyorlardı. Memlûkler aynı zamanda hareket halindeyken de atış yapabilmek üzere eğitiliyorlardı. Ayrıca aşağıya, altı-yedi metre

mesafede yerde bulunan hedeflere doğru yapılan atış talimleri, temaslı hücumlarda ok kullanmaya hazırlıyordu bunları.

Benzer şekilde Moğollar da geri çekilirken eyerlerinde dönüp atış yapabilmek konusunda kabilevî Türkler kadar maharetliydi. Nitekim bazı meşhur Çin resimlerinde bu tasvir ediliyordu. Ama savaşlara dair metinler Moğolların bu gibi taktikleri çok fazla kullandığı ya da kullanmak zorunda kaldıkları izlenimini vermez. Bunlar saldırı anında düşman hattının yalnız bir bölgesine odaklanır ve burayı yarıp geçerlerdi, Huan-erh-tsui'de Curcenlere karşı böyle yapmışlardı. Önceden planlanmış sahte ricatler de düşmanın vaziyetini bozmak için kullanılıyordu; nitekim Çin hududunda Tangut garnizonu ve Kin kalelerinde böyle olmuştu. Ama harp meydanında kendileri saldırıya uğrarsa yerlerini terk etmez ve çarpışırlardı Moğollar, zaman zaman da atlarından inerek girişirlerdi mücadeleye. Nesevî[7] 1216'da bir Hârizm ordusunun, hudutlarını ihlal ettiler diye küçük bir Moğol keşif kuvvetine nasıl saldırdığını anlatır. Ama Moğollar aynı şekilde karşılık vermemiş görünürler. Halbuki Hârizmliler, kurbanlarının böyle metanetle mukabele ettiklerini görünce şaşırırlar; Moğollar "kılıçlarının ucuyla ve kabzasıyla hamleler yapmaktadırlar".

"Tartar" ordularından bahsettiği yerde Marco Polo da Orta Asya'ya mahsus hücum taktiklerini tarif eder: "Kaçmaktan asla hicap duymazlar. Rahatlıkla manevra yapar, şimdi buradan, az sonra şuradan düşmana ok fırlatırlar... Dört nala kaçarken de yaylarıyla beraber at üzerinde döner ve ok atarlar..." Buna rağmen Marco Polo'nun –Cengiz'in ölümünden 70 yıl sonra yazıyor olsa bile– harp tasvirlerine fazlaca güvenmek doğru olmaz. Bunların çoğu basmakalıp şeyler ve şüphe yok ki o bunların hiçbirine bizzat şahit olmuş değil. Popüler bir

7 Muhammed b. Ahmed en-Nesevî (ö. 1249-50), tarihçi ve münşî. Hârizmşahlar'ın yıkılışı ve Moğol istilasına dair büyük bir bölümünü bizzat müşahede ettiği olaylara, devrin resmî belgelerine ve görgü tanıklarının ifadelerine dayanarak kaleme aldığı eseri *Nefsetü'l-Masdûr* önemli bir kaynaktır. (e.n.)

romans yazarı olan editörü Rustichello'nun *Seyahatler*'deki çarpıcı parçalardan çoğunun yaratıcısı olduğu artık kabul ediliyor. Ama Rustichello'nun da dönemin Moğol pratiklerinden çok klasik metinlerde zikredilen Hunlar ve sair atlı okçulara daha aşina olduğu şüphe götürmez.

Moğolları hareket halinde görme şansı bulan Ermeni Kralı Haithon biraz daha farklı anlatır hikâyeyi. Ona göre Moğollar, "genelde düşmanlarına galip gelirler; ama eğer avantajlarına olacaksa kaçmaktan da endişe duymazlar... Eğer bozguna uğrayacak olurlarsa birlikler ve bölükler halinde öyle nizami bir biçimde kaçarlar ki peşlerine düşmek son derece tehlikeli olur. Zira kaçarken arkalarına dönüp ok atarlar ve kendilerini kovalayan gerek süvarileri gerekse atlarını yaralarlar sık sık." Başka bir deyişle Moğollar bu kabilevî Türk tarzı taktikleri son derece etkin kullanabiliyordu fakat işler tersine dönmedikçe bunlara çok fazla mecbur kalmıyorlardı.

Marco Polo'nun Kubilay Han'la Moğol rakipleri arasındaki mücadelelere dair tasvirleri şüphesiz editörünün muhayyilesine çok şey borçlu. Ama bu tasvir, söz konusu taktikleri uygulayan iki ordu arasındaki karşılaşmanın nasıl cereyan ettiğine dair gerçek bir intiba da verebilir. Polo'ya göre ellerinde silah olarak "yay, kılıç ve kargılar" yanında birkaç kargı vardı ve savaşı başlatan işaret gelinceye dek sükunetle bekliyorlardı: "Zira Tartarlar, efendilerinin savaşı başlatan davullarına vuruluncaya kadar saldırmaya cesaret edemezlerdi. Bu bekleyiş sırasında da iki telli çalgılarını çalarak savaşmak hevesiyle neşeyle oynarlardı." Bu âşikâre kayıtsızlık belki de düşmanı bağırıp çağırmak ve tehdit etmekten daha çok ürkütüyordu. Aynı zamanda bu kayıtsızlık Cüveynî'nin "mızrakların ucunu nazenin hatunların buseleri" gibi gören Moğol askerlerine dair yaptığı şairane tarifi manidar kılmaya yardımcı oluyordu.

Polo devam ederek, "Şimdi bardaktan boşanırcasına yağan okları görebilirsiniz. Gökyüzü onlarla dopdolu. İşte süvariler ve atları cansız yerlere serilmiş. Haykırış ve silah şakırtıları öyle

güçlü ki gök gürlese duyamazsınız" diyordu. Muhtemelen şahsi tecrübesine dayanarak Haithon da şunu teyit ediyordu: "Çarpışma yöntemleri son derece tehlikeli. Haliyle bir Tartar harbi ya da çatışmasında başka herhangi iki millete ait bir mücadeleden çok daha fazla ölü ve yaralı olur. Büyük oranda okçular sebebiyledir bu zira son derece kuvvetli ve keskindirler atış konusunda. Hatta öyle beceriklidirler ki her türlü zırhı umumiyetle delerler..."

Sıcak Çatışma Silahları

Okçuluk her ne kadar hâkim çatışma silahı olsa da zaman zaman Moğollar "soğuk çelik"e (kılıç) müracaat etmek durumunda kalıyorlardı. Carpini, anlaşılabilir bir biçimde, Moğolların buna ancak son çare olarak başvurduğunu düşünüyordu: "Eğer mümkünse asla göğüs göğse çarpışmaya girmezlerdi. Düşmanı ve atlarını öldürmek için önce daima oklarını kullanırlardı." Camuka *Gizli Tarih*'te Naqu-kun Dağı'ndaki muharebede Cengiz'in safında çarpışan Uru'ut ve Mangıtların kendilerinden daha iyi donanmış düşmana karşı göğüs göğse mücadeleye alışmış olduklarını anlatıyordu: "Mızraklarla kovalıyorlardı adamları, kanlı haydutları ve kılıçlı askerlerin peşine düşüyorlardı. Yaralayıp yere seriyor ve öldürüyorlardı onları." Buna rağmen *Gizli Tarih*'teki savaş tasvirlerinde Moğolların göğüs göğse çarpışma esnasında kullandıkları pek çok silahtan bahsedilir, özellikle de mızrak ve kılıçtan. Mesela babasının adamları Yesügey'in ölümünün ardından Timuçin ve ailesini yalnız bırakınca itiraz eden bir ihtiyar mızrakla sırtından vurulmuştu. Bilahare Belgütey de Jurkin savaşçılarıyla girdiği bir mücadelede kılıçla omzundan yaralanmıştı. Başka kaynaklar da bu tür silahların kullanıldığını teyit ediyordu. Cüveynî'nin aktardığına göre Gürgenç'ın dışında kalan Bağ-ı Hürrem'de Hârizmliler "yay, kılıç ve kargı"larla öldürülmüşler ve T'u Chi'n'e bakılırsa Huan-erh-tsui Savaşı'nda Mukali'nin adamları Kinlere kargılarla saldırmışlardı.

Carpini'ye göre Moğol mızrak ya da kargılarının başları altında genelde kanca bulunuyordu. Bu, atlı bir rakibin elbise ya da teçhizatından tutup eyerden düşürmeye yarıyordu. Bu özellikle diğer bozkır kabilelerine karşı yararlı bir yöntemdi zira bunlar çağdaşları Avrupalıların aksine daha kısa üzengi kullanıyorlar, dolayısıyla otururken pek fazla emniyette olmuyorlardı. Genç Timuçin'in atını kaçıranlardan biri onu bir sopanın ucuna taktığı kementle kovalamıştı. Normalde bu kement at yakalamak için kullanıyordu ve bu vakada Timuçin'i attan düşürüp canlı ele geçirebilmeyi istemişti. *Gizli Tarih*'te nakledildiğine göre Cengiz, gece nöbetçilerine "sancak, davul, mızrak ve kargı" emanet ediyordu. Haliyle bunlar askerin şahsi eşyası olmaktan çok merkezî bir yerde saklanıyor ve ihtiyaç halinde birliklere dağıtılıyor olmalıydı. Bir seferinde de Cengiz kimi kıdemli subaylarına kılıç kuşanmak müsaadesi vermiş görünüyordu; tabii, kılıçlar yine Han'ın malı kabul ediliyordu. Marco Polo arkeolojik olarak ortaya çıkarılanlara benzeyen metal başlı gürzlere atıf yapıyor, Carpini de her bir savaşçının elinde balta taşıdığını söylüyordu. Bunlar savaş tasvirlerinde zikredilmiyordu. Haliyle birer silah değil, araç-gereç olabilirdi; tabii zaruret halinde kalanlar silah yokluğunda nefsi müdafaa için bunları silah olarak kullanmış olabilirlerdi.

Rusya ve Moğolistan'da elde edilen arkeolojik bulgular, Moğol kılıçlarının birkaç çeşit olduğunu gösterir. Kimisi çağdaş Avrupalı kılıçları gibi geniş ağızlı ve düzdü. Fakat umumiyetle kısmen kıvrımlı, bir metre kadar uzun ve tek ağızlı bıçak gibilerdi. Bunlar Ortaçağ Avrupa'sında kullanılan tipik kılıçlara göre hafifti ve yazılı kaynaklardan anladığımız kadarıyla çok iyi kesiyorlardı.

Birkaç defa Cengiz adamlarına düşmanların boyun ve omuzlarını kesmelerini emretmişti. Bu da bunların bıçaklamaktan ziyade kesmek için kullanıldıklarına bir işaretti. Kılıcın kıvrımlı oluşu düz kılıca nispetle daha etkin sonuç almak bakımından iki gerekçeyle avantaj sağlıyor: Kılıç ağzının kısa

tarafı hedefle temas ediyor, böylece vuruş gücü daha yoğunlaşmış oluyor. Daha da önemlisi, kılıç tutanın hamle için elini öne ya da arkaya doğru çekmesi daha derin bir yarık açıyor, sıradan bir doğrama hamlesine nispetle daha fazla tahribata vesile oluyor. Düz bir kılıçla yapılan ilk hamle ve ardından oluşan kesik kılıç kolunun iki ayrı yöne hareketini gerektiriyor. Halbuki kıvrımlı bir kılıçta bütün bu süreç tek ve pürüzsüz bir hareketle tamamlanıyor. Kılıcın ağzı kolu uzatmadan da temas edebiliyor, geri ve aşağı yönlü basitçe hareket ettirmek yetiyor ve bu yakın dövüşte avantaj sağlayabiliyor (bu etkenin Napolyon dönemi bağlamında ilginç bir münakaşası için Brent Nosworthy'nin *Battle Tactics of Napoleon and his Enemies* çalışmasına bakılabilir). Tek ağızlı bir kılıç çift ağızlıya göre fazla fonksiyonel değilmiş gibi gelebilir ama bu kılıçlarda sırt, uca yakın kısa bir keskin bölüm hariç düz olması dolayısıyla ekstra sertlik sağlayacak derecede geniş olabiliyor ve bu da keskin ağza zarar vermeden düşmanın silahını bertaraf etmeye imkân tanıyor. Dolayısıyla Avrupalıların ve Arapların metal zırhları parçalamak için kullandıkları düz kılıçlara nispetle fazla etkin görünmese de Moğol kılıcı, harp hengamesinde daha ustalıkla kullanılabiliyor ve rakibin görece savunmasız mıntıkaları hedef alındığında daha fazla zarar verebiliyordu. En iyi kılıç namlularının Hindistan ve Suriye'den geldiği söylenirdi fakat bunlar İpek Yolu üzerinden ulaştırılıyor olsa da bunları ancak varlıklı Moğollar alabiliyordu.

Zırh ve Kalkan

Reşîdüddin'in eserinin 14. baskısında görülen çizimler pek çok Moğol'un uzun metal zırhlar giydiğini gösteriyor ve esasen bunlar Yüan hanedanına ait Çin resimlerindekine de benziyorlar. Bunlar pullu diye bilinen bir tür ve Orta Asya'da kısa demir, bronz ve deri plakaların birbirine bağlanmasıyla yapılan bu zırhlar en azından MS 6. asırdan beri yaygın olarak görülüyor. Sert ama esnek bir dayanıklılık veriyordu bu

zırhlar, ayrıca sivri uçlu silahın girebileceği halkaları gözenekli Avrupa zırhlarına nispetle oklara karşı daha sıkı bir müdafaa sağlıyordu. Şüphesiz zırhlar normalde yastıklı kumaş kaput üzerine giyiliyordu. Böylece alınan darbe yumuşatılıyor ve zırh halkalarının ete saplanması engellenerek yaralanma riski azaltılıyordu. Moğol ordusunun popüler bir başka zırh içi giysisi de ipek gömlekti. Bu gömlek ok darbesi aldığında yırtılmıyor, yaraya giriyordu ve gömleği çekerek ok ucunu çıkarmak kolay oluyordu. Fakat özellikle aşağı tabakadakiler için Kuzey Çin'in fethinden önce ipeğe ulaşmak öyle kolay değildi.

Moğol askerlerinin ne genişlikte zırh giydikleri meselesi önemli bir tartışma konusudur. Dönem çizimleri ve yazılı kaynakları yanında arkeolojik buluntular yoluyla artık şundan emin olabiliriz: Bazılarının hem kendilerine hem de atlarına mahsus metal ya da deri zırhları vardı; ama bunlar kaç kişiydi ve nasıl organize oluyorlardı, bunu bilmiyoruz. Vaktiyle inanıldığı şekliyle bunlar, önde bir ya da birkaç saf teşkil ediyor olabilirler ve arkadaşları atışlarını bunların üzerinden yapıyor olabilirdi. Fakat bu fikir, Moğolları Kin hanedanına mahsus Curcen birliklerinin harp tertibatını benimsemiş kabul eden H. D. Martin'in fikriydi ve esasen bu konuda muhkem bir delil de yok. 1223 yılı Kalka Irmağı seferini anlattıkları bahiste Nicolle ve Shpakovsky de Cebe ve Sübütey'in tümenlerinin beşte ikisinin harbe başlarken kılıç ve mızrak kuşanmış zırhlı asker olduğunu ve oranın, İran içlerinde ilerlerken düşmandan elde ettikleri teçhizatla daha da arttığını ileri sürüyorlar. Ama bu çıkarımları için herhangi bir delil ortaya koymuyorlar; beşte ikilik oran da Martin'in ifadelerinden çıkarılmış görünüyor. Fakat Kalka Savaşı sırasında zırhlı süvarilerin adedinin artmış olması gerektiği düşüncesi, yukarıda izah edilen Sübütey'in bu seferde yeni bir taktik uyguladığı gibi hatalı bir inanca dayanıyordu. Aynı iki yazar, kazılarda çıkarılan zırh örnekleri üzerine de fikir yürütüyor. Ama zırhı olmayan adamlara ait aksi bir

arkeolojik kanıt yok diye bu örneklerin hâkim zırh türünün bunlar olacağına dair delil kabul edilmesi de sağlıklı olmaz.

Geç dönem çizimlerinde görülen metal korumaların yoğunluğunun –Çin ve İran'daki muazzam tophane ve imalathanelerin Moğollarca ele geçirilmesinden önce– Cengiz dönemine mahsus bir şey olmak durumunda bulunmadığı ileri sürülür. 13. yüzyıl sonu hadiselerini tasvir eden Japonca *Moğol İstilası Tomarı*'ndakiler gibi pek çok Çin resminde de süvarilerin korunmak için yalnız miğfer taktıkları görülür; fakat üzerlerindeki uzun yeleklerin altında saklanmış bir çeşit zırh da olabilir. Bununla beraber, Moğol fetihlerinin en başından beri zırhın yaygın olarak kullanıldığına dair birtakım deliller *Gizli Tarih*'teki bazı göndermelere dayanır. Börte'yi Merkitlerden kurtarmak için yardım isteyen Timuçin'e karşılık veren Camuka kargı, yay ve kılıcını eline aldığını ve "deriyle bağlanan zırhını giydiğini" söyler. "Deriyle bağlanan" diyerek zırh levhalarını birbirine deriyle iliştirmiş olduğunu kasteder. Şayet şairane bir tertip değilse bu, söz konusu levhaların deri olmadığı, haliyle metal olabileceği anlaşılır.

Tuva bölgesinde bulunan Moğol dönemine ait pullu zırh parçalarının yüksek kalite çelikten olduğu belirtilmişti. Nitekim Carpini de metal plakaların kişinin kendi suretini görecek kadar parlak olduğunu anlatıyordu. Marco Polo'ysa bufalo derisinden yapılmış zırhlardan bahsediyordu. Savaşta alınan darbelerin tasvirinden zırh giyildiğine dair dolaylı işaretler de verilmiş oluyordu. Yani yaralar zırhların genelde kapatmadığı yüz ve boyundan alınıyordu. Tayciyutlarla 1201'de yapılan savaşta Cengiz bir okla boynundan vurulmuş, hatta Kalakalcit Savaşı'nda oğlu Ögedey de aynı akıbete düçar olmuştu. Aynı mücadelede rakipleri Sengün de yanağına aldığı bir ok darbesiyle devrilmişti. Aksine, zırh giyilmeyen durumlarda vücuda alınan darbelerin neden olduğu yaralanmalar daha sık oluyordu. At çalarken vurulan Camuka'nın kardeşi kaçtığı sırada bir okla omuriliğinden yaralanmış, Belgötey de ordugâhtaki bir arbedede omuzuna kılıç darbesi almıştı.

Atları çok küçük olan Moğolların geniş ve ağır zırhlar giymemiş olacağını ileri sürer Smith. Tipik bir Moğol atının yaklaşık 270 kilogram çektiğini hesap eder ve bir hayvanın kendi ağırlığının yüzde 17'sinden fazlasını taşımaması gerektiğine dair mevcut modern bir kuralı anımsatır. Zırhı dahil, sair teçhizatıyla beraber bir askeri taşıyacak olursa Moğol atının hayli fazla yük sırtlamış olduğu anlamına gelir bu. Fakat Moğol zırhının çelişen delilleri karşısında bu argüman pek de ikna edici olamaz. Süvarilere pek çok yedek at eşlik ediyordu Moğollarda; kimisi yürüyüş esnasında ağır teçhizatı taşıyordu ve savaş sırasında kullanılmak üzere taze bir at da yedekte tutuluyordu. Dahası, az evvel gördüğümüz gibi Moğolların savaş taktiği öyle çok fazla dörtnala manevra gerektiren bir yapıda değildi. Hem atların sadece zırhlı asker taşımadığı, hatta kendilerinin de zırh giydiğine dair bazı deliller de var elimizde; nitekim dönemin Hitan ve Tibet süvarilerinin atları katiyen böyleydi.

Dönem kaynaklarında kalkanlardan nadiren bahsedilir. Meng Hung'a göre dört çeşit kalkan vardı ama birinin yüze giyilen bir tür siperlik olduğu, kalanlardan ikisininse geniş ve muhtemelen sadece kuşatma esnasında görevli muhafızlarca kullanıldığı anlaşılıyordu. Bunlardan biri de muhtemelen *Moğol İstilası Tomarı*'nda piyadelerin taşıdığı resmedilen uzun dikdörtgen hasır kalkandı. Meng Hung'un bahsini ettiği son çeşitse piyade olarak çarpışırken fırlatılan oklara karşı korunmak için kullanıldığı söylenen kalkandı. Fakat 14. yüzyıla ait çizimlerde Altın Orda ve İlhanlı İran'ına mensup süvarilerin İran'da "halka" diye bilinen ve ortasında metal bir kabartmanın olduğu kamıştan örülmüş küçük, yuvarlak dışbükey kalkanlar görülür. Bunlar Cengiz döneminde de kullanılıyor olabilirdi ve oklara karşı hafif ama etkili bir savunma aracı olmalıydı. Gerçi bunlar süvariler tarafından at üzerindeyken muhtemelen kullanılmıyordu. Nitekim ok atabilmek için her iki elini de kullanmak zorunda olan bir okçunun bunu taşıyabilmesi zordu.

Atlar

Bir Moğol savaşçısı için zırh ve silahtan çok daha önemli bir şey vardı: Atları. Ekonomileri temelde hayvancılık üzerine kurulu olan Moğolların çok sayıda atı vardı ve dışarıda yaşayan bu hayvanlar her türlü hava koşulunda kendi yiyeceklerini bulmaya alışkındılar. Yirminci yüzyılda bile hâlâ Moğol cinsi atların çetin hava şartlarına olan uyumunu artırmak için vahşi "Przewalski atları"yla çiftleşmeleri sağlanıyordu. Bu uygulama muhtemelen yılkı atlarının çok yaygın olduğu erken dönemlerden beri vardı. Bu birleşmeden kendisini kışın soğuğunda koruyacak kadar kalın bir donu olan at ortaya çıkıyor ve nal çakmayı gerektirmeyecek kalınlıkta toynakları olan bu hayvan ot bulmak için karları eşeleyebiliyordu.

Savaş atları genelde iğdiş edilmiş oluyorlardı ve nispeten uysaldılar. Marco Polo da onları köpek gibi eğitilebildiklerini ve duyarlı olduklarını, hatta otluyorlarken sahiplerinin üzerlerinde uyumasına bile müsaade ettiklerini yazıyordu. Moğol atları ayrıca hayli uzun mesafeleri hızla kat edebiliyorlardı. Martin'in Douglas Carruthers'tan alıntıladığına göre 12. yüzyılın başlarında tek bir atla seyahat eden bir Moğol dokuz günde rutin olarak yaklaşık 965 kilometre yol alıyordu ve onun hesabına bakılırsa 1221'de Bamiyan'dan Gazne'ye giden Cengiz ordusu iki günlük seyahatlerinde aşağı yukarı 210 km yol kat etmişlerdi.

Hayvancılık yapan bir toplumdan bekleneceği gibi Moğollar için atları çok kıymetliydi ve onlara çok iyi bakıyorlardı. Gerçi (yukarıda da bahsedildiği gibi) bu ilgilerinin modern standartlara göre atları aşırı yüklemelerine mâni olması söz konusu değildi. Mahmuz kullanmıyorlardı, ama hayvanlarını küçük bir kamçı ya da yalnızca bacaklarıyla kontrol ediyorlardı. *Gizli Tarih*'e göre Sübütey'i 1216'da Merkitlere karşı gönderen Cengiz atların bakımı için oğluna inceden inceye talimat vermişti. Ayrıca atları vuran ya da gözlerini yaralayan-

lar için ölüm emri çıkarmıştı. Meng Hung, yaralanmalarına engel olmak için atların üç yaşına gelinceye dek binek olarak kullanılmadığını söyler, Carpini de bir gün binilen atın sonraki üç ya da dört gün dillendirildiğini ekler.

Bu hayvanların efsanevi dayanıklılığı Moğol ordularının başarısında önemli bir etkendi, ama bunların kullanıma uyarlanabilmeleri de külfetli işti. Küçük hayvanlardı, boyları 120-130 santimetre arasında değişiyordu. Profesör J. M. Smith'e göre problem, bu hayvanların sadece ağır zırhlı bir savaşçıyı uzun süre taşıyamayacak kadar çelimsiz olmaları değildi; aynı zamanda cılız yapıları sebebiyle göğüs göğse çarpışma sırasında daha büyük hayvana binmiş olan Memlûk savaşçısı karşısında dezavantaja sebep oluyordu. Buna rağmen pek çok savaş anlatısı, atlarının çelimsizliğine rağmen Moğol savaşçılarının azimle hücum edebildiklerini aktarıyor. Uzun vadede daha ciddi bir problemse (pek çok kaynakta bahsedildiği gibi) bu cinsin sıcak iklimlerde yetiştirilememesiydi. Cüveynî'nin aktardığına göre Dörbey Dokşin 1221'de İndus Irmağı Harbi çıktıktan sonra Hindistan'a gönderilmiş fakat "iklimin aşırı sıcak olması" sebebiyle geri çekilmek zorunda kalmıştı. İklimin hayvanlar üzerindeki etkisine İbn Battûta da değiniyordu. 14. yüzyılda yazdıklarına göre, Altın Orda Moğol Hanlığı'ndan Hindistan'a gönderilen büyük at sürüleri Sind'e ulaşınca süvarileri onlar için ot toplamak zorunda kalmıştı, zira otlaklar yetersizdi. Fakat yine de, diyordu İbn Battûta, "atların çoğu ya öldü ya da çalındı".

Taktikler

Gizli Tarih'e yaptığı ilavede Onon, Cengiz'e atfedilen 16 savaş taktiği zikrediyor. Atıf yaptığı eser, modern bir Çin kaynağı, haliyle bunu değerlendirmek biraz güç. Fakat anlatılanlar başka kaynaklardan edindiğimiz bilgilerle örtüşüyor. Bahsedilen taktiklerin pek çoğu Meng Hung'un eserinden alınmış. Naqu-kun Dağı Savaşı'nda Naymanlara karşı kullanılan

"çalı yığını" ve "keski hücumu" taktikleri de yer alıyor listede. Bahsedilen bu ilk taktik, askerin küçük gruplar halinde ilerlemesini, irtibat halinde kalmalarını ama göze batmamalarını gerektiriyordu. Görüşün sıkıntılı olması durumunda işe yarıyordu bu taktik; haliyle esas olarak Moğol ordusunun ya sayı ya da hatt-ı hareketini yahut her ikisini birden gizlemeyi hedefliyordu. "Keski hücumu" ise tam olarak yukarıda ileri sürdüğümüz kademeli saldırıyı tarif ediyor gibidir; üç dalga halinde peş peşe hücum ediliyor ve düşman bozulduğunda umumi hücuma kalkılıyordu. Diğer taktikler ilerleme biçimleri, harp meydanı manevraları ve düşmanın kafasını karıştırmaya dönük dolaplardan ibaretti. Düşman kanadını çevirmek için yapılan manevralarsa ya taktik icabı oluyordu (1216'daki seferde Tumadların ardını almak için Dörbey Dokşin'in dağ yolundan bir müfreze göndermesi gibi) ya da strateji gereği (Cengiz'in 1220'de Buhara'yı almak için 650 kilometrelik çölü aşması gibi) (bkz. beşinci bölüm).

"Haykıran askerler ve dağılmış yıldızlar" manevrasında ordu geniş bir alana küçük gruplar halinde yayılıyordu. Amaç savaştan önce kanatların dolanılmasına engel olmaktı, düşman da aynı şeyi yapmaya teşvik ediliyordu. Böylece, diyordu Meng Hung, bin kişilik asker ortalama 55 kilometrelik bir kanadı kabaca kapatabiliyordu. Düşman yeniden toplanmaya girişince Moğollar da aynı şeyi yapıyordu. Ama tamamı süvari ve bu tip manevralara alışkın olduklarından öyle hızlı kotarıyorlardı ki bu işi, düşman kuvvetlerini toplayamadan en zayıf noktasına odaklanmış oluyorlardı. Carpini'ye göre düşmanlarının Moğolları sayıca fazla zannedişlerinin sebeplerinden biri buydu. Bu taktiğin bir başka çeşidi de bir "kemer" biçiminde ilerlemekti. Bu durumda düşman boşaltılan merkeze doğru ilerliyor ve kendini kuşatılmış buluyordu. Bazen de hazırlıksız bir düşman zoraki bir yürüyüşle şaşkınlığa uğratılıyor ve 1203'te Keraitlere olduğu gibi henüz ordugâhında iken kıstırılmış oluyordu.

Savaş başladığında Moğol taktikleri düşmanın güç ve zafiyetine göre tayin ediliyordu. Kanatlarını terk etmişse etrafı çevriliyordu. Muhkem bir savunma hattı kurup direniyorsa gözetim altına alınıyor ve erzak sıkıntısı harekete mecbur edinceye dek süvari devriyeleri tarafından taciz ediliyordu, sonra ana ordu saldırıya geçiyordu. Bu sırada Moğol askerleri atlarından inip onları siper ederek atış yapıyor, düşman hattında gedik açmak için ok atışını zayıf bir bölgeye teksif ediyorlardı. Bu taktiği Çin'de pek çok sefer kullanmıştı Mukali. Böyle yaparak okçu süvarilerini düşman piyadesine yönlendirmek istiyordu. Hayli ağır ilerleyen bu piyadenin ani bir saldırıyla Moğol askerlerini yerde yakalama tehlikesi vardı. Bu arada Profesör Smith'e göre normalde yaya olarak atış yapmak, ayakta olmaktan ziyade oturur pozisyonda atış yapmak demekti. Prenses Selcan'ın tam da böyle atış yaptığını tarif eden *Kitâb-ı Dede Korkut*'tan bir alıntı yapıyordu profesör. Anlaşıldığı gibi bu, vurulup eyerinden düşürülen asker için doğal bir pozisyondu. Aynı zamanda uzun Avrupa yayından çok kısa karma yayla uygulanabilir bir taktikti. Eğer oklar önüne dizilmiş olursa okçu sadaktan ok çekmekten çok daha hızlı alıp atabilirdi oklarını. Ayrıca oturan bir adam düşman okları için çok daha küçük ve isabeti zor bir hedef olurdu. Bir başka yöntem de diz çökmekti, Timurlenk'in adamlarına ait böyle tasvirler vardı. Smith'e göre düşmanla oturarak mücadele etmek durumunda kalmak "kiğac" (qighaj) diye bilinen Memlûk tekniğini izah edebilirdi. Bu teknik gereği atış, okçunun sol dizinin altında kalan hedefin aşağısına ve soluna doğru yapılıyordu.

Moğol kumandanları kargaşa yaratıp saldırıya geçmek için zaman zaman düşmanın mukavemet noktasına at ya da sığır sürülerini sürüyordu. Ayrı bir taktik olarak zikredilen, ama açıkça tamamlayıcı bir unsur olan bir başkası da "ok ve kılıçları birleştirmekti". Önce oklarla düşman yumuşatılıyor, ardından göğüs göğse saldırıya geçiliyordu. Savaş hilelerinden biri de geri çekilmiş gibi yapıp düşmanı telaşlı bir takibe

zorlamaktı ya da Moğol kuvvetlerini olduğundan daha güçlü göstererek düşmanı ürkütmekti. Bunun muhtelif yolları vardı. Mesela ordugâhta fazladan ateş yakılırdı ya da –Cengiz'in Naqu-kun Dağı Muharebesi'nden önce yaptığı gibi– birkaç müfreze ellerinde dal sürüklemek ve toz kaldırmak üzere gönderilirdi. Ya da mesela 1221'deki Pervan Muharebesi'nde Celâleddin'e karşı savaşan Şigi-Kutuku'nun yaptığı gibi savaşçılar dışındaki görevliler, hatta ottan mankenler boş atlara bindirip kalabalık imajı verilirdi.

Düşmanı korkutmak amacıyla asker adedini kalabalık göstermeye çalışmanın orta çağlarda standart bir uygulama olduğu görülür. Nitekim Delhi Sultanlığı müelliflerinden biri olan Fahr-i Müdebbir, "Hükümdar yahut kumandan süvari ve piyadesinin net sayısını bilse bile iki ya da üç katını söylemelidir zira casuslar ve haberciler düşmana askerin adedini bildirebilirler" diye tavsiyede bulunuyordu. Ve fakat Cengiz'in orduları onu tanımayanlar tarafından kolayca küçümsenmeye müsaitti. Daha evvel gördüğümüz gibi, yerleşik pek çok imparatorluk ordusundan daha az zırhlı askeri vardı; daha küçük atlara biniyor ve genelde sıradan bir görünüşe sahip bulunuyorlardı. Özellikle pahalı giysiler ve müsrifçe teçhizatla donatılmış Çin ve Müslüman orduları Moğollar karşısında aşırı özgüvene meyillilerdi. Mesela İbn Abdürrahim'e[8] göre 1277 seferinde Memlûk Sultanı Baybars, "Ordumdaki 10.000 süvari 30.000 Moğol askeriyle karşılaşacak olsa onları yenerdik" diye ikrarda bulunmuştu. Sahte bir ricatle orduyu takip eden düşmana kurulan pusunun Çin, Hârizm, Gürcü ve Rus gibi türlü ordulara karşı başarılı oluşunu açıklamaya yardımcı olabilir bu durum. Onon tarafından özellikle zikredilmemiş benzer bir taktik, *Gizli Tarih*'te "köpek dövüşü" diye anılıyordu. Naqu-kun Dağı'nda Taiyang Han'ın uyguladığı taktik buydu. Uygun bir mevzi alıncaya dek düşmanın karşısından çekilmişler, ardın-

8 Nûreddin Ali b. Abdürrahîm (ö. 1302), Eyyûbîler'in Hama meliki II. el-Melikü'l-Mansûr Muhammed'in inşâ kâtibi. (e.n.)

dan aniden geri dönmüşler ve umulmadık şekilde hücum etmişlerdi. Bu fikre göre düşman kovalamaca sırasında düzenini kaybeder, atı hızlı olanlar yavaş olanları geride bırakırdı. Geri çekilen orduysa yoğunlaşır ve düşmanın geride bırakabileceği ihtiyat askerlerini toplar, böylece sayıca üstünlüğü ele alıp durumu tersine çevirmek için yeterli zaman bulabilirdi.

Savaşın sonunda, eğer düşman ölümüne dövüşmeye hazır görünüyorsa Moğollar düşman geri çekilebilsin ve çekilirken de fütursuzca öldürülebilsin diye kasten bir kaçış yolu bırakıyordu. Nihayet düşman o yoldan kaçmaya koyulunca acımasızca takip ediliyor ve böylece yeniden toplanmalarına engel olunuyordu. Carpini'nin anlattıkları da bunu teyit ediyordu: "Düşman yaman savaşıyorsa Tartarlar onlar için bir kaçış yolu hazırlarlardı. Sonra onlar bu yoldan kaçmaya ve birbirlerinden uzaklaşmaya başlar başlamaz üzerlerine çullanıyor ve savaştan çok daha fazla adam öldürüyorlardı." Fakat şayet Moğollar yenildiyse hemen her tarafa dağılıyorlar ve böyle bir takibe uğramaktan kurtulmuş oluyorlardı.

Psikolojik harp de önemli olmalıydı. Nitekim ikinci bölümde gördüğümüz gibi *Gizli Tarih*, Cengiz'in Naqu-kun Dağı'nda Naymanlara karşı kazandığı zaferi münhasıran Camuka'nın anlattığı hikâyelerin moral bozucu etkisine bağlıyordu. Diğer bazı harplerde de düşman kumandanları asaplarına hâkim olamamış görünüyorlar. Özellikle beşinci bölümde bahsedilen Hârizmli Şah Muhammed vakası buna çarpıcı bir örnek olarak zikredilebilir. Cengiz ordularının görünürde engel olunamayan ilerleyişinin yaygın bir panik ve moral bozukluğu yaratması şaşırtıcı değildi. Hsi Hsia'ya karşı yapılan son sefere göndermede bulunan bir Çin kaynağı şöyle hayıflanıyordu: "Moğol kılıcından kurtulacağız diye boşuna dağlara ve mağaralara saklanıyor insanlar... Dünya kurulalı beri hiçbir barbar bugünkü Moğollar kadar güçlü olmadı. Ot koparır gibi parçalayıp geçiyorlar imparatorlukları. Gökler buna neden müsaade ediyor?"

Savaş meydanında işaretler atlar ya da develer üzerinde taşınan büyük köslerle veriliyordu. Nitekim *Gizli Tarih*'te Camuka "kara bir boğanın derisinden yapılmış" kösünden bahseder. Ayrıca muhtelif birliklerin içtima noktalarını göstermek ve ihtiyaç anında köslere işaret vermek için de sancaklar kullanılıyordu. Moğol sancakları, eşlik ettikleri subayın rütbesine göre belirlenmiş sayıda Tibet sığırı kuyruğundan müteşekkildi ve bu kuyruk parçaları uzun bir sopaya bağlanıyordu. Han'a ait sancağın gökten indiği ve doğaüstü güçleri olduğu düşünülüyordu. Gökte bu sancak üzerinden uçan kuşun ölüsü düşerdi yere. Dokuz beyaz Tibet sığırı kuyruğu vardı bu sancakta ve Cengiz döneminde yalnız Mukali'nin –Çin'de hanın naibiyken– böyle bir sembol taşımasına müsaade edilmişti.

Ana ordulardan önde çatışmaya giren ve bazen düşman ordusundan denkleriyle düelloya girişen kâşiflerin rolüne *Gizli Tarih*'te çok defa temas ediliyordu fakat böyle önemli bir rolü olmasına rağmen bu işin çok da tutulan bir şey olmadığı anlaşılıyor. Ögedey han olduğunda itaatsizlik eden oğlunu kâşif yapmakla tehdit ederek cezalandırmıştı, ta ki "on parmağındaki tırnaklar dökülünceye dek dağ gibi şehir surlarını tırmansın". Ama Marco Polo da Moğol ordusunun atlı kâşifler yardımıyla kanatlarını ve ardını kollamadan hareket etmediğini söylüyordu. Bu kâşifler ayrıca müsait arazi koşullarında birbirinden ayrı yere sevk edilen kollar arasındaki irtibatı da sağlıyorlardı.

Moğol Dışı Birlikler

Cengiz'in imparatorluğu genişledikçe ordusuna giderek daha fazla Moğol dışı unsur katılmaya başladı. Ya mevcut Moğol tümenlerinin bir parçası oluyorlardı bunlar ya da ayrı bir birlik teşkil ediyorlardı. 13. yüzyılın ilk on yılında Moğol "ulus"unun bir parçası haline gelen Keraitler, Merkitler, Onggutlar ve diğer doğu bozkırı kabileleri ya aynı askerî geleneğe mensuptu –*Gizli Tarih*'teki savaş bahislerinin ima ettiği gibi– ya da bu gelenek tarafından hızla asimile edilmişlerdi.

Esasen Çin'in Moğollar tarafından istilası sırasında bütün bu birlikler birbirinden ayırt edilemez haldeydi ve omuz omuza mücadele ediyorlardı. Eğer yukarıda ortaya atılan teori doğruysa Kuzey Çin'deki savaş sırasında Moğol ordusuna katılan Hitanlar da hayli benzer biçimde muharebe etmişler, Moğol taktik sistemine ya çok az ya da hiçbir talim olmaksızın uyum sağlamışlardı.

Hârizm'de mücadele eden Türkmenler ve 1223'te Cebe ve Sübütey'e katılan Don vadisindeki Brodnikiler gibi diğer bozkır halkları da yukarıda bahsedilen kabilevî Türklerinkine benzer bir tarzda muharebe ediyorlardı. Cengiz zamanında bu tip yardımcı kuvvetlerin Moğol saflarında çarpıştıklarına dair pek az delil var gibidir. Belki de Cengiz bunların desteğinin lüzumsuz ve hatta kendi kuvvetlerinin insicamını bozacak olmasından endişe ediyordu. Neticede dünyanın en iyi süvarisine sahipti. Bu kabilelerin bazılarının sadakati de şüpheliydi zaten. Mesela Cüveynî 1219'da Hârizm'in işgali sırasında bağımsız bir görevle sevk edilen 10.000 kişilik müstakil bir Türkmen kuvvetinin nasıl isyan edip Moğol kumandanını öldürdüklerini anlatıyordu. Aynı mıntıkada görev yapan ve Tainal Nayan'ın kumandasında bulunan bir Moğol birliği yolundan çevrilmiş ve asileri tedip için görevlendirilmişti.

Piyadeyle muharebe ve kuşatma gibi Moğolların mahrum olduğu birtakım becerileri temin edecek yabancıların rolü daha önemliydi. Asrın sonlarına doğru Çin'de Yüan hükümranlığı devam ederken Kubilay Han'ın nazırları mevcut birliklerdeki çeşitliliği kendileri için bir güç kaynağı görüyor ve her bir seferde karşılaşılacak arazi ve iklim şartlarına en uygun birlikleri mahsus seçiyorlardı. Mesela Çin piyadesi büyük oranda güney bataklıkları ya da deniz yoluyla Japonya ve Java'ya gönderilen ordulardan ibaretken Moğol süvarisi kuzey bozkır hududuna kanalize edilmişti. Ama Cengiz'in meydan muharebelerinin hepsi süvari tarafından kazanılmış ve Huan-erhtsui'de olduğu gibi üzerine piyade sevk edildiğinde bunlar

düşman adına engel olmaktan öte gidememişti. Haliyle bir piyade birliği yetiştirmenin çok da anlamlı olmadığını düşünüyor olmalıydı; özellikle de Moğollar, genelde piyadelere mahsus olduğu düşünülen zorlu arazide hareket becerilerini ispatlamışken.

1216 seferinde, mesela, Dorbei Dokshin ormanda sâkin Tumadları şaşkınlığa uğratmıştı. Sefer sırasında öyle dar ve ilerlemenin müşkül olduğu bir yolu tercih etmişti ki Dorbei, askerler atları için yol açmak durumunda kalmışlardı. Ayrıca örneğin Ammianus Marcellinus'un "adeta atlarına yapışmış gibidirler" dediği Hunların aksine Moğollar şayet icap ederse atlarından inip dövüşmeye teşnelerdi.

Kuşatma Teknikleri

Moğol süvarisinin hemen hiç uygun olmadığı tek faaliyet, kuşatma harekâtıydı. Moğol kabileleri surla kuşatılmış şehirlerde yaşamadıklarından uzun yıllar süren birleşme mücadeleleri, surla çevrili şehirlere hücum konusunda hiçbir tecrübe kazandırmamıştı onlara. Haliyle Avrasya'nın yerleşik bölgelerinde kullanılan mekanizmalar ya da mesela uzun menzilli mancınıklar geliştirme ihtiyacı duymamışlardı. Ayrıca çiftçilerin ikinci bir tabiatı kabul edilebilecek olan yapı inşası ve toprağı işleme becerisine de yabancıydılar. Doğal olarak Cengiz'in Çin'de yaptığı ilk seferlerde ele geçirilen şehirler, Çin hudut kalelerindeki garnizonların Cebe ve Mukali tarafından oltaya getirilişi gibi ya bir tuzakla zapt edilmiş ya da Chunghsing ve Chung-tu şehirleri gibi uzun ve yorucu kuşatmaların ardından alınabilmişti (bkz. dördüncü bölüm).

Fakat 1219'daki Hârizm muharebesinde bu durum artık değişmişti. Hârizm İmparatorluğu'nun büyük şehirleri ileri kuşatma tekniği uygulayan Moğol ordularının eline geçti. Hendeklerin doldurulуşu, kuşatma kulelerinin inşası, bombardıman adı altında taş, kütük ve yanıcı neft bombaları fırlatan

mancınıkların kullanılışı gibi bir dizi geniş kapsamlı mühendislik işlerden bahsediyordu Cüveynî. Kısa süre sonra Çin'de 1232'de kuşatılan K'aifeng gibi yerlerde Moğolların benzer yöntemler kullandıklarını işitiyoruz. Görünen o ki saldırılar hâlâ seçkin Moğol askerleri tarafından sevk ve idare ediliyor ama hazırlıklar başkaları tarafından yapılıyordu.

Hem Çin hem de Orta Asya'da kumandanlar zapt edilen bir şehrin esir alınan kabiliyetli adamlarını bir sonraki şehirde asker olarak –Hitanların da uyguladığı bir başka taktikti bu– kullanıyorlardı. Ama bu adamlar genelde talimsiz oluyorlar, kuşatma mühendisliğinde Moğollar kadar becerikli olmuyorlardı. Parlak fakat mahdut bir süvari gücü olan Moğol ordusunu durdurulamaz bir kuvvete dönüştüren şey 1211 yılını müteakip Kin'den gelen Çinli firarilerdi. Çin şehirleri nasıl dünyanın en muhkem yerleriyse işi bu şehirleri almak olan adamlar da kuşatma konusunda uzmandılar. Çinli mühendislerin Cengiz'e eşlik ettiklerine dair özellikle bir kaynak yoksa da torunu Hülâgû'nun 1256'da Kuzey İran'da Haşhaşîlerin kaleleri üzerine yürürken kardeşi Kubilay'dan aldığı bin kadar Çinli topçu olduğunu biliyoruz.

Şaşırtıcı biçimde Martin, 1235'te Moğol sarayına uğrayan Sung müellifi Hsu Ting'in Moğol kuşatma teçhizatının çoğunun Müslümanlardan alındığını söylediğini aktarır. Bu ancak Hârizm İmparatorluğu'nun istilasından sonra olmuş olabilir; ama dönemin en gelişmiş makinesi kabul edilen dengeli mancınık o sıralarda Çin'de bilinmiyordu. Ağır bir denge elemanının –bazen ağır bir odun parçası bazen de taş doldurulmuş bir konteyner olabiliyordu– kaldırılmasıyla harekete geçen bu makine halatlara asılarak çalıştırılan eski tip mancınıklardan çok daha ağır cisimleri daha uzaklara fırlatabiliyordu. Bir grup adamın kolu eş zamanlı salıverebilmek için koordine olmasına ihtiyaç duymayan bu makinenin ayrıca daha isabetli atışlar yaptığı da iddia edilmişti. Denge mancınıkları muhtemelen erken Ortaçağ Avrupa'sında icat edilmiş, Çin'de de ilk

defa 1268-73 yılları arasında Hsiang-yang ve Fan Ch'eng'in Kubilay tarafından kuşatılması sırasında kayıtlara geçmişti. Bu yeniliğin oraya taşınmasını Marco Polo kendine hamlediyordu, ama Çin kaynaklarına göre bunu getirenler Iraklı iki mühendisti. Öte yandan bu makinelerin Cengiz döneminden önce Moğol İmparatorluğu'nun batısında da benimsenmiş olmalarına mâni hiçbir sebep gösterilemez.

Dönemin Çin icatlarının Cengiz'in ordularınca da benimsenmiş olup olmadığını bilmek elbette dikkat çekici bir bilgi olurdu ama konuya dair doğrudan bilgimiz maalesef yok. Dünyanın kayda geçen ilk patlayıcı (sırf yanıcı olanların aksine) barutlu silahları 1221 yılına tarihleniyor. O dönemde Kin kuvvetleri Sung'un Ch'i-chou şehrini kuşattıkları sırada mancınıkla fırlatılan demir-kasalı bombalar kullanmışlardı. On yıl sonra yine bir Kin filosu Sarı Irmak üzerinde ilerlerken kıyı boyunca kendilerini takip eden Moğol kuvvetlerine "gök titreten yıldırım" (chien-t'ien-lei) dedikleri benzer bombalar fırlatmışlar ve 1232'de, Kin hanedanı *Resmî Tarihi*'ne göre, bu bombanın K'aifeng kuşatmasında yoğun olarak kullanıldığı görülmüştü. Bu son vaka sırasında fırlatılan bombalar Moğolları öyle korkutmuştu ki kuşatma teçhizatlarını sığır derisinden yapılmış baş siperleriyle örtmüşlerdi. Ama müdafiler bu tedbiri de bombaları surlardan sarkıttıkları zincirler üzerinden salarak aşmışlar, böylece bombaları doğrudan bu deri siperler üzerinde infilak ettirmişlerdi; "geriye ne deri parçası kaldı ne de hücum eden askerlerden bir iz, hepsi berhava oldu".

Bütün bu vakalarda bu tür mermilere sahip olanların yalnızca Çinliler olduğu anlatılır. Ama Moğolların da bunları kullanabilecek adamlarla beraber birtakım numuneler ele geçirmemiş olmaları da şaşırtıcıdır. Şüphe yok ki 1270'lerde Kubilay Han Japonların *Moğol İstilası Tomarı*'nda tasvir edildiği gibi yalnız patlayıcı bombalar değil, aynı zamanda "huo p'ao" denen ve ilkel bir el tabancası olarak tanımlanabilecek bir alet de kullanıyordu. Öte yandan bu yeni teknoloji mutlak surette belirleyici

değildi. Nitekim "chien-t'ien-lei"ye rağmen K'ai-feng Moğolların eline geçmişti. Haliyle Cengiz ve halefleri bunun güvenilmek için yeterince öngörülebilir olmadığını düşünüyor olmalıydı. Ayrıca bozkırda yüksek miktarda barut nakliyatının doğuracağı lojistik zorluklar da bu teknolojinin Çin dışındaki savaş meydanlarında kullanılmasını engellemiş olabilirdi.

Moğol Fetihlerinin Lojistiği

Görünen o ki Moğol kabileleri yalnız atları iyi beslenmişse muharebe ederlerdi. *Gizli Tarih*, avdalarken yaklaşan Nayman saldırısını öğrenen Cengiz'in adamlarının şaşkınlığa kapıldıklarını yazıyor: "Pek çoğu: 'Atlarımız arık, ne yapabiliriz ki şimdi?' dediler." Açıktır ki av yapmaya uygun durumdaki atlar savaşa da hazır demek değildi. Fakat bir ordunun bineklerini hakkıyla besleyecek ot miktarı muazzamdı. Moğol fetihlerine tahdit getirmesi bakımından lojistiğin rolüne dair yürütülen hararetli tartışmalar kapsamında pek çok modern araştırmacı bu konuya eğilmişti. Moğolların Suriye'yi istilasını engelleyen şeyin karşılaşılan askerî dirençten ziyade otlak kıtlığı olduğunu söyleyenlerden biri de Morgan'dı. Aynı şey Sübütey ve Cebe'nin Karadeniz seferi ve bizzat Cengiz'in kalkıştığı akim kalan Hindistan saldırısı için de geçerliydi. Profesör Smith de bu tezi destekleyici birtakım detaylı hesaplamalar koydu ortaya. Takriben 60.000 askerden ibaret bir Moğol ordusu ve asker başına beş at bulunduğunu hesap ederek 300.000 ata yetecek otlak bulmak gerektiğini ileri sürdü. Moğol ordusuna eşlik eden koyun ve keçiler bu hesaba katılmamıştı. Nitekim Memlûk kaynağı Ömerî'ye[9] göre adam başına ortalama otuz hayvana kadar çıkabiliyordu rakamlar.

Nihayet bunlar sefer boyunca boğazlanıp yeniyordu ama atlarından mahrum kalan Moğol ordusu oldukça çaresizdi.

9 İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 1349), Memlûkler dönemi devlet adamı, tarih ve coğrafya âlimi, edip. (e.n.)

Smith'in hesaplarına göre her bir at günde ortalama 4.5 kilogram ota ihtiyaç duyuyordu, haliyle 300.000 at her gün aşağı yukarı 20 kilometre karelik –Orta Asya otlaklarının dört dönümde 242 kilogram ot yetiştiği hesap edilirse– bir alanın otunu tüketiyordu. Ayrıca su da problem olabiliyordu. Bir atın yarısı ottan tedarik edilmek üzere günlük ortalama 19 litre su tükettiği farz edilirse teorik olarak 60.000 kişilik bir ordu günde en azından 1.3 milyon litre su tüketiyordu. Bu talebi büyük bir ırmak karşılayabilirdi ama Orta Asya ve Orta Doğu ırmaklarının debisi mevsimden mevsime çarpıcı bir biçimde farklılık gösteriyor, yaz ve sonbahar muhtemelen yetersiz bir düzeye geriliyordu. Bu durumda Moğol ordusu için tek bir yerde uzun süre kalmak açıkça imkânsızlaşıyor, ayrıca sulak otlakları bulunan ülkelerde bile özellikle verimin düşük olduğu kurak bölgelerde böyle büyük ordularla sefer yapabilmek pek mümkün olmuyordu.

Moğol ordularının hareketlerini dikkate alırken bu kısıtları akılda tutmak şüphesiz önemli. Öte yandan izahı mümkün olmayan geri çekilişlerin de çağdaşların kafalarını karıştırdığı görülüyor. Mesela Mısırlılara göre Hülâgû'nun 1261'de Bağdat'tan Azerbaycan'a çekilmesi kalıcı bir karardı ve kukla halifenin bir karşı atağa kalkma teşebbüsüne yol açmıştı. Halbuki Hülâgû sulh zamanında olduğu gibi otlak arayışından ötürü çekilmişti Azerbaycan'a. 40 yıl sonra Moğollardan bahseden Marco Polo, Moğolların Orta Doğu'da hâlâ aynı güzergâhı takip ettiklerini, yazın otlak için Azerbaycan'a yoğunlaştıklarını ve kışın da daha sıcak olan Irak tarafına geçtiklerini söylüyordu.

1250'lerde Ermeni Kralı Haithon Filistin'deki Haçlılara Moğolların onlar için bir tehdit olmadığını temin edecek kadar ileri gitmiş, Moğolların bölgeye atları için ot tedariki düşüncesiyle geldiklerini söylemişti. Amitai-Preiss ise, gayet ikna edici argümanlarla, otlak yetersizliğinin abartıldığını söylüyordu. Bir kere Moğolların keşif kuvvetleri umumiyetle düşmanların sandığından daha azdı. En zirvede olduğu dönemde Cengiz'in ordusunun 129.000 askerden ibaret olduğunu görmüştük. Nitekim

Moğol yardımcı kuvvetleri bu sayıya dahil olmasa da mevcut tedarikin büyük kısmını tüketen at sürüleri bu kalabalık güruha ait değildi. Pek çok sefer bu yekûnun ancak bir kısmıyla yapılıyordu. Hatta kalabalık ordular verimsiz bölgelerden –mesela 1211'de Gobi'den– geçmek durumunda kaldığında dağınık şekilde ilerliyorlar ve ancak kendilerine muhalefet edecek kuvvetlerin olabileceği verimli ülkelerde bir araya toplanıyorlardı. Ayrıca her bir süvarinin kaç atı olduğu da bilinmiyor ve bu rakam muhtemelen tedarik durumuna göre değişebiliyordu.

Marco Polo'nun *Seyahatler*'inin bir nüshasına göre kişi başına 18 at bulunuyordu fakat Denis Sinor ortalama üç ya da dört at olduğunu belirtiyor. Daha da önemlisi fethedilen bölgeler ottan başka yemin de tedariki anlamında imkân sunan yerlerdi. Cengiz Buhara'ya girince ulu camideki odacıklarda bulunan kitapların boşaltılmasını ve buraların atlar için tahılla doldurulmasını emretmiş, dindar toplumu utandırmıştı. Amitai-Preiss de 1281 yılında Halep'te yaşananları örnek veriyor; bir Moğol birliği yaklaşınca şehir sâkinleri kaçmış ve "mahsullerini, ambarlarını ve yiyeceklerini" terk edip gitmişti, diyordu. Ayrıca Moğolların hayvanlarını mahsulü toplanmamış mıntıkada ya da yerli göçerlerin otlaklarında yaymaktan çekinmediğini işaret ediyor. Aynı yazara göre 12. yüzyıl Suriye'sinde takriben 80.000 bedevi göçmen vardı. Bu da benzer çapta bir kuvvetin böyle verimsiz bir otlakta hayatını idame ettirmeyi başarabileceği anlamına geliyordu, en azından bir sefer boyunca.

Fakat yine de Moğol ordularının tedarik problemlerini çözmek için zaman zaman acil tedbirlere başvurmaları icap ediyordu. Esasen atlar ihtiyaç halinde pek çok şeyi yiyebilirdi, ağaç dalları ve hatta et bile olabilirdi bu. Haliyle bütün sürünün açlıktan ölmesindense bazı yedek atları boğazlamak şüphesiz yeğ tutuluyordu. Hem John de Plano Carpini hem de Marco Polo ordu neferlerinin yemek pişirmek için durmaksızın tam on gün boyunca idare edebildiklerini yazıyordu. Genelde su katılarak yeniden sıvılaştırılan ve zaten hareket halinde oldukları

için çalkalanmış olan süttozuyla besleniyorlardı. Buna atlarının damarlarından alınan kanı ya da bazen kanın alındığı hayvanın karnında haşlanan eti de katıyorlardı. Bazı garazkâr kaynaklar Moğolları daha çarpıcı birtakım çarelere başvurmakla itham ediyorlardı. 1241'de Avrupa'nın işgaline dair hayli zaman sonra bir şeyler yazmış olan Matthew Paris, Moğolların yamyam olduğu söylentisini tekrar ediyor, "sanki ekmekmiş gibi" insan leşiyle beslendiklerini ve etine dolgun kadınları da subayları için ayırdıklarını söylüyordu. Carpini de aynı şekilde ihtimal dışı bir hikâye naklediyordu. Dediğine göre Kuzey Çin'in işgali sırasında Cengiz'in orduları o derece yiyecek sıkıntısı çekmişlerdi ki Cengiz, her on askerden birinin öldürülerek yenmesini emretmişti. Moğolları çevreleyen korku atmosferi o derece hâkim olmuştu ki onların her şeyi yapabileceğine inanan insanlar vardı.

Askerî tedarik açısındansa askerleri, bir sefer sırasında karşılaşılması muhtemel şartlar için hazırlanmış ekipmanlarla donatacak merkezî bir ağlarının olduğu anlaşılıyordu. Mesela *Gizli Tarih*'e göre, 1216 seferi sırasında Dörbey Dokşin'in yollarını ormandan keserek Tumadları şaşırtmakla görevlendirilen adamları yanlarına "balta, keser, testere, keski ve sair" aletler almışlardı. Reşîdüddin'e göreyse 1225 ve 26 yılının hayli soğuk geçen kışında Hsi Hsia'nın ordusunda hizmet eden neferlerin koyun yününden yapılmış kabalar giymişler ve atlarına da keçe kaplamalar giydirmişlerdi. Fakat ihtiyaç duyulan bu tip malzemeleri yeterli miktarda tedarik edip gerek duyulan noktaya sevk eden böyle sofistike bir birimin işleyiş detaylarına dair elimizde maalesef bir kayıt bulunmuyor.

Büyük Strateji

Moğolların büyük stratejisi denebilecek olan şey, harp meydanındaki taktikleri derecesinde ileri bir stratejiydi. Esasen Moğollar dönemin, geniş bir cephe boyunca dağınık orduların harekâtını koordine edebilme becerisine sahip pek az silahlı kuvvetinden biriydi. Moğolistan dışında gerçekleşen se-

ferlere dair var olan anlatı, yüzlerce kilometrelik alana yayılan ordularının kanatlarını başarıyla –mesela Cengiz'in 1220'deki Buhara saldırısı– çevirdiklerinden ve geniş bir alana dağılan kuvvetlerin daha önce tayin edilen yer ve zamanda bir araya gelişinden bahseder. Düşman bir ülkeye ilerlerken başvurulan taktiklerden biri de ana orduya kabaca paralel ama ondan bağımsız bir eksen takip etmek, hatta ana ordudan zaman zaman birkaç günlük yürüyüş mesafesi kadar ayrılmaktı. Temel gerekçe muhtemelen Moğolların asıl taktiği konusunda düşmanın kafasını karıştırmak ve bir yandan da ana ordunun kanadını emniyete almaktı. 1211'de Gobi Çölü geçilirken Cengiz'in oğulları böyle bir vazifeyle görevlendirilmişlerdi, yine Sübütey de 1218'de Karahıtay'da Cebe'yi bu taktikle desteklemişti. Böyle bir harekât Moğol ordularının düzenli ulaklar aracılığıyla birbiriyle irtibatta kalmaları durumunda başarılı olabilirdi ancak. Bunlar da yedek at kullanmak suretiyle son derece seri hareket etmeli ve böylece ordu kendisini detaylarda mağlup etmek üzere teyakkuza geçmiş düşmana çabucak yoğunlaşabilmeliydi. Aynı zamanda kusursuz bir zamanlama gerektiriyordu bu taktik. Cebe ve Sübütey'in 1222 ve 1223'te Karadeniz bozkırlarına düzenledikleri seferlerden bahseden Sinor, "Birbirinden binlerce kilometre uzakta bulunan Moğol birliklerinin koordine hareketleri her bir kumandanın inisiyatiflerine bırakılan işleri deruhte ettiği gibi muayyen yer ve zamanda hazır bulunmasını gerektiren bir tarifeye sıkı sıkıya bağlılığıyla mümkün olabilirdi" diye yazıyordu.

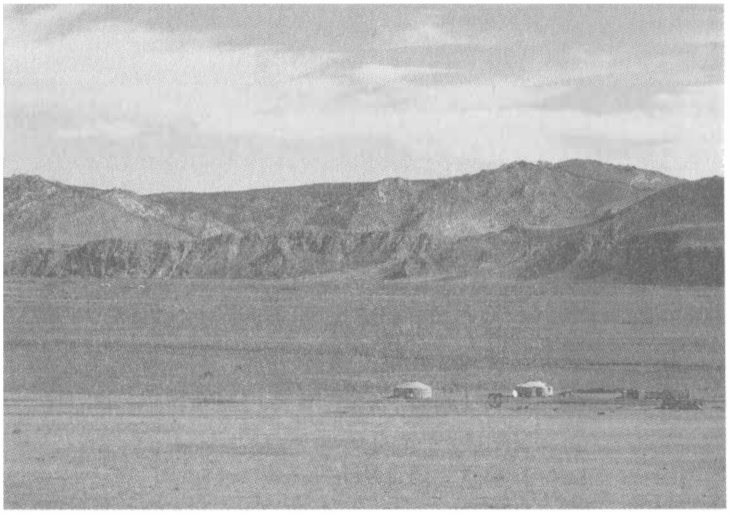
Moğolların büyük stratejisi daha önce hiç gitmedikleri ülkelerin coğrafyasını detaylarıyla bilmeyi gerektiriyordu, hatta dört başı mamur haritaların ortaya çıkışından çok daha önce. Cengiz ve kumandanlarının böyle bir bilgiyi nasıl edindikleri hâlâ belirsiz ama büyük oranda tüccar ve diğer seyyahların raporlarına dayanıyor olmalılardı. Müslüman bir tüccar olan Cafer gibi bunlardan bazıları kaynaklarda zikrediliyor. Edinilen izlenime bakılırsa bunlara müsait oldukça geçici olarak

danışılıyordu. Ama büyük bir ihtimalle bunlar Moğollarca daimi surette ödeneğe bağlanmışlardı.

Cengiz devrine kadar okuma-yazma bilmiyordu Moğollar ve yerli bir haritacılık geleneğine sahip olduklarına dair de ulaşılmış herhangi bir bilgimiz yok. *Science and Civilisation in China* isimli kitabında Joseph Needham, kartografide bir "Moğol Tarzı"ndan bahsediyor. Buna göre isim verilmiş bölgeler dikdörtgen bir şebeke üzerinde birbirleriyle irtibatlı halde yerleştirilmiş, fakat diğer pek çok coğrafî özellik göz ardı edilmiş. Bununla beraber bu tarz ilk defa 14. yüzyıl Çin'inde Yüan hanedanı sırasında görülmüştü ve öncülleri şüphesiz Çinlilerdi.

Girift haritacılık yöntemleri Çin'de MS 3. yüzyıldan beri kullanılmaktaydı ve görünen o ki Cengiz'in Çin'deki fetihleri bu Çin haritaları sayesinde kolaylaşmıştı. Orta Asya bozkırı haritalanmamıştı ama su kaynakları ve otlaklar arasında gidip gelen bir göçebe yolları ağıyla kat edilmişti. Bu da özellikle yerli rehberlerin yardımıyla uzun mesafelerde seyrüseferi mümkün kılmıştı. İpek Yolu üzerinde seyahat eden Müslüman tüccarlar da mesafesi uzun güzergâhlar hakkında sağlam bilgiye sahipti ve biliyoruz ki bunların pek çoğu Moğollara karşı sempati besliyorlardı. Bu kurak bölgenin parlak gökleri yıldızlar sayesinde yön bulabilmeyi hayli kolaylaştırmıştı.

Kaynaklarda ima edildiği kadarıyla şahsen gidip görmese de Cengiz, imparatorluğunun en uzak vilayetlerinin birbirlerine göre hangi konumda olduklarını gayet iyi biliyordu. Mesela Cebe ve Sübütey'le birleşsin diye Yoşi'yi Hazar Denizi'nin kuzeyine göndermişt. Halbuki Cebe'nin son olarak İran üzerinden güneybatıya doğru ilerlediği söyleniyordu. Hindistan hududunda İndus Nehri kenarına ordugâhını kuran Cengiz, Hsi Hsiaların Tangut krallığının da nerede olduğunu biliyor gibiydi; zira oraya giden bir yol bulunup bulunmadığını sormuştu. Moğol ordularının o dönemde çevredeki hiçbir medeniyetin tam anlamıyla bilmediği geniş Avrasya kıtasında böyle kendilerinden emin bir biçimde nasıl hareket ettiklerini açıklamaya yardım edebilir bu mülahazalar.

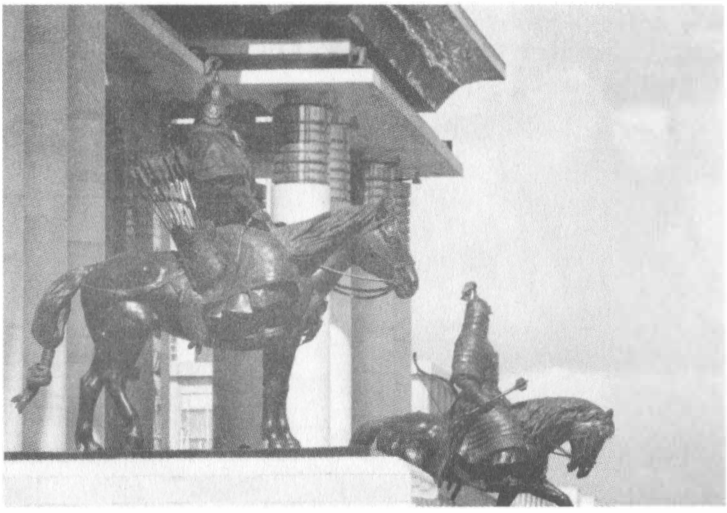
Görsel 1: Merkezî Moğolistan'ın açık otlak ya da bozkırı. Cengiz'in halkı, Borjigin Moğolları, klasik göçebe hayvancılığı yapıyorlardı. (Fotolia)

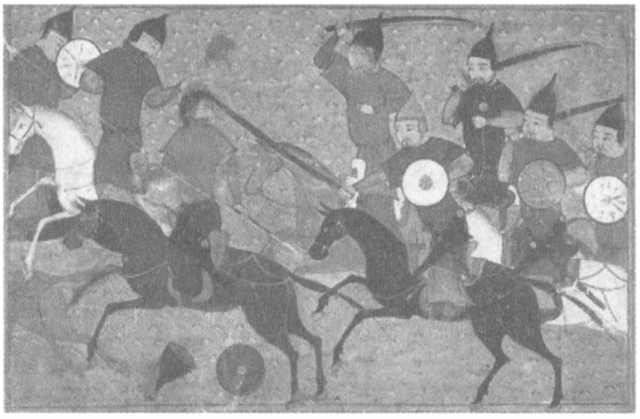
Görsel 2: Gobi Çölü'nün çorak arazisi; bozkır mıntıkasının güneyinde kalıyor ve Moğolistan'ı Çin'den ayırıyor. Su ve otlak kıtlığına rağmen pek çok sefer sırasında Cengiz'in orduları bu çölü başarıyla geçmişti. (Fotolia)

Görsel 3: Moğol ordusu başarısında aslan payı bugünküler gibi otlaklarda beslenen muazzam at sürülerine aitti. Tipik Moğol atı Reşidüddin'in tasvirlerinde temsil edilen nazik hayvan değildi; ama kısa ama tıknaz, 120-130 santimetre yüksekliğinde kışın soğuğundan korunabilmek için tüylü postu olan bir hayvandı. (Fotolia)

Görsel 4: Moğolistan'ın başkenti Ulan Batur'da bulunan Cengiz Han Müzesi'nin dışındaki bu modern heykeller 13. yüzyılda iyi donanmış bir Moğol savaşçısının nasıl göründüğünü gösterir. (Fotolia)

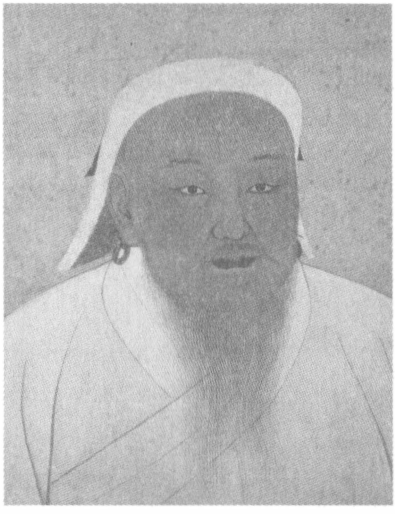
Görsel 5: Reşîdüddin'in *Câmi'u't-Tevârîh*'indeki minyatürde tasvir edildiği şekliyle 1211'deki Huan-erh-tsui Muharebesi. Hayli çoğaltılmış bu tasvirler Moğol ordusunu muharebe sırasında resmeden en erken imajlar. Ama takriben Cengiz'in seferlerinin üzerinden bir asır geçtikten sonra yapılmışlar. Haliyle erken dönemin giyim-kuşam ve zırh tarzlarına dair net bir kılavuz olamayabilirler.

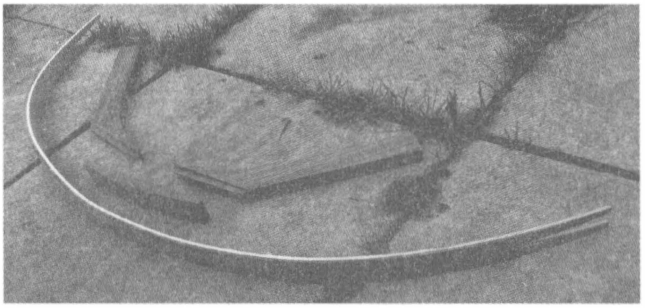
Görsel 6: Bozguna uğramış düşmanı takip eden Moğol süvarisi. Yine Reşîdüddin'den.

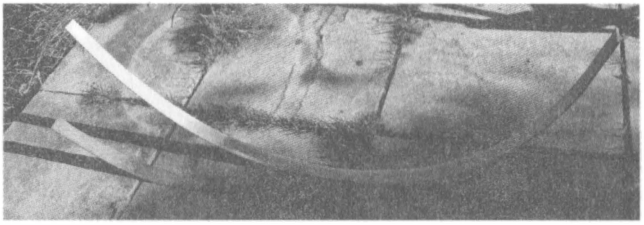
Görsel 7: Mızraklı Mısır Memlûkleri, Mısırlıların zaferiyle sonuçlanan 1281 tarihli Hims Muharebesi'nde Moğol atlı okçularını kovalıyor. Arkadakilerin ikisi arkadaşları güvenli bir yere kaçarken arkalarını kolluyor. Ermeni tarihçi Korykoslu Hayton'un 14. yüzyılda kaleme aldığı *Tatarların Tarihi* isimli kitabından.

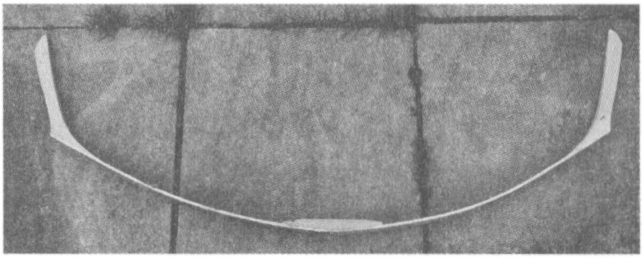
Görsel 8: Cengiz'in çağdaşa yakın tek portresi 13. asrın son dönemine tarihleniyor ve halen Taipei'deki Milli Saray Müzesi'nde saklanıyor. İdealize edilmiş bir sureti olabilir; ama şüphe yok ki Batı efsanelerinde kana susamış bir canavar gibi anlatılan Cengiz'i tasvir etmiyor.

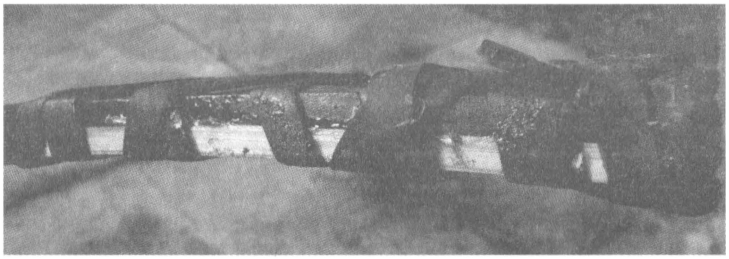
Görsel 9: Moğol karma yayının modern bir taklidinin yapılış aşamaları (fotoğraflar için Green Man Longbows'a teşekkürler). Bu fotoğraf yayın ahşap gövdesini ve birazdan monte edilecek boynuzdan yapılmış plakaları gösteriyor. Basınca dayanıklı olan boynuz, yayın kullanımı esnasında okçuya en yakın mıntıka olan göbeğe yerleştiriliyor. Lastik bant gibi gerildikten sonra yeniden toparlanan hayvan siniri de gövdenin okçunun göremediği sırt bölgesini teşkil ediyor.

Görsel 10: Siha yani yayın iki ucuna çekiş uzunluğunu artırsın ve atışı iyileştirsin diye yerleştirilen kolların montesi için gövdenin hazırlanışı. İyileştirilen atışla da kirişin bırakılışının ardından yayın orijinal şeklini alış hızı kastediliyor.

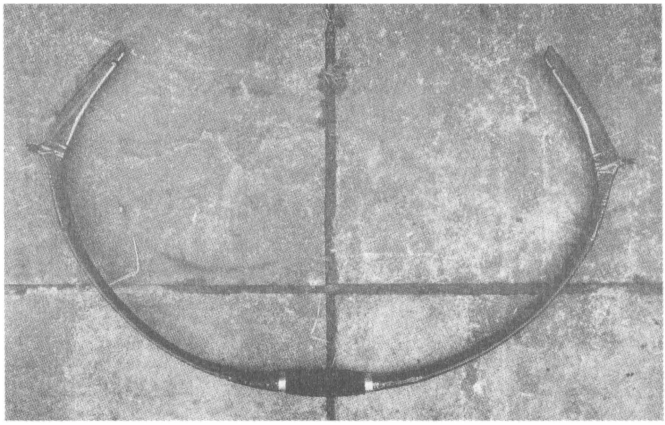
Görsel 11: Siha ve kabzası yerleştirilmiş ok gövdesi.

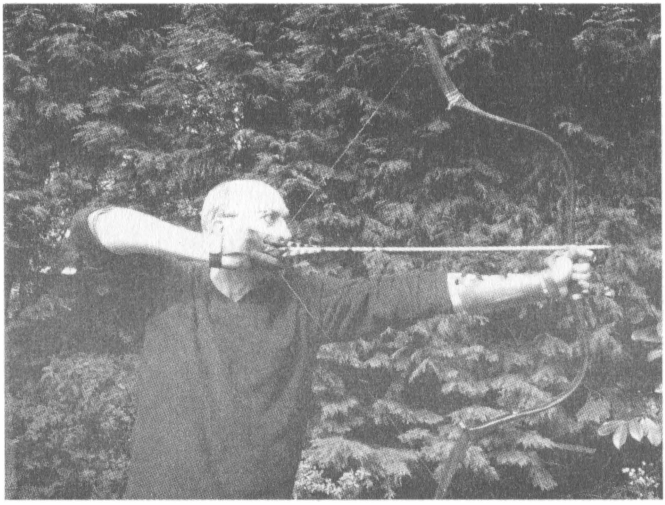
Görsel 12: Bir yandan tutkal kuruyorken diğer yandan boynuz yerine sıkıca bağlanıyor.

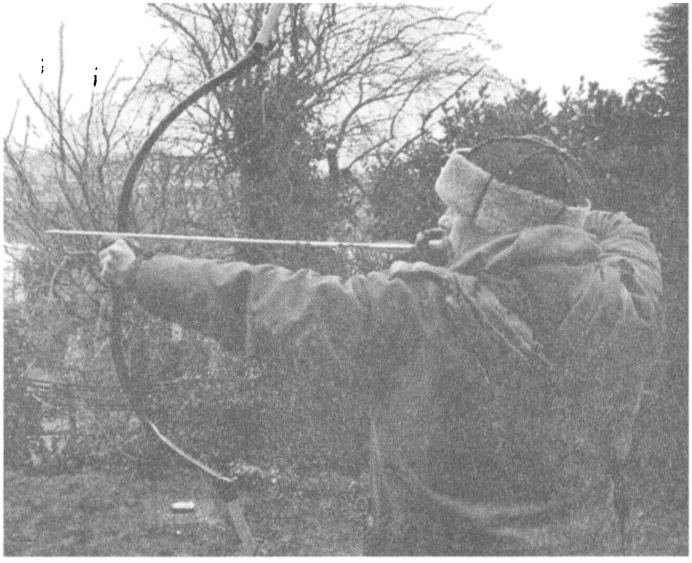
Görsel 13: Tutkala yatırılıp ahşap aksama uygulanacak lime lime edilmiş sinir demetleri.

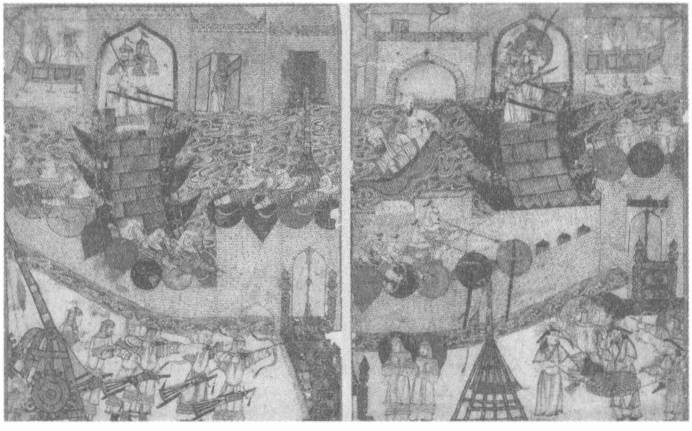
Görsel 14: Bitmiş bir silah. Henüz kirişi geçirilmemişken çekildiğinde alacağı şeklin tam aksi yönde nasıl kıvrılmış olduğuna dikkat edin.

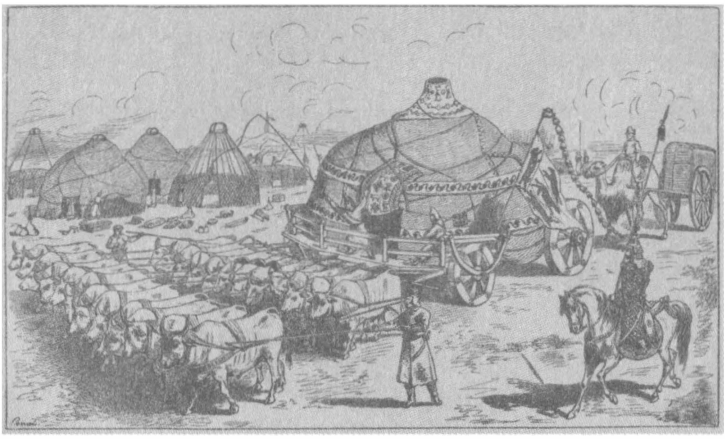
Görsel 15: Karma yayın çekilişi. İngiliz yayının aksine Moğol yayı boylu boyunca bükülmez, yalnız kabzayla siha arasındaki kısa aksam bükülür, nispeten. Bu yayı çekmek İngiliz yayına oranla daha zordur, ama salınışı daha seri ve okun başlangıç hızı aynı ağırlık uygulanan başka yaylara göre daha fazladır.

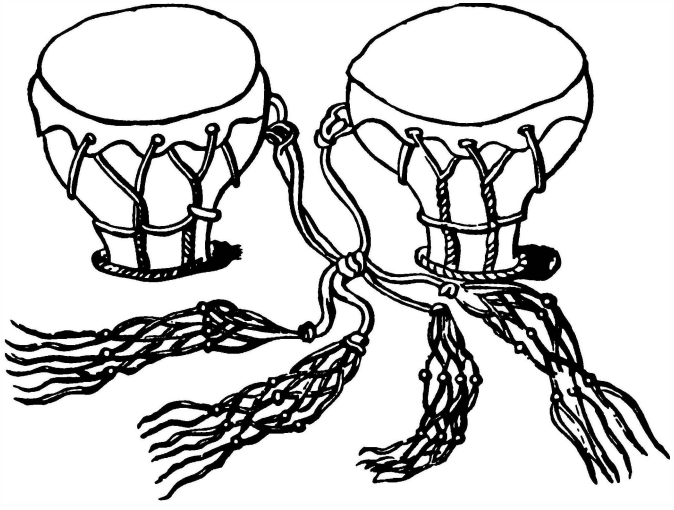
Görsel 16: Bir başka çekiş. Orta Çağ minyatürlerine bakılırsa Moğol okçuları kirişi burada gösterilenden daha fazla çekiyorlardı geriye; kulağa, hatta kulağın da ötesine dek. Karma yayın, ahşap dengine göre kırılma ihtimali daha azdır, bu şekilde aşırı çekiliyor olsa bile.

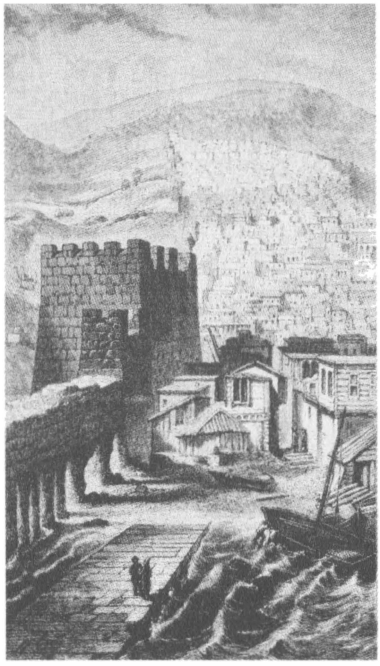
Görsel 17: Ağır taşlar fırlatan mekanizmalar da dahil birtakım kuşatma yöntemleri Bağdat kuşatmasını tasvir eden ve Reşîdüddin'in tarihinden alınan bu minyatürde resmedilmiş.

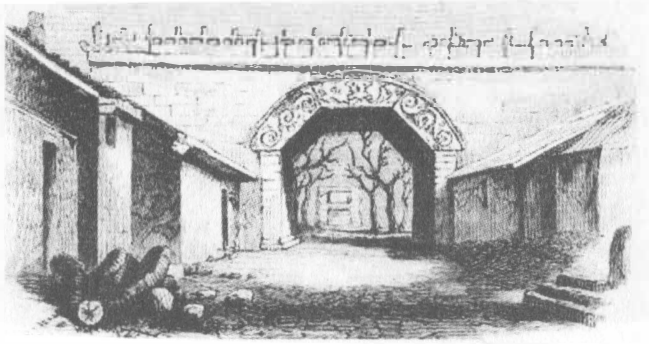
Görsel 18: Moğol çadır ya da "ger"leri; bunlar büyük kağnılar yardımıyla orduyla birlikte nakledilebiliyordu. Tıpkı Marco Polo'nun Yule tarafından 1876'da yapılan *Seyahatler* baskısında görüldüğü gibi.

Görsel 19: Harp sırasında işaret için kullanılan ve atlar ya da develerle taşınan Moğol kösleri. (Yule)

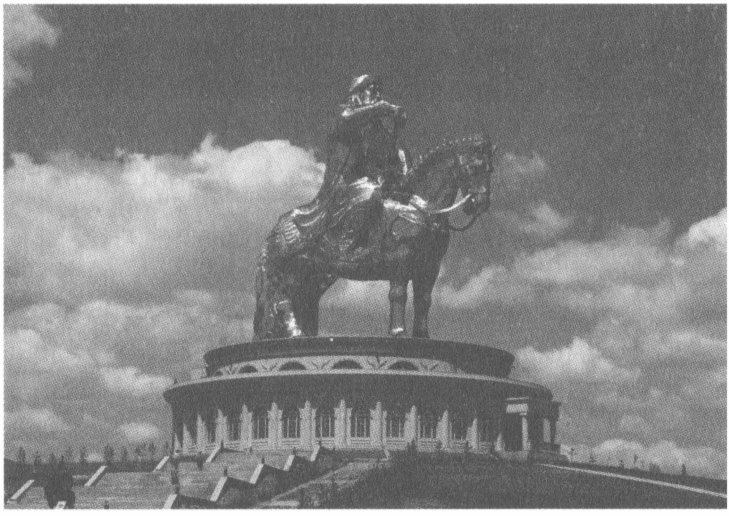
Görsel 20: 1222'de Cebe ve Sübütey Kafkas Dağları boyunca uzanan Derbent Geçidi'ni aşmışlardı. O dönemde geçidin tahkim edilip edilmemiş olduğu net değildir. Ama Cebe ve Sübütey'in teşebbüsü o dönemde benzeri görülmemiş bir başarı olarak kabul edilmişti. (Yule)

Görsel 21: Chung-tu'nun kuzeyinde yer alan dağlarda tahkim edilmiş bir geçit. Moğol fethinden sonraya tarihleniyor olsa da 1211'deki işgal sırasında Cengiz'in karşılaştıkları da bunlara benziyor olabilirdi. (Yule)

Görsel 22: Cengiz'in torunu Hülâgû; İlhanlı hanedanının kurucusu ve yanında Reşîdüddin'in tasviriyle sunulan Dokuz Hatun.

Görsel 23: Bugün Cengiz Moğol ulusunun kurucusu olarak hürmet görüyor. Ulanbatur dışında dikilen ve 2010'da tamamlanan bu heykelin, dünyanın en büyük süvari temsili olduğu söyleniyor; at üstünde dünyanın en büyük imparatorluğunu fetheden adama yaraşır şekilde (Fotolia)

4. BÖLÜM

DOĞU'DA İLK SEFERLER

1209 yılına gelindiğinde Cengiz'in geride kalan rakiplerine karşı yapılan "süpürme" harekâtı büyük oranda sona ermişti ve Han kendini, acilen yapılacak bir iş bekleyen ve yürekleri savaşlarla katılaşmış büyük bir ordunun başında bulmuştu. Moğol süvarilerinin yalnız seferlerden elde edilen ganimetlerle taltif edildikleri hatırlanmalıdır. Ama o döneme dek kendileri gibi bozkır halkına karşı mücadele ediyorlar ve haliyle ganimet namına tamah edilen ipekler, kıymetli metaller ve yerleşik medeniyetlere ait sair ürünler değil, hayvan ve esir elde edebiliyorlardı. Askerlerinin itimadını temin etmek isteyen Cengiz'in, birbiri ardına savaşa girişmekten başka çaresi yoktu ve ordunun nereye yöneleceğine dair pek de tartışma olmuyor gibiydi.

Stratejik açıdan Moğollar bozkırdan Sarı Irmak boyunca uzanan tarım arazilerine doğru göçerlerce önceden beri sürdürülen uzun bir saldırı geleneğini devam ettiriyorlardı. Irmağın kuzeyinde haylidir var olan bir ekolojik hudut vardı. Bu hudut, çiftçiliği ve şehirlerin gelişimini destekleyen, yalnız ca atların, sığır ve koyunların otlamasına uygun ılıman bir iklim ve sulak araziler bulunan güney bölgelerini kuzeyden

ayırıyordu. Peşi sıra gelen Çin hanedanları bu hududu bölüm bölüm tahkim etmeye çalışmıştı. Ama buraların bir bütün olarak askerî anlamda savunulması mümkün değildi. Bazı bölgelerde –özellikle doğuda– dağların teşkil ettiği engeller vardı ve bu durum, kuzeyden gelecek saldırıları başka istikamete çevirip savuşturabiliyordu. Ama daha batıda kabaca Kuzey Çin boyunca batıdan doğuya akan Sarı Irmak'ın yukarı vadisi bu dağların çevresini dolanabilecek nispeten kolay bir yol sağlıyordu. Bu noktada ırmak kuzeye doğru büyük bir kavis çiziyor ve Ordos diye bilinen geniş bir bozkırı çevreliyordu. Burası esasen Çin sınırının savunmasız kanadına düşen bölgeyi işgal edebilecek herhangi bir göçmen ordusu için gelişmiş bir otlaktı. Ordos'un kuzeyi, Gobi diye bilinen yüzlerce kilometrelik taşlı bir çöl tarafından korunuyordu. Ama bu, kurak arazide uzun mesafeler kat etmeye alışmış becerikli göçmen süvari orduları için aşılmaz bir engel olmadı hiçbir zaman. Önceki Çin idareleri, özellikle milattan önceki bin yılla milattan sonraki bin yılın başlarında hüküm sürmüş Ch'in ve Han hanedanları, yerleştirdikleri asker-çiftçi kolonileriyle buraların işgalciler tarafından ele geçirilmesine mâni olmaya çalışmışlardı. Ama bu çabalar uzun sürmedi. MS 12. yüzyılın başlarında Ordos artık Çinlilerin elinden çıkmıştı.

Asırlar boyunca Çin ve bozkır arasındaki güç dengesi bir öteki bir beriki lehine değişip durdu ama bozkır halkı namına hiçbir zaman 1209'daki kadar cesaret verici bir hal almamıştı. Cengiz dikkatini güneye çevirince bir zamanlar güçlü ve birleşmiş bir imparatorluk olan Çin, birbirine düşman üç rejim (Hsi Hsia, Kin ve Sung) arasında taksim edilmişti. Biri kuzey hududuna en yakın olan ilk ikisi Çinli bile değildi. Cengiz iktidarı ele geçirince, "Altan Hanlar" ya da bozkırda "Altın Krallar" diye bilinen Kin hanedanına mensup Curcen imparatorlarından nefret ediyordu Moğol kabileleri. İmparatorluğun muhalif kesimi de bu durumdan haberdardı ve 1206'dan sonra Kin elinde zulüm görenler Cengiz'e sığınmak için dü-

zenli bir firari akını başlattı. Aynı yıl Ta-pien isimli bir Curcen prensi planladığı ayaklanma için Cengiz'den yardım istedi ama o dönemde Cengiz kendi mevkiini yeterince sağlam görmüyordu. Aşağı yukarı aynı zamanda Ongut hükümdarı Alakuş Tegin, eğer kendi topraklarından geçecek olurlarsa Moğollara yardım edeceğini bildirdi.

Ongutlar daha önce Kin'e tâbi idiler ve kuzey sınırında yaşıyorlar, ayrıca Kin'in başkenti Chung-tu'nun girişini kontrol altında tutuyorlardı. Haliyle bir işgal söz konusu olursa destekleri paha biçilmez olurdu. 1206'da Cengiz ordusunda 5.000 kadar Ongut vardı zaten ama Cengiz, Moğol taraftarı Alakuş Tegin iktidarını tahkim edinceye kadar Ongutların sadakatinden emin olamadı. Ardından 1208'de dört Çin subayı Kin ordusunun düzenine dair kıymetli istihbarat getirdi. Önceki âmirlerinin zaaflarına vurgu yaptılar ve yeni âmirleri Han'a en kısa zamanda saldırıya geçmesini tembihlediler.

İlk Hsi Hsia Seferi

Aynı yıl içerisinde Cengiz'in ordugâhına Kin'den bir elçi heyeti geldi. Başlarında Wei Prensi ve mevcut imparatorun amcası Yun-chi'nin olduğu heyetin amacı, vaktiyle Kin'i metbu kabul eden Moğolların verdiği haracın devam etmesini talep etmek gibi görünüyordu. Han bu talebi tabii ki reddetti ve Yun-chi Çin'e dönüp derhal savaş müzakerelerini başlatmak niyetindeydi. Ama ihtiyar imparator bu sırada öldü ve *Yüan Resmî Tarihi*'ne göre müteakip idarî boşluk döneminde bu plan rafa kaldırıldı. Ama eğer bu tarihî tesadüf olmasaydı belki de Cengiz bu defa saldıran değil, Çin saldırganlığının kurbanı olacaktı.

1209 yılı baharında ilk saldırıyı yapmaya karar verdi Cengiz. Fakat ilk hedefi Kin İmparatorluğu değil, komşu Hsi Hsia hanedanının idare ettiği Tangut devletiydi. Askerî açıdan mantıklı bir tercihti bu zira Hsi Hsialara ulaşmak daha kolaydı

ve bunlar kuşatma becerisi henüz gelişmemiş bir ordu için üstesinden gelinebilir bir hedefti. Dahası, öncesinde de izah edildiği gibi, Cengiz Kin hududunun kanadında stratejik bir mevkii ele geçirdi. Ama bu, tamamen tahrik edilmeden gerçekleştirilen birkaç Cengiz işgalinden biriydi.

Martin'e göre Tangutların, 1203'te halkının mağlup oluşunun ardından batıya doğru kaçan Keraitlerden Togrul'un oğlu Ilkha'yı tutuklama teşebbüsünün akim kalması rencide etmiş olabilirdi. Tangutlar vaktiyle Keraitlerin müttefikiydi ama bu durum bir savaş sebebi olmuş gibi de görünmüyordu. Muhafazasız Hsi Hsia şehirlerinin sürülerini çoğaltmak için hayvan peşine düşen Moğol kabilelerinin geleneksel hedefi olması daha muhtemeldi. Nitekim Cengiz de çokça kullanılmış bir savaş güzergâhını takip ediyordu. Esasen 1205'te Tun-huang bölgesine iki küçük hücum birliği göndermişti Cengiz; amacı muhtemelen hem ganimet hem de istihbarat toplamaktı. İyi bilinen metinlerden birine göre bir hudut kasabasını ele geçirmiş ve haraç olarak kedi ve serçe istemişti. Sonra kuyruklarına tutuşturulmuş paçavralar bağlayarak hayvanları kasabaya geri salmış ve bunlarla binaları ateşe vermişti. Bu hikâye bir 17. yüzyıl Moğol kroniğinden alınmış ve doğrusu dünya çapında pek çok kumandana atfediliyor. Haliyle buna şüpheyle yaklaşmak en isabetlisi. Özellikle çağdaş kaynakların Han'ın söz konusu sefere bizzat katılmadığını kaydedişini dikkate aldığımızda...

Fakat 1209 yılı Nisan'ında Cengiz, ana ordusunun başında Hsi Hsia'ya girdi. Kin'e kıyasla kolay bir rakip gibi gelebilirdi bunlar ama Tangut ordusu yine de dişli bir rakipti. Haklarında bildiklerimizin çoğu 11. asrın ortasına denk gidiyor, yani İmparator Chao Yuan-hao'nun 4-5 milyonluk bir nüfustan topladığı 158.000 kişilik bir orduya kumanda ettiği zamana. Nitekim o dönemden sonra da Tangutların güç kaybettiğine inanmak için herhangi bir sebep bulunmadığını söylüyor Martin. Şüphesiz Tangutlar ta 1120'lere dek Sunglara galip

gelmeyi sürdürmüşler ve o tarihten sonra da onlar için "şiddetle inatçı... ve harpte yiğit" diyerek haklarını teslim eden sayıca üstün Curcenlere karşı Hsi Hsia'nın bağımsızlığını muhafaza etmişlerdi.

Hsi Hsia'nın etnik yapısı son derece karışıktı ve muhtelif ırklardan teşkil edilen birliklerin her biri kendi geleneksel tarzlarıyla savaşıyorlardı. Ama ordunun çekirdeğini Tangut süvarisi oluşturuyordu ve bunda Sunglarla yapılan savaşlardaki hamleleri belirleyici olmuştu. Tangutlar Tibetli selefleri gibi muhtemelen ağır zırhla kuşanmış ve mızraklıydılar. Nitekim askerleri uzun pullu zırh giyer ve yay ile mızrak taşır şekilde resmeden Tun-huang'lardan intikal eden 10. yüzyıl resimlerinde böyle tasvir edilmişlerdi. Ayrıca muhtemelen Türk kabilelerinden devşirilen daha hafif teçhizatla donanmış atlı okçular da bunlara katılıyordu. İpek Yolu üzerindeki şehirlerde pek çok Uygur ve Çinli yaşıyordu. İhtimal ki bunlar da mızrak, yay yahut tatar yaylarıyla piyade olarak savaşlara katılıyorlardı. Tun-huang resimlerinde askerlerden bazılarının patlayıcı el bombası ve Çin tarzı ateş mızrağı kullandıkları da görülüyordu. Muhtemelen Çin'den barut teknolojisi hayli erken bir tarihte ithal edilmişti (ya da oradan bağımsız geliştirilmişti). Ateş mızrağı ilkel bir alev-püskürtücüydü ve bir çubuğun ya da bazen bir mızrağın ucuna yerleştirilen Roma fişeğinden ibaretti. Menzili kısaydı ve çabucak sönüyordu. Ama düşmanı uzak tutmaya yardımcı oluyordu ve özellikle kuşatma harplerinde popülerdi. Sungların Çinli orduları şüphesiz Moğollara karşı ateş mızrağı kullanmışlardı. Fakat Tangutlar ya da bizzat Moğolların bu silahı kullandığına dair herhangi bir kayıt henüz görülmedi.

Hsi Hsia Shu Shih'e dayanan Martin, Cengiz'in Moğolistan'ın Avraga bölgesi civarında bulunan otlaklardan başlayarak güneybatıda Ongin Gol Irmağı'na ve Gobi üzerinden Gurban Saikhan Ula Dağlarına uzanan güzergâhını yeniden şekillendirdi. Bu tepeler, Moğollara istirahat etmeleri ve

erzak ikmali yapmaları için mebzul miktarda ot ve bolca av imkânı tanıyan çölde bir tür vaha yaratıyordu. Ardından geniş alana yayılmış ıssız kum tepelerini aşarak güneydoğuya ilerlemişler ve nihayet güneye, Sarı Irmak'ın kuzeye akan koluna paralel batıya doğru yol almışlardı. Büyük oranda gayr-i meskûn çöl boyunca kat edilen toplam mesafe 1050 kilometre civarındaydı. Ama bu güzergâh muhtemel ki çobanlar ve tüccarlarca zaten biliniyordu ve Moğol süvarisi için pek de problem teşkil etmiş görünmüyordu. Ayrıca Hsi Hsiaların başkenti Chung-hsing'in (bugünkü Yinchuan) kuzeybatısında kalan Wu-la-hai gibi arazisi ekili bir bölgeye saldırıncaya dek Tangutların keşif kolu tarafından tespit edilmeleri de mümkün olmamıştı. Bu noktada Li Tsun-hsiang ve Kao Liang-hui kumandasındaki 50.000 kişilik Tangut ordusu işgalcilerin karşısına çıktı. Tabii kesin bir mağlubiyet oldu akıbetleri. Bu Cengiz'in organize bir devletin ana ordusuna karşı verdiği ilk mücadeleydi. Ama maalesef bu mücadelede olan bitene dair detay bulunmuyor elimizde. Yine de spekülasyon kabilinden şunları söyleyebiliriz; o vakte dek Moğollarınki düzeyinde mücadele kapasitesi olmayan Tangut ağır süvarisi pervasız bir saldırıya girişmiş veya pusuya düşmüş ya da kanatlardan yapılan hücumlarla dağılmıştı. Nitekim benzer durumlarda olan buydu. *Hsi Hsia Shu Shih*'in tek aktardığı, Kao Liang-hui'nin esir edildiği, Han'a boyun eğmesi emredilince kabul etmeyerek idam edildiğiydi. Ardından Moğollar Wu-la-hai ve Chung-hsing arasında akan ırmağa paralel bulunan Ho-lan Dağları'na doğru ilerlemişlerdi.

Dağları aşabilecek yalnız bir tek yol vardı ve bu yol da Wei-ming Ling-kung'un emrinde takriben 70.000 kişi olduğu söylenen ordunun savunduğu K'e-i Men kalesi tarafından tutulmuştu.

Wei-ming kuşatılmayı beklemedi, aksine Cengiz'i karşılamak için ovanın ucuna doğru ilerledi. Tangut süvarisi bir kez daha saldırdı ve bu defa Moğollar geri adım attı. Fakat Wei-ming bu başarılı hamlenin devamını getirmedi, kaleye

çekildi ve yeniden savunma pozisyonu aldı. Moğolların ricati muhtemelen bir aldatmacaydı ve Tangut generali bir tuzağa sürüklendiğini son anda fark etmiş gibiydi. Zira Moğollar dönüp civarda ordugâh kurmuş olmasına rağmen savunma mevkiini tam iki ay boyunca terk etmedi. Ardından Ağustos ayı başında Cengiz çadırları kaldırdı ve bozkıra doğru ilerledi. Geride ordunun ardını kollaması için sadece ufak bir muhafız birliği bıraktı. Wei-ming de eldeki bütün kuvvetleriyle bu muhafız birliğini imha için derhal üzerlerine yürüdü. Bunun üzerine aksi istikamette ilerleyip pusu kuran ana Moğol ordusu dört koldan çevreledi Wei-ming'i; yakalandı ve ordusu tamamen bozguna uğratıldı.

Martin'in göre K'e-i Men'deki kale daha fazla direnmeden teslim edilmiş olmalıydı, zira Cengiz'in bundan sonra Chunghsing surlarının dışında olduğunu öğreniyoruz. Savunmayı yapan da Tangut hâkimi Li An-ch'uan'ın bizzat kendisiydi. Ayrıca şehir yalnız surlar tarafından kuşatılmış değildi, Moğol askerinin konuşlanmasına mâni olan sulama kanallarıyla da çevrelenmişti. Dahası o dönemde Moğolların kuşatma talimi ya da surla tahkim edilmiş şehirlere karşı bilahare istifade edecekleri becerikli Çin mühendisleri henüz yoktu. Haliyle Ekim ayında sonbahar yağmurları başlayınca kuşatmada ilerleme kaydedilemedi. Ardından Cengiz adamlarına bir baraj yaparak yağmurun debisini yükselttiği Sarı Irmak'ı şehre akıtmalarını emretti. Bu hamle de büyük hasara yol açsa da savunma düşmedi. Tam bu noktada Li An-ch'uan Kin İmparatoruna bir ulak gönderip destek istedi. Yeni imparator önceki Wei Prensi Yun-chi'ydi, selefi döneminde Moğolistan'da elçilikle görevlendirilmiş ve şimdi Wei Shao adıyla tahtı devralmıştı. Moğol karşıtı savaş ortaklığının önderi olmasına rağmen bu noktada Moğol tehdidini ortadan kaldırma şansını bir kenara itti. Hem Moğol hem de Tangutların Kin'in düşmanı olduğunu söyleyerek ve her ikisinin de birbirini kırmasından memnuniyet duyacağını belirterek müdahil olmayı reddetti.

1210'a gelindiğinde Tangutlar cesaretlerini yitirmişti, surları perişan haldeydi. Bunda Moğol kuşatma harekâtları kadar sellerin de etkileri olmalıydı. Şehri kurtaracak bir Hsi Hsia ordusu da kalmamış gibiydi. Anlaşılan iki hudutta verdikleri savaşta yaşanan kayıplar ağır olmuştu. Irmak Cengiz'in kurdurduğu barajı ve ordugâhı yerle bir edince şehri savunanlar bir parça nefes aldı fakat en nihayetinde müzakere yapmaya mecbur kaldılar. Li An-ch'uan Han'a sadakat yemini etti, kızlarından birini ona eş olarak verdi ve develer dolusu pamuklu elbise, saten ve talimli şahini haraç adı altında Han'a teslim etti. Ayrıca ileride ihtiyaç duyulması halinde Moğol ordusuna asker sağlamak konusunda da söz verdi. *Gizli Tarih*'e göre Hsi Hsia (ki Tarih'te Qashin diye geçiyor) göndereceği birliklerin seferde Moğol askerlerine yetişemeyebileceğini ama kurulu ordugâh ve muhkem şehirlere karşı mücadelede hizmet edebileceklerini itiraf ediyordu. Bu da bu birliklerin temelde lojistik destek ve kuşatma mühendisliği açısından becerikli ve değerli oldukları anlamına geliyordu.

Böylece Cengiz Moğolistan'a geri döndü, bu ilk haricî seferinden son derece memnundu. Aslında bu ilk seferde elde ettiği sonuçlar onun farkına varabildiğinden çok daha fazlasıydı zira Tangutları tahkir etmiş ve ardından onlara destek veremeyen Kinlere karşı savaş ilan etmişti. İki devlet arasındaki düşmanlık müteakip 15 yıl boyunca devam etti, bu gerçek Kin'i kuzeydeki esas düşmanıyla mücadeleden de alıkoydu.

Bir sonraki sefer için hiç zaman kaybetmedi Cengiz. Moğolistan'a döndüğünde Kin'den bir elçilik heyeti gelmişti, Wei Shao'nun tahtın yeni varisi olduğunu haber veriyorlardı. Protokol icabı sadakat göstergesi olarak Kin başkentine doğru dönüp bel kırması bekleniyordu. Ama *Yüan Resmî Tarihi*'ne göre, Cengiz yere tükürüp Prens Wei gibi aciz bir adama neden secde edeceğini sordu. Şüphesiz bu hareket kasıtlı bir savaş ilanıydı ama *Resmî Tarih*'e göre imparator Cengiz'in böyle bir şeye cesaret edebileceğine ısrarla inanmamıştı. Hatta

adamlarından biri Moğolların savaş hazırlığı içinde olduğunu bildirince aralarında sorun çıkarmaya teşebbüs ediyor diye hapse attırmıştı onu. Aslında Han'ın haraç teslimi için bizzat başında olacağı bir delegasyon gönderme hazırlığı içinde olduğuna inanıyordu. Dahası imparator hediyelerle sarayına gelecek olan Cengiz'i öldürmek için suikast tertibine bile girişmişti. Ama güneye doğru ilerleyecek olan heyet Cengiz'in başını çekeceği dostane bir elçilik heyeti olmayacaktı.

Kin'le Savaş

Reşîdüddin, Han'ın Burhan Haldun Dağı'na tırmanıp Ebedi Göklere zafer için nasıl yakardığını aktarır; niyeti selefleri Ambakay ve Okin Barkhak'ı katleden Curcenlerden intikam almaktır. Öte yandan *Gizli Tarih*, söz konusu istila girişimi için bir gerekçe de zikretmez. Şüphesiz bu hareketin Moğollar için haklı bir dava olduğunu ima ediyor olmalıdır. Kin sarayındaki belirsizliğe karşın Cengiz rakibinin niyet ve kabiliyeti hakkında detaylı istihbarata sahip gibidir. Bu istihbaratın bir kısmı Curcen ordusundan firar edenlerden elde edilmişti, bir kısmı da Ongutlardan. Ama kaynaklarda da sıklıkla vurgulandığı gibi Cafer gibi Müslüman tüccarların bu işte rolleri büyüktü. Bu adamlar genelde Uygur ve Soğdlardı, batıya dek uzanan ve Çin'le kuzey bozkırları arasında işleyen İpek Yolu ticaretini kontrol edenler bunlardı. Kervanların güvenliğini temin edebilecek tek bir gücün bu yola hâkim olması onların da menfaatineydi ve Cengiz'le kader birliği yapmak konusunda çoktan kararlı gibiydiler.

Bu avantajlara rağmen Moğolları bekleyen görev hayli zorluydu. Kin İmparatorluğu nüfusunun 1195 sayımına göre 48 milyon 490 bin civarında olduğu, bunun 6 milon 158 bin 636'sının da yarım milyon kadar olduğu sanılan bir orduya destek veren irsen askerî ailelere mensup insanlar oldukları tahmin ediliyodu. Martin'e göre bu kuvvet o dönemde yalnız en büyük değil, aynı zamanda "en güçlü" orduydu. Hitanları

devirip Kuzey Çin'de iktidarı ele geçirmeden önce Curcenler, münhasıran "meng-an mou-k'o" ya da "binler ve yüzler" diye bilinen geleneksel bir sisteme göre teşekkül etmiş süvarilerle harp ediyorlardı. Temel savaş aletleri karma yaydı ve bunu kullanmakta hayli beceriklilerdi. Kin'in kurucusu Wanyen Akuta 240 küsur metre ötedeki hedefi vurarak bu işte ne kadar mahir olduğunu ortaya koymuştu. Standart birlikleri "kuai-tzu ma" ya da "atlı birlik" diye bilinen gruptu. Beş bölükten terekküp ediyordu bu da; ilk ikisi zırh kuşanıyor ve yayla beraber teber ve mızrak taşıyorlardı. Gerideki üç bölüğün teçhizatıysa daha hafifti ve öndeki adamlar sayesinde bir yandan kendilerini korurlarken diğer yandan onların başları üzerinden ateş ediyorlardı. Bir rivayete göre birbirlerine zincirlenmiş olarak savaşıyorlardı. Bu şüphesiz ihtimal dışı bir şeydi çünkü bu şekilde süvari asıl gücü olan manevra kabiliyetinden yoksun kalmış oluyordu. Muhtemelen bu rivayet son derece disiplinli ve yanaşık düzende hareket ettikleri için ortaya çıkmıştı. Bu mevzileniş Curcenlerin selefi olan Hitanlar tarafından kullanılan sistemin tam tersiydi. Onlar ağır süvarilerini hafif süvari birlikleriyle perdeliyorlardı (bkz. sayfa 83-87). Fakat 13. yüzyılda Curcenler sayıca azalıyor, yerlerini Hitanlar, Ongutlar ve diğer müttefik süvarileri alıyorlardı. Ordu da giderek yerel Çinli birliklere bağımlı hale geliyordu ve bunlar da temelde piyadeydiler. 1161'de gerçekleşen bir seferden bahseden kaynakta ilgili oranlar verilmişti. Buna göre Hai-ling Wang, güneydeki Sunglar üzerine saldırdığı sırada 120.000 Curcen ve 150.000 Çinli asker istihdam etmişti.

Kinlerin sahadaki kuvvetlerinden daha zorlu olan tarafları kale ve surlarıydı. İmparatorluğun kuruluşunun ardından Curcenler asırlık Çin geleneği olan hudut surları örme işinin ateşli birer takipçisi oldular. Büyük Çin Seddi bugünkü bildiğimiz haliyle 16 ve 17. yüzyıl yapısı olsa da başkent Chunghu'nun kuzeyinde Kin dönemine mahsus sıkıştırılmış toprak bir sur ağı bozkır içlerine dek 480 km kadar sokuluyordu.

Ayrıca bu ağ Po-hai Körfezi'nden batıya doğru 800 km boyunca uzanan bir dış sur tarafından da çevrelenmişti. Fakat bu girift savunma sistemi işgalci Moğol orduları için hiçbir mânia teşkil etmemiş gibiydi. Görünen o ki bölgeyi batı kanadından kuşatmak nispeten kolaydı ve kaynakların yazdığına göre Cengiz'in seferleri sırasında buraya yerleştirilmiş asker de bulunmuyordu. Bu başarısızlığın sebebi garnizonların esasen Ongutların sorumluluğunda bulunması olabilirdi. Onlar da zaten artık Moğolların safına geçmişti.

Kin surları her halükârda kötü yerleştirilmiş, cılız yapılmış şeylerdi ve hatta yapımları sırasında bile bir vezir tarafından para israfı olduğu gerekçesiyle eleştirilmişti. Zira kum fırtınaları bunları yapılır yapılmaz dümdüz ediyordu. Bugün görülebilir çok az kalıntısı bulunuyor bu surların. Etkili denebilecek yegâne sınır savunması dağ geçitleri boyunca görülen hareketliliği kontrol etmek üzere dikilmiş kalelerdi ve birazdan görüleceği gibi bunlar bile atlatılabilir şeylerdi. İmparatorluğun ana savunma unsuru büyük şehirleri çevreleyen surlardı. Bunlar da geleneksel Çin yöntemi olan sıkıştırılmış toprakla yapılmışlardı, mümkün olan yerlerde taş da yerleştirilmişti ve bu surlar umumiyetle cesametli olurdu. Mesela Chung-tu'daki surların çevresi 16 km civarında, 12 metre yüksekliğinde 13.7 metre kalınlığındaydı. Bolca mazgallı siperleri ve gözetleme kuleleri vardı ve birbirine muttasıl üç su dolu hendekle korunuyorlardı. Bu tip istihkâmlar ayrıca halatla işletilen mancınık ve tatar yayı, hatta ilkel birtakım barutlu silahlarla da donatılıyordu (üçüncü bölümdeki bahse bkz.).

Çin hanedanlarının tarihi genelde bir yükseliş ve çöküş döngüsü olarak görülür. Her bir rejim gücünün zirvesine çıktıktan sonra yozlaşma ve muhalefete kurban gider. 1211'de Kin İmparatorluğu'nun da bu tip bir aşağı seyir sürecine girdiğine dair alametler vardır. Mesela Martin resmî bir yozlaşmaya işaret eder. Cari para birimine güven azalmıştır, topraksız köylü hoşnutsuzdur ve Sarı Irmak'ın 1194'teki feci yatak

değişikliği geniş çaplı bir hasara ve can kaybına yol açmıştır. Buna rağmen rejim Moğollara karşı mücadelesinde muazzam bir direnç göstermişti. Orduları sık sık taktik mağlubiyete uğrasa da azimle savaşmaya devam etmişlerdi. Kin'le yapılan savaş Cengiz için büyük bir sınav olacaktı ve onun hayatının sonuna dek hatta ondan sonra da ordularını büyük oranda Kin meşgul edecekti.

"Koyun Yılı'nda [1211]" diyor *Gizli Tarih*, Cengiz "Kitadların üzerine yürüdü" (isimleri o dönemde hâlâ Kuzey Çin'le bağdaştırılan Hitanlar üzerine yani). 1209 Hsi Hsia seferinde olduğu gibi bu defa da yüzlerce kilometrelik çöl geçilmiş olmalıydı. Ama söz konusu Moğol kaynağı daha fazlasını söylemiyordu, bu tip yürüyüşler artık rutin gibi değerlendiriliyor olmalıydı. Martin'e göre ilerleyiş iki ayrı kol halinde gerçekleşti. 1211 yılı Nisan ayında otlar hayvanları doyuracak kadar büyür büyümez ve yaz güneşi etraftaki dağlardan çöle inen suları henüz kurutmadan Kerulen Vadisi'nden yola çıkıldı. Merkez ordunun başında bizzat Cengiz vardı; sol kolda Mukali, sağ kolda da daha batıda merkeze kabaca paralel bir güzergâh üzerinden oğulları Yoşi, Çağatay ve Ögedey eşlik ediyordu.

Mayıs'ta Ongut topraklarına ulaşıldı ve yazın Cengiz hayvanlarını dinlendirdi. Bu sırada Curcenler de güneyde Yeh-lu Dağı'nın ardında alelacele topladılar kuvvetlerini. Şayet, diyordu Martin, Cengiz'in üç şehzadesinin idaresindeki sağ kol bir yanıltmaca olarak düşünüldüyse, başarısız olmuş gibiydi. Zira Kin orduları Wu-sha-Pao civarında, sıradağların kuzey kesiminde ve Chung-tu dolaylarındaki vadiye giden iki güzergâhı kapatmak maksadıyla sevk edilen iki kıta halinde Cengiz'i karşılamak üzere toplanıyordu. Bu seferde meydana inen orduların hacmini tahmin için çeşitli çabalar oldu. Martin, Moğolların toplamda 110.000 askerden ibaret olduğunu ileri sürüyor, 70 bininin Cengiz ve Mukali'nin emrinde olduğunu ve kalanının da batıdaki şehzadelerin kumandasında bulunduğunu belirtiyordu. Gerçi bu Han'ın eli altında bulunan

toplam kuvvetlere istinaden yürütülmüş bir tahmindi. 20-25 bin kadarının da Moğolistan'daki üslerini muhafaza için bırakıldığı çıkarımı yapılmıştı. Haliyle gerçek rakamlar nispeten daha düşük olabilirdi. Çin kaynaklarına göre Kinlilerin 300-500 bin gibi uçuk düzeyde kuvveti vardı ama görünen o ki rakamlar ne olursa olsun Moğollar sayıca rakiplerinden azdı.

Martin'e bakılırsa Kin İmparatorluğu'nun Güney Mançurya'da atlarını yayabildiği ana bölge Khingan Dağları ardında Cengiz'in sol kanadında kalmış olsa da Cengiz'i o kanattan tehdit edecek hiçbir girişim olmadı. Bunun Moğolların açık bozkırda gerçekleşen manevra savaşındaki üstünlüğünün Curcenler tarafından tartışmasız kabul edildiği anlamına geldiğini düşünüyordu Martin. Haliyle bu savunmacı mantık onlara bedel ödetti. Dağlara doğru iki kütle halinde ilerlediler, ilki Ağustos'ta Wu-sha Pao'ya varmış ve istihkâm inşasına başlamıştı. Cengiz Cebe'yi dağların arasından bir çevreleme harekâtı için göndermiş ve şaşkına dönen Kin birlikleri bu hamleyle dağıtılmıştı. Artları sıra takip edilmişler ve bu takip esnasında Wei-ning ve Fu Chou gibi küçük şehirler de ele geçirilmişti. Bu iki şehrin ilkinde gelecek için cesaret verici bir alametle karşılaşmışlardı. Savunmayla görevli subaylardan biri surdan bir ip yardımıyla aşağı inerek Moğol safına geçmiş ve ardından arkadaşlarını da teslim olmaya ikna için yanlarına dönmüştü. Wu-sha Pao'da ele geçirilen Ke Pao-yu da taraf değiştirenler arasındaydı ve sonraki seferlerde mühim yardımı dokunan bir kuşatma mühendisi oldu.

Ardından Fu Chou'da ordugâh kurulduğu sırada Cengiz, Kin ordusunun ikinci ve büyük parçasının meydana indiğini ve (Küçük Porsuk Ağzı diye çevrilebilecek) Huan-erh-tsui'nin kuzeyindeki geçitte mevzilendiklerini haber aldı. Bu kuvvetler esasen seçkin Curcen ve Hitan süvarisinden müteşekkildi fakat aynı zamanda Çin piyadeleri de vardı. Bunlara kumanda eden Ke-shih-lieh Chih-chung, piyadeler arkada kalmasın diye o vakte dek gayet ağır ilerlemişti. Haliyle süvariyi

kullanarak Moğollar üzerine seri bir hücum gerçekleştirip hâlâ Fu Chou'yu yağmalamakla meşgul Moğolları yakalamayı tavsiye eden iki subayının teklifini göz ardı etti. Ona göre düşman yalnız süvariyle bozulamayacak kadar güçlüydü. Dolayısıyla piyadenin desteği hayatiydi. Öte yandan Curcen prensi Wan-yen Hu-shu kumandasındaki takviye kuvvetlerin gelip kendisine katılmasını beklemeyi de reddetti.

Huan-Erh-Tsui Savaşı ve Hududun Çöküşü

Rakip kuvvetler birbirine doğru ilerliyorken Chih-chung müzakere için son bir hamle daha yaptı. Shih-mo Ming-an adında bir Hitan subayını Cengiz'in huzuruna gönderip Kin hanedanına karşı kininin sebebini sordurdu. Çin kaynaklarından birine göre bu yanıltmacadan ibaret bir hamleydi sadece ve Ming-an, Moğol safına geçip Kin planları ve savaş düzeni hakkında bildiklerini anlatınca geri tepmiş oldu. Bir başka kaynakta da Cengiz'in bu saf değiştirme hadisesine pek inanmadığı, Ming-an'ı yakalatıp bağlattığı ve fakat harpten sonra salıverdiği yazılmıştı. Ne olursa olsun bu durum, Curcenler için problem teşkil edecek bir meselenin işaretçisiydi. Hükümdarlıkları altındaki Hitanlardan çoğu Moğolları düşman değil, bir kurtarıcı olarak görüyordu.

Huan-erh-tsui'nin kuzeyinde iki ordunun karşılaştığı nokta meskûn bir devlet olan Çin'le bozkır arasındaki sınıra çok yakındı. Harp meydanını, belki de Ming-an'ın raporuna istinaden, Cengiz'in seçip seçmediğine emin olamıyoruz ama arazi Moğollar için şüphesiz elverişliydi. Şayet kaybederlerse Moğolistan'a dek gidebilecek kesintisiz bir hatları vardı. Eğer rakip püskürtülebilirse bu kez de arkalarındaki dar geçide dek sürüklenebilecekti. Dahası bu mevki Kin ordusunun uygun biçimde konuşlanamayacağı kadar dar görünüyordu. Chih-chung'un müşterek birlikler taktiğini tercih etmesine rağmen işlevsizce arkalarında toplanan piyade askerlerden uzakta bir süvari hattının başında yakalanmıştı.

Moğollar birden saldırdı. Muhtemelen Hitanlardan öğrendikleri kademeli dizilişi uygulamışlardı. *Meng-wuerh Shih*'ten iktibas yapan Martin'e göre Mukali'den bahseden iki Çin biyografisi, generalin ilk hücumu Moğolların sol kanadıyla gerçekleştirdiğini, ellerinde mızraklarla saldırdıklarını kaydediyordu. Ardından merkez orduyu da Cengiz harekete geçirmişti. Martin, "dalga gibi peş peşe" hücum eden Moğol hafif birliklerinin amacı attıkları oklarla önce düşmanı dağıtmaktı, diyordu; ama bu ifadesi için herhangi bir kaynak zikretmiyor. Ayrıca alıntı yaptığı biyografiler de hücumun Cengiz ve Mukali'nin Kin mevzilenişini görür görmez gerçekleştirildiğini yazıyor. Her halükârda Curcen süvarisi piyadenin yanına dek püskürtüldü, hatta piyade destek olmaktan ziyade süvarinin hareketine engel olmuştu.

Çok geçmeden bütün Kin ordusu umutsuz bir karmaşaya boğuldu. *Yuan Sheng Wu Ch'in Cheng Lu*'nun ifadesiyle, "Kin korkunç bir başarısızlığa uğradı, insanlar ve atlar kalabalıkta ezildi, sayısız ölü vardı". Yaklaşık bir asır sonra, Moğol imparatorluğunun öteki ucunda yazan Reşîdüddin'e göre de Moğollar Huan-erh-tsui zaferini en büyük muzafferiyetlerinden biri olarak hatırlıyorlardı. Anlaşılabilir bir şeydir bu zira bütün Çin'in nihai fethini mümkün kılan savaş bu olmuştu.

Kaynaklarımız sonraki süreçte olan biten hakkında genelde muhtelif ve kafa karıştırıcı şeyler söyler. Gerçi hemen hepsi Kin'in ağır kayıplar verdiğinde hemfikirdir. *Gizli Tarih* güneye kaçan düşmanı Cengiz'in takip ettiğini yazar. Dağın öte tarafına kaçan düşman, "çürümüş kütük yığınları" gibi arkalarında bırakmıştır ölülerini. On yıl sonra bu geçidi kullanan Ch'ang Ch'un, hâlâ gömülmemiş binlerce iskelet görmüştü. Ke-shih-lieh Chih-chung kaçmış, sağ kalanları derleyip toparlamış ve görünen o ki Wan-yen Hu-sha'yla buluşmuştu. Ama mağlubiyet haberleri kendisine ulaşan Wan-yen 7.000 seçilmiş süvariyi yanına alıp kaçmış, Chih-chung'un Cengiz tarafından Ting-an'da bir kez daha bozguna uğratılmasına müsaade etmişti.

Pervasız Moğol takibi devam etti; –şüphesiz, diyordu Martin, yedekteki taze atlarla– ve Huan-erh-tsui'ye 45 km uzaklıktaki Hui-ho Pao'da telaşla kaçmaya devam eden Hu-sha da yakalanmış, muhafızları dağıtılmıştı. Fakat Chih-chung Sang-kan Irmağı dolaylarında bir kez daha direnişe kalkıştı. 3.000 kişilik takviye gelmişti ama bir günlük çarpışmanın ardından yeniden kaçmaya zorlandı. Kaçarken at ve nakde ihtiyacı olmuştu ve nihayet Chung-tu surlarının ardında, Hu-sha'nın yanında emniyet buldu.

Takip eden Ekim ve Kasım (1211) ayları boyunca dağ geçitleri ve artlarındaki muhkem hudut şehirleri Moğolların eline geçti. Cebe Chu-kung Yuan'daki zorlu kaleyi bu süreçte kuşatmış olmalıydı. Gerçi –Moğolistan dışındaki hadiseler bağlamında çok da güvenilir olmayan– *Gizli Tarih*, bu hamleyi Huan-erh-tsui Savaşı'nın girizgâhı olarak tarif ediyordu. Mıntıkayı saldırıya izin vermeyecek derecede muhkem bulan Cebe, Cengiz'in K'e-i Men'de Tangutlara karşı uyguladığı stratejiyi benimsedi. Geri çekiliyormuş gibi yaptı ve 55 km boyunca garnizonun peşinden gelmesini sağladı. Ardından Chi-ming Shan denen tepe yakınlarında düşmana döndü ve peşindekileri hezimete uğrattı. Bu eski hilenin süregiden başarısı hayli şaşırtıcıydı. Ama normalde hudut garnizonlarının görevi çevrelerindeki kırsalı saldırılardan korumaktı. Baskıncı görünen küçük bir gruba karşı amansız bir takibe kalkışmak şüphesiz beklenen bir şey değildi. Mağlup edilen Curcenler yeniden kalelerine döndüler. Öyle büyük bir paniğe yol açtılar ki kale kumandanı kaleyi boşalttı ve direniş göstermeden Cebe'ye teslim etti.

Bu felaketler Curcenlerin cesaretini öyle kırdı ki İmparator Wei Shao Chung-tu'yu terk etmeyi bile düşünmüştü fakat imparatorluk muhafızlarıyla beraber mücadeleyi sürdürmeye ikna edildi. Cengiz'se şehre saldırmaya teşebbüs edecek kadar güçlü olmadığını biliyordu. Haliyle çevre ülkeyi yağlamayacak birkaç kol sevk etti sadece, düşmanın arazi kuvvetlerinin

geçici yokluğundan istifade etmek istiyordu. Liu Po-lin isminde bir firari şimdi Moğol ordugâhında peyda olmuştu. Curcenlerin Mançurya'daki önemli merkezlerinden olan (şimdi Shenyang ve vaktiyle Mukden diye bilinen) Tung Ching üzerine hücum edilmesini teklif ediyordu.

1212'in Ocak ayında Cebe ani bir hücumla şehri zorlamak ve almak üzere oraya gönderildi ama düşman çoktan teyakkuza geçmişti. Cebe o tipik Moğol hilesine başvurdu, düşman da tam beklenilen tepkiyi vermişti. Sanki paniklemiş gibi kaçmalarını emretmişti adamlarına, ağırlıklarını ve topladıkları ganimetleri terk ettikleri karargâhlarında bırakmışlardı. Altı günlük mesafeye çekilmişlerdi (dolayısıyla Çin hesabına göre, Martin'in dediği gibi, piyadenin yürüyüşü esas alınarak hesaplanıyordu ve yaklaşık 160 kilometreye denk geliyordu). Kâşifler bu durumu haber edince Tung Ching halkı rahat bir nefes aldı ve kapıları açıp Moğol ordugâhını yağmalamaya gitti. Ardından da Yeni Yıl kutlamalarına başladılar ve kapılarda hiç kimseyi bırakmadılar.

Cebe'ninki gibi yedeğinde yeteri kadar at bulunan Moğol ordusu için 160 kilometrelik mesafe zorlu bir 24 saatlik yürüyüşle aşılabilirdi. Geceleyin geri döndüler, kutlama yapan kalabalığı dağıttılar. Ardından hiçbir direnişle karşılaşmadan şehre girdiler ve yağmaladılar. Fakat henüz bu aşamada Cebe şehri (Tung Ching) kalıcı olarak işgal etmek niyetinde değildi, yeniden Cengiz'le birleşmek için geri döndü. Bu sırada Kin siyasî vaziyeti doğru yönetmeyi yine başaramadı. Hitanların sadakatinden şüphelendiği için Curcen yerleşimcileri kontrol altında tutabilmek için Mançurya'ya gönderdi, böylece korktukları isyanı kendileri ateşledi. Cengiz Hitan topraklarına iki temsilci göndermişti bile. Ama daha yoldalarken Yeh-lu Liu-ke kumandasında Moğollara ilhak için yola çıkmış büyük bir Hitan ordusuyla karşılaştılar.

1212'de muzaffer Moğollar, Çin'den topladıkları ganimetlerle vatana doğru giden o uzun yürüyüşe başladılar. Fakat bu

geçici bir dönüştü, nitekim Cengiz Ongutlar arasına ve Moğollara sığınan Liu Polin'e emanet edilen T'ien Ch'eng şehri gibi bazı sınır şehirlerine garnizonlar yerleştirdi. Çin'de yokken Ongutlardan bir grup Alakuş Tegin'i devirdi ve Kin'e yürümeye teşebbüs etti. Ama isyancılar kaçmış ve halkın geri kalanı sadakatlerini tazelemişlerdi. Bu sırada Hitan isyancılarından Yeh-lu Liu-ke'yi ortadan kaldırmak üzere bir Kin ordusu sevk edildi ama bu yeni müttefikini desteklemek adına 3.000 kişilik bir takviye birliği gönderdi Cengiz. Yeh-lu da Ti-chi Nor Savaşı'nda galip gelmiş ve sadakat göstergesi olarak düşmanın ele geçirdiği yükünü Cengiz'e göndermişti.

Bu Çin seferinin Cengiz'in "en büyük savaş başarısı" olduğunu inkâr etmek ve Martin'le ayrı düşmek zordur. Cengiz bilahare Hârizm İmparatorluğu'na karşı daha büyük bir orduya kumanda etmiş ve daha geniş bir arazi ele geçirmişti ama orada rakip bu kadar zorlu değildi. Eğer batıda sağ kanadın hücumuyla Kin'in dikkatini dağıtmaya teşebbüs etseydi başarısız olurdu. Fakat planlarını değişen şartlara uyarlamış ve karşısındaki düşmanın parça parça dağılmış olmasından yararlanmayı seçmişti. Bu beceriyi Hârizm seferinde yine gösterecekti (bkz. beşinci bölüm). Böylece Cengiz, tereddüt etmeden saldırıya geçerek birbiri ardı sıra önüne çıkan Kin ordularını ezmiş ve Sarı Irmak ovasını çevreleyen dağ engellerini zorlayıp aşmıştı.

Chung-Tu'ya Yaklaşırken

Cengiz sonbaharda geri döndü ve Hsi Ching şehrini kuşatma altına aldı. Ao Tun-hsiang'ın idaresinde bir Kin ordusu şehri kurtarmak için yola çıktıysa da Han rakibini karşılamak yerine geri çekildi ve onu pusuya düşürüp imha etmek için Mi-ku K'ou denilen vadiye doğru çekti. Sonra yeniden kuşatmaya döndü. Bu sırada surlardan gelen bir okla öldürücü bir yara aldı Cengiz. Seferi sonlandırdı ve toparlanması için ordusu da kendisiyle beraber Moğolistan'a döndü.

Cengiz Wei-ch'uan'da 100.000 kişilik bir Kin ordusu toplandığı haberini alınca, 1213 yılı Eylül'ünde yeniden kuşatma için şehre yürüdü. Yuan Ch'ao Pi Shih'in yazdığına göre, "Kin'in tekmil ordusu oradaydı", ancak süvarisi zayıf ve iki yıl önce imha edilen kuvvetlere kıyasla genel kalitesi düşüktü. Martin de o dönemde imparatorluğun adam kıtlığı yaşadığını ve bu duruma çare olsun diye muhtelif kuzey eyaletlerinde bütün mahkûmlar için genel bir af ilan etmeye mecbur kalındığını, bunların orduya kaydedilmesinden medet umulduğunu işaret eder.

Cengiz düşmanın Wei-ch'uan'daki vadi boyunca mevzilendiğini, iki kanadın etraftaki iki tepelik araziye yerleştirildiğini gördü. Kendisi önden saldırırken düşman kanatlarının ardından dolaşmak üzere iki kol sevk etti. Düşman ordusunu vadinin geniş kısmına doğru püskürtmeyi başardı Cengiz, böylece kanat kuşatması için gönderilen kollar da her iki taraftan aşağı inebilecekti.

Nihayet Kin mağlup oldu. Vekâyinameler geri çekilirken kullanılan hattın cesetlerle dolu olduğuna dair o bilindik hikâyeyi anlatıyordu. *Gizli Tarih* de "Kırmızı Ceket" ya da "Kırmızı Pelerinliler" diye bilinen bir Curcen birliğinin imha edildiğinden bahsediyor. Firariler Chu-yung'daki büyük kaleye kaçmışlardı; burası Chung-tu'ya varmadan önceki son dağ geçidini muhafaza eden kaleydi, şimdi yalnızca 30 küsur kilometre kadar uzaktaydı. Cebe'yi civardaki kaleleri ele geçirmek üzere gönderen Cengiz, beklenmedik hücumlar yapmasını istemişti. O da daha önce Çin'e gerçekleştirdiği ticarî seyahatleri sebebiyle bu yolu bilen tüccar Cafer'in kendisine gösterdiği güzergâhı kullanıp Chu-yung şehrine uğramadan geçmişti oradan.

Cepheye yeni bir Kin ordusu tam zamanında ulaşmış ve sızılmaz sandıkları geçitten zuhur eden Moğolları görünce panikle dağılmışlardı. Sonra Cebe ve Sübütey Chu-yung'a arkadan hücum etti, açlıktan kırılan garnizon da teslim oldu. Huduttaki orduları böylece dağılan Kinlerde parçalanma baş gösterdi.

Ke-shih-lieh Chih-chung, Huan-erh-tsui'de aldığı mağlubiyet sebebiyle geçici bir süre gözden düştü, ama sonra affedilerek 5.000 kadar muhafızla Chung-tu'ya yerleştirildi. Esasen aldığı mağlubiyet yüzünden Wei-ch'uan'daki kumandanlarından biri olan Wan-yen Kang tarafından itham edilmiş gibiydi zira dağ geçitlerinden birini kapatmakta alenen başarısız olmuştu. Kang da İmparator Wei Shao'ya bildirmişti vaziyeti. Bu durumda cezalandırılmaktan korkan Chih-shung da bir darbe tertip etmiş, hem Kang'ı hem de imparatoru öldürmüş ve kendisini de imparator naibi ilan etmişti.

Utubu adındaki bir Curcen şehzadesi Hsuan Tsung adıyla tahtın yeni sahibi oldu ancak Chih-chung ona katiyen danışmadan emirler yağdırmaya başladı. Haliyle şehrin içine düştüğü sıkıntıdan büyük oranda sorumlu beceriksiz bir adamın kontrolü altındaydı artık Chung-tu. Kasım ayında Chih-chung, şehre yaklaşan iki küçük Moğol müfrezesine karşı meydana indi ancak karşılaşmadan netice çıkmamış gibiydi. Kin kumandanı başarısızlığın kabahatini bir başka subaya, Chu-hu Kao-ch'i'ye attı. Şerefini kurtarmak için de yalnız 5.000 adamla Moğollar üzerine bir intihar saldırısında bulunması emredildi, eğer başarısız olursa ölümle tehdit edilmişti. Tahmin edileceği gibi, Kao-ch'i mağlup oldu; kara haber varmadan şehre seğirtti ve Chih-shung'u ansızın yakalayıp kaçmaya çalışırken öldürdü. Sonra rakibinin bedeninden ayrılan başını aldı ve her şeyi itiraf edip başı ona teslim etti. İmparator Hsuan Tsung'un bu durumdan şüphesiz huzursuz olmayacağını hesap eden Kao-ch'i imparatorluğun kumandan vekili rütbesine erişti.

"Duman ve Kösler"

Bu sırada Mukali bir, yirmi ya da kırk gün sürdüğü rivayet edilen bir kuşatmanın ardından düşen Cho Chou kalesini muhasara altına almıştı. Kin için bu kuşatma harbinde düşmanın elde ettiği başarıdan daha fenası, bu galibiyetin nasıl alındığıydı. Zira daha önce Kin'in hizmetinde bulunan üç

Çinli subay emrindekilerle birlikte Mukali'nin safına geçmişti. Martin'in de ima ettiği gibi Hsuan Tsung'u barış yapmaya zorlayan şey yaşanan bu aksilik olmalıydı.

Fakat şimdi güçlü bir pozisyonda olduğunun farkında olan Cengiz imparatorun tekliflerini reddetti. Moralman çöken Chung-tu garnizonunun hareketini engellemek için geride 5.000 adamını bırakan Cengiz, ordusunun kalanını üç kola böldü ve 1213 kışından 1214'e doğru yol alınırken sefere çıktı, güneyde ta Sarı Irmak'a kadar bütün kırsalı harap edecekti. İrili ufaklı pek çok başka şehir de ele geçirildi. Umumiyetle saldırıyla gerçekleşiyordu bu çabalar. Ayrıca yakalanan siviller de geçici kuşatma kalesi ve okların hedefindeki Moğol birliklerinin kalkanı olarak kullanılıyordu acımasızca. Çin kaynaklarının iddiasına göre müdâfiler kendi akrabalarını öldürmek korkusuyla savaşmayı genelde reddediyorlardı. Mukali'nin *Yuan Ch'ao Ming Ch'en Shih Liao*'da aktarılan biyografisi Moğol ordularının saldığı dehşeti bütün canlılığıyla tasvir eder: "Sarı Irmak'ın kuzeyinde her yer toz duman içindeydi ve köslerin gürültüsü ayyuka çıkıyordu."

Firar etmiş olması Kin imparatorlarının hususi nefretini davet eden Yeh-lu Liu-ke, 1214 yılında gerçekleştirilen iki intikam seferinin daha hedefi oldu. Ama Hitan birlikleri her iki orduyu da hezimete uğrattı ve bilahare Yeh-lu Mançurya'nın büyük bir kısmında hâkimiyetini tahkim etti.

1214'ten itibaren Kin'in elinde Sarı Irmak'ın kuzeyinde kalan hâlâ yedi şehir vardı ve Chung-tu güneyden yapılabilecek ikmal ve takviyelere mükemmelen kapatılmıştı. Şüphesiz Cengiz'in niyeti de buydu zira henüz iptidai düzeyde kuşatma talimi bulunan Moğol askerleri için doğrudan bir hücumla alınamayacak kadar muhkemdi başkent. Mart ayında iki kol şehrin dışında birleşince Cengiz'in gönülsüz rızasıyla Moğollar şehre iki defa hücum etmeyi denedi fakat ağır kayıplar verdirilerek püskürtüldüler.

Cengiz'in Chung-tu'ya hücum ihtimali konusunda karamsar olması şaşırtıcı değil çünkü burası belki de dünyanın en muhkem şehirlerinden biriydi. Üç eşmerkezli hendeğin ardında sıkıştırılmış toprakla örülü bir surla çevrelenmişti, mancınık ve tatar yaylarıyla donatılmış tam 900 gözetleme kulesiyle savunuluyordu. Fakat önceki asırda Nien Han isimli vali şehrin çok savunmasız olduğuna karar vermiş ve dört büyük dış kalenin inşasını emretmişti; her biri 1.5 kilometrekare olacak ve her birinde 4.000 adam istihdam edilecekti. Her birinin kendi kendine yetecek birer cephaneliği ve tahıl ambarı bulunacaktı. Ama bir yeraltı tünelleri ağı sayesinde de şehre bağlanacaklardı.

Moğollar ana şehrin surlarına hücuma kalkışınca onları arkadan vuran askerler bu dış kalelerden huruç edip geliyorlardı. Şehrin istihkâmlarına sızmak mümkün olmasa da müdâfilerin cesareti dağılma emaresi gösteriyordu. 1214 yılının Mart ya da Nisan'ında Cengiz barış şartlarını teklif etmek üzere bir ulak gönderdi. İmparatorla generalleri arasında vuku bulan münakaşaya dair detaylar *Yuan Sheng Wu Ch'in Cheng Lu*'da aynen muhafaza edilmiş. Generallerden biri Moğolların muhakkak erzak sıkıntısı çektiğini, hem askerlerin hem de atların bitkinlik ve hastalıktan zayıf düşeceklerini ileri sürüyordu. Haliyle Kinliler huruç etmeli ve savaşmalıydılar. Öte yandan garnizon kumandanı Wan-yen Fu-shing de ellerinde kalan birliklerin pek de güvenilir olmadığını söylüyordu. Uzak eyaletlerden askere alınmışlardı ve sadakatleri konusunda şüpheler vardı. Şayet mağlup olurlarsa çil yavrusu gibi dağılırlar, hatta galip bile gelseler evlerine dönmelerine mâni olmak imkânsız olurdu. Dolayısıyla Moğollar toparlanırsa şehir savunmasız kalmış olurdu.

Hsuan Tsung da bu fikri benimsedi ve barış karşılığında Cengiz'e tutsak, at, altın ve ipeklerden müteşekkil yüklü bir tazminat ödemeyi kabul etti. Moğolların gerçekten sıkıntı yaşadıkları doğru olabilirdi, nitekim Cengiz adamlarına her on askerden birinin öldürülüp yenmesi emrini tam bu noktada

vermişti. Fakat muhtemelen atlar askerlerden daha çok ıstırap çekiyorlardı çünkü hududun güneyinde uygun otlak son derece kıttı. Bir Çin kaynağına göre işgalciler bütün esirleri öldürdükleri Chu-yung Geçidi'ne kadar çekildiler zira muhtemelen atlarını doyuramıyorlardı. Fakat Martin kısa süre içinde böyle "korkunç bir barbarlıkla" barışı tehlikeye atmış olmalarına ihtimal vermiyordu. Ne olursa olsun Moğolistan'a dek de geri çekilmiş değillerdi.

Bugün İç Moğolistan denen ve Kin sınırından çok da uzak olmayan bir dizi gölden biri olan Dohon Nor'da konakladılar. Döneceklerinden emin olan İmparator Hsuan Tsung taht merkezini güneye, daha emniyetli bir yere taşımaya karar verdi ve maiyetiyle beraber Haziran ayında K'aifeng'e doğru yola çıktı. Chung-tu'yu da Wan-yen Fu-hsing'in kumandasına terk etti. Wan-yen Fu-hsing, şehrin 60 km kadar güneyinde muhafız alayını teşkil eden 2.000 kadar Hitan'ın sadakatinden şüphe duymaya başladı ve ellerinden atlarının alınmasını emretti. Onlar da başkaldırıp Chung-tu'ya geri döndüler. Burada bir Curcen kuvvetini alt etmişler ve daha fazla at ele geçirmişlerdi. Ardından kuzeye Moğollara katılmak için yola devam ettiler. Bu firarilerden imparatorun geri çekildiğini öğrenen Cengiz, fırsatı ganimet bilip bu durumu savaşı yeniden başlatmak için bir bahane saydı. Ayrıca Kin'in güneyde Sung hanedanına göndermek istediği heyetin topraklarından geçmesine izin vermemesi de öfkelendirmişti Cengiz'i. Şüphe yok ki Cengiz herhangi bir bahaneyle Çin'e dönmeye niyetli gibiydi. Ama önce adamları ve atları dinlenmeli ve toparlanmalıydı.

Chung-Tu'nun Ele Geçirilişi

Böylece Cengiz 1214 yılının Temmuz ayında Samuka ve Shihmo Ming-an kumandasında bir ordu gönderdi. Chung-tu yeniden kuşatılacaktı. Şehrin sâkinleri açlık sıkıntısı çekmeye başlamıştı. 1215 Nisan'ında Hsuan Tsung kuzeye iki yedek ordu sevk etti, her bir asker katarlardaki erzaklarına ilaveten

30 küsur kiloluk yiyecek taşıyordu. Her iki ordu da kötü idare ediliyordu ve küçük Moğol müfrezeleri tarafından mağlup edildiler. Hatta birinin kumandanı olan Li Ying sarhoşken esir edilmişti. Bütün erzak Moğolların eline geçmiş ve bu sırada Chung-tu halkı insan yemeye tevessül eder olmuştu.

Wan-yen Fu-hsing ve arkadaşı Mo-jan Chin-chung kaçmak ya da dövüşerek ölmek arasında kaldı. İlki intihar etti, diğeriyse K'aifeng'e kaçtı fakat ihaneti sebebiyle öldürüldü. Haziran ayında kumandansız kalan garnizon kapılarını açarak oldu. Muzaffer Moğollar şehri yağmaladı ve ardından ateşe verdi. Şehrin bir kısmının bir ay boyunca yandığı söyleniyordu. Şehrin teslim oluşu sırasında Cengiz muhtemelen orada değildi. Fakat şimdi Kin imparatorluk hazinesinin ve Sarı Irmak'ın kuzeyinde kalan bütün Çin'in yeni efendisiydi.

Seferin başarıyla tamamlandığını düşünen Cengiz Moğolistan'a döndü ve Chung-tu'dan kalan yerlerin idaresi için Shihmo Ming-an kumandasında bir Moğol ve Çin karma garnizonunu orada bıraktı. Bu sırada Kin İmparatorluğu çözülmeye başlamıştı. Kuzey Mançurya'da sağ kalan birlikleri bağımsızlıklarını ilan ettiler. Güney sahillerindeki Shantung'da köylüler topraklarının mültecilere dağıtılmasına öfkelenmiş ve on yıl sürecek bir isyan başlatmışlardı. Doğuda Hsi Hsia'ya mensup ve şimdi en azından hükmen Moğollara tâbi olan Tangutlar bir dizi işgale girişti. Gerçi bastırılmışlardı ama Kin kuvvetlerinin büyük bir kısmını ele geçirmişlerdi.

Bu sırada peş peşe gerçekleşen birçok hadise esasen hem Curcen hem de Hitanların toprağı olan Mançurya'nın her geçen gün bir kısmının daha Moğolların hâkimiyetine girmesine yol açtı. Moğol taraftarı Hitan generali Yeh-lu Liu-ke'yle anlaşmak üzere gönderilen P'u-hsien Wan-nu nihayet düşmanını habersiz yakalamayı başardı ve geçici bir süre de olsa birliklerini dağıtmaya muvaffak oldu. Ama daha sonra kendini "Tung Chen Kralı" ilan eden Wan-nu, imparatoru kendine düşman etmişti.

Bir Kin seferiyle doğuya, Kore'ye doğru sürüklendi; bu dağınıklıktan istifade eden Liu-ke de pozisyonunu tahkim etti. Hâlâ bir Kin saldırısından endişe duyuyordu. Dolayısıyla Cengiz'i bizzat ziyaret etmek için yola koyuldu. Nitekim Cengiz de Mukali ve Kasar kumandasında iki yardımcı müfreze sevk etmişti.

Sonunda Mançurya teslim alındı. Ona tâbi olan yerel Hitanlar da Mukali'nin işini hayli kolaylaştırmıştı. 1215 yılı başlarında Pei Ching de Shi-mo Yesen adındaki bir Hitan tarafından Mukali'ye teslim edildi. Garnizonu teslim almak için gönderilen Curcen subayına pusu kurup öldüren Yesen, maktul askerin elindeki yazılı emri ve içeriye dair bilgiyi[1] bizzat kumandan kılığına girmek için kullanmış ve şehrin kapılarının açılmasını emretmişti. Garnizon kumandanı bir süre mücadeleye devam etse de sonunda teslim oldu. Mukali onu idam edecekti fakat Shih-mo Yesen, eğer merhamet gösterirse daha kazançlı çıkacağına ikna etti Mukali'yi. Böylece mahkûm Moğol idaresindeki Pei Ching'in kumandanı olarak hizmete devam etti. Bu arifâne tavır diğer ya da eski Kin subaylarını da ikna etmiş gibiydi. P'o Hai Körfezi'ne dek uzanan bir vilayeti Moğollara bırakan Chang Ching adındaki bir âsi de vardı bu subayların arasında.

Kin Direnişi

Yaşanan toprak kayıplarına rağmen Kin rejimi hayli dirençli çıkmıştı. Cengiz'in imparator unvanını terk edip "Honan Kralı" namıyla tâbi bir devlet olma talebini reddeden Hsuan Tsung, Moğolları mağlup edip Chung-tu'yu geri alabilecek herhangi bir generale büyük servetler vadetmişti. Baskıya devam etmekte kararlı olan Han bunun üzerine güneye dört kol asker daha gönderdi. Samuka'nın idare ettiği ve 10.000 kişiden ibaret olan bu kollardan biri batıda 30.000 kişilik bir

1 Burada *inside knowledge* tamlamasını "içeriden (casus vb. yoluyla) alınan bilgi" diye izah eden, havalimanında uçak beklerken karşılaştığım tatlı çifte teşekkür ederim. (Çevirmenin Notu)

Tangut süvarisiyle birleşti ve Ordos Bozkırı'ndaki Yen-an bölgesine doğru ilerledi. Samuka'nın müteakip hamlelerinin Cengiz tarafından hususi olarak mı emredildiği yoksa onun inisiyatif mi aldığı belli değildi. Ama şimdi Samuka savaşın en çarpıcı uzun mesafeli saldırılarından birine girişmişti.

Wei Irmağı yanındaki T'ung Kuan Kalesi'ne yaklaştığında garnizon kumandanı savaşmak için kaleden ayrıldı, sonunda mağlup oldu ve kale hızla ele geçirildi. Ordos hattının doğusunda Sarı Irmak'a dek indi Samuka. Ardından karşıya geçti ve K'aifeng'e doğru ilerledi. Kin'in yeni başkenti burasıydı. Şimdi meydanda onu karşılamak için toplanmış dört ordu vardı fakat Ju Chou yakınlarındaki o çetin yollardan dağları aşan Samuka bunları atlatmıştı. Ardından K'aifeng'e yaklaşık 10 km mesafedeki Shing-hua-ying'e geçti. Şehir yoğun bir biçimde tahkim edilmişti ve Samuka'nın kuşatma tecrübesi yoktu. Elindeki kuvvetler zorla asker yazılan Çin piyadesinin de katılımıyla 60.000'e ulaşmış olsa da birleşen Kin ordusunun takibi sebebiyle batıya doğru çekilmek zorunda kaldı.

Mien Chou'da bu ordulardan biri onu yakaladı ama Ocak 1216'da donmuş olan Sarı Irmak'ın yeniden kuzey yakasına geçmeden önce bu orduyu mağlup etti Samuka. Ardından Moğol kumandanı P'ing-yang'ı kuşatma altına aldı fakat garnizon tarafından püskürtüldü ve takip eden ordularca tuzağa düşürülmeden önce geri çekilmeye zorlandı. Bu sırada Kin, Moğollar için savaşmaya zorlanan herkes için umumi af ilan etti. Böylece tam 13.000 piyade Samuka'dan ayrılmış oldu. Tangut birliği de kendisini terk etse de Samuka daha fazla kayba mahal vermeden durumu toplarladı. Hatta Moğolistan bozkırlarında Cengiz'e iltihak etmeye giderken Hsi Ching şehrini de aldı. Martin'e göre K'aifeng dolaylarındaki ilerleyişinde Samuka yalnız 50-60 günde 1.120 küsur km yol kat etmişti. Görünen o ki Cengiz'in en parlak generallerinden biri olan Samuka'ya dair maalesef başka bir şey bilmiyoruz. Martin'in de işaret ettiği gibi ya ölmüştü ya da elde ettiği muazzam başarının ardından öldürülmüştü.

Mançurya tam anlamıyla itaat altına alınamamıştı hâlâ. Mukali, saf değiştiren Chang Ching'e Sarı Irmak vadisinde Kin'e karşı girişilen mücadeleye katılmak üzere birliklerini güneye sevk etmesini emretti. Ching bu emre itaat etmeyince tutuklandı ve ardından kaçmaya teşebbüs ederken öldürüldü. Kardeşi Chang Chih de bunun üzerine ülkede bir ayaklanma başlattı.

İsyancıların ele geçirdiği şehirleri geri almanın oldukça zor olacağını biliyordu Mukali. Dolayısıyla onları açık alanda savaşmaya itecek bir strateji izledi. 1216 yılının yaz mevsimi sonuna dek bekledi. Bütün kuvvetleri bir araya gelmişti. Ordusunun bir kısmını Liu-shih Shan kalesini kuşatmaya gönderdi. Bu sırada bir başka müfreze de Chang Chih'in Yung-te'de mevzilenen ana ordusunu gözetim altında tutmaya koyuldu. Kalenin ufak ve merkezden ayrı bir ordu tarafından saldırıya uğradığını öğrenen Chang Chih, 8.000 süvari ve 30.000 piyadeden müteşekkil bir orduyla yeğeni Chang Tung-p'ing'i kuşatmayı dağıtmak üzere kaleye sevk etti. Ordunun hamleleri kendisine rapor edilen Mukali, emrindeki ana orduyla bu kuvvete müdahale için mecburen ilerledi ve Shen-shui'de Chang Tung-p'ing'i meydan savaşına sürükledi.

Martin'in atıf yaptığı biyografilere göre düşman safındaki Çinli piyadeler zırh giymiyordu ve ok saldırısına müsaitlerdi. Bunu fark eden Moğol kumandanı da ordusunun bir kısmının atlarından inip düşmana ok atmasını emretti. Atları üzerinde kalan diğer Moğol askerleri de hücuma kalktı ve zafer kazanılmış oldu. Chang Tung-p'ing ve 12.000 adamı öldürüldü. Chang Chih de muhafazasından sorumlu 12.000 kişiyle Chin Chou şehrine sığındı. Bu muhafızlar siyah üniforma giyiyorlar ve Kara Ordu diye biliniyorlardı. Ancak Chang Chih, Shen-shui'de mağlubiyetten sorumlu tuttuğu yirmi subayı idam edince adamları ona düşman oldu ve sırası gelince canını aldılar. Hayatta kalan isyancılar ise kapıları Mukali'ye açtılar.

Kara Ordu topluca teslim olmuştu. Bu durum Moğolları etkilemiş olmalıydı zira bunlar Shih-mo Yesen kumandasındaki

kuvvetlere katılmıştı. Cengiz ve generallerinin böyle bir teslim oluş ya da saf değiştirişi hevesle kabul etmeleri, benzer durumlarda sergiledikleri tavra tamamen tersti; döneklere nadiren güveniyorlar ve teslim olanları da genellikle topluca öldürüyorlardı. Şüphe yok ki Çin gibi geniş ve kalabalık bir ülkeyi itaat altına alabilmek için yerel müttefikler edinmek zorunda olduklarını kabul etmişlerdi. Nitekim böyle erken bir dönemde bile Moğol ordusunun destek mahiyetinde bir hayli Çinli ve Hitan barındırıyor olması da muhtemeldi.

1217 yılı başlarında Cengiz, Çin'deki bütün harekâtı idare etme görevini Mukali'ye verdi. Harekât da önceki altı yılda olduğu gibi süpürme şeklinde değil, Sarı Irmak kuzeyinde birbirinden ayrı Kin garnizonlarının kuşatılması biçiminde yürütülüyordu şimdi. 1218 yılında Kin'e karşı verilen mücadelelerde yaşanan kayıplardan ötürü cesareti kırılan Hsi Hsia hâkimi Li Tsun-hsiang, daha fazla destek birliği vermeyi reddedince Cengiz kısa süreliğine Çin'e döndü.

Cengiz 1218 yılının Ocak ya da Şubat ayında Chung-hsing dışına kadar ulaştı ve Li takip ettiği siyasetin hatalı olduğunu anladı. Barış karşılığında sadakat yeminini tazelemeyi kabul etti. Fakat Moğollar geri çekilir çekilmez generalleri yine fikrini değiştirmesi konusunda baskı yaptılar Li'ye. Ayrıca Cengiz Han'a bir de hakaret mektubu göndererek şayet Tangut yardımı almadan düşmanlarını alt edemiyorsa, bunun gösterdiği kadar güçlü olmadığı anlamına geldiğini söylüyordu. Cengiz tâbiinin bu hakaretini derhal cezalandıramayacak kadar meşguldü batıdaki hadiselerle. Haliyle Hsi Hsia için kaçınılmaz intikamın gelişi birkaç yılı buldu. Öte yandan daha doğuda Kin'e karşı savaş devam etmişti. Tangutlar ise bir destek veriyor, bir muhalefet ediyorlardı Moğollara.

Ocak 1218'de Cengiz, Kore'ye iltica eden son Hitan isyancısının da ortadan kaldırılması için Yeh-lu Liu-ke'yi görevlendirdi. Bu sırada eski düşmanı P'u-hsien Wan-nu artık Moğol safla-

rında dövüşüyordu ve emrindeki Curcen birlikleriyle beraber sefere katılmıştı. Bu sefer, daha önce Kin'e tâbi bulunan Koryo hanedanı kralının teslim olmasına vesile oldu. Nitekim kral bilahare 50.000 isyancının esir edildiği Kang-dong'un alınması için girişilen mücadelede Moğollarla iş birliği yapmıştı. Liu-ke, muhtemelen Cengiz Han'ın da müsaadesiyle, bu mücadele sırasında beklenmedik bir yumuşaklık gösterdi. Elebaşlarından yalnız 100 kişiyi öldürmüş, gerisini sınır dışı etmişti.

P'u-hsien Wan-nu 1233'te yakalandı ve idam edildi; ölümüyle nihayet Mançurya'ya barış geldi. Koreliler haraç ödemeyi kabul ettiler. Haraç olarak verilecek şeyler arasında pamuk, tül ve ipekten başka 100.000 büyük tabaka kâğıt da vardı. Yeh-lu Liu-ke bilahare Çin'e döndüyse de ardında Koreceyi öğrensinler diye 40 adamını bırakmıştı. Bu Moğol istihbarat sisteminin tipik titizliğinin göstergesiydi. Ayrıca Cengiz'in ileride otoritesini tahkim için oraya dönmek zorunda olduğunu düşündüğünü de gösteriyordu. Gerçi bu ancak onun ölümünün ardından mümkün oldu. Wan-nu 1223'te Mukali'nin ölümünün ardından bir kez daha taraf değiştirdi ve 1231 yılına dek Mançurya'nın doğusunda tutunmayı başardı. O tarihte artık Cengiz'in oğlu Ögedey onu son ve kesin olarak bastırmaya kararlıydı.

Koryo Kralı'ndan destek istedi Ögedey ama o da –tıpkı 1218'de Tangutların yaptığı gibi– teklifi reddedecek kadar akılsızdı. Ögedey de Kore'nin işgali için bir ordu gönderdi. Böylece aralıklarla 40 yıl kadar süren bir çatışma başlamış oldu. İlk istila girişimi püskürtüldü. Kuju'da çetin bir kuşatma harbi yaşanmış ve bir başka savunma hattına saldırdığı sırada Moğol kumandanı Sartak öldürülmüştü. İşgalciler 1235'te geri döndü, Koreliler harp meydanında defalarca mağlup olsalar da savaş 1273'e dek sürdü. Harbin böyle uzamasına sebep olan şey, muhkem şehirleri ve açık denizlerdeki adaları savunmakta gösterdikleri başarı ve dağlarda verdikleri gerilla mücadelesiydi.

5. BÖLÜM

BATI'DA SAVAŞ

Karahitay'ın Fethi

Cengiz 1206'da Moğolistan'ı birleştirince Karahıtay krallığıyla temasa geçmiş oldular. 1125'te Çin'in kuzeyi Curcenler tarafından ele geçirilince Altay Dağları'nın batısında kurulan bir Hitan devletinin devamıydı Karahıtaylar. Liao hanedanına mensup Yeh-lu Ta-shih adında bir prens tarafından kurulmuştu ve bu prens Moğolistan'da bir Hitan ordusuna kumanda etmeyi başarmış, bu orduyla güneyde Tien Shan Dağları'yla (bugün Doğu Kazakistan diye bilinen) kuzeyde Balkaş Gölü'nü kontrol altında tutan Selçuk ve Karahan Türklerini mağlup etmişti. Şatafatlı bir unvan olarak Gür-kan ya da "Şâh-ı Âlem" diye bilinen Karahıtay hükümdarları, hâkimiyetlerini güneyde birer İpek Yolu şehri olan ve Tien Shan'ın güneyinde Tarım Havzası'nda bulunan Hoten ve Kaşgar'a kadar genişletmişlerdi. Başkentleri ise dağ silsilesinin kuzeyine düşen Balasagun olarak kalmıştı. Budistlerdi ve bu durum hâkimiyetlerini bölge Müslümanları açısından nâhoş kılıyordu. Haliyle askerî güçleri daha ziyade Yeh-lu Ta-shih'e eşlik eden Hitan birliklerinin giderek azalan torunlarından ibaretti.

13. asrın ilk on yılında Hârizm ve Gurlu komşularıyla yaptıkları savaşlar sebebiyle daha da zayıflayan Karahıtaylar, başta doğudan tam da zamanında gelen bir takviye gibi görünen bu olguyu hoş karşıladılar. İkinci bölümde de aktarıldığı gibi Nayman Tayang Han'ın oğlu Küçlük 1205'te insanlarına isabet edişine sebep olduğu felaketten kurtuldu ve batıda Altay Dağları'nın ötesine sığındı. 1208'de, bir başka Moğol mağlubiyetinin ardından dönemin hükümdarı olan Gür-kan'a, Chiluku'ya iltica etti.

Küçlük de diğer pek çok Nayman gibi Nestûrî mezhebine mensuptu ama Gür-kan onun Müslümanlara karşı fonksiyonel bir müttefik olduğunu düşünüyor gibiydi. Bu sebeple kız kardeşini onunla evlendirdi, ülkede sayıları 8.000 savaşçıyı bulan Nayman ve Merkitlerin özel bir ordu olarak organizesini ona havale etti.

İdi-kut ya da Tarım Havzası'ndaki Uygur Türklerinin hükümdarı olan ve o vakte dek Karahıtayların tebaiyeti altında bulunan Barçuk, 1209'da isyan etti ve Cengiz Han'a sadakat arz etti. Aynı dönemde Chiluku ile batıdaki komşusu Hârizm hükümdarı Şah Muhammed arasında savaş patlak verdi. Bu tehditlerle mücadele eden Gür-kan, kaos ortamından istifade eden Küçlük'ün imparatorluk hazinesini yağmaladığı haberini aldı. Döndü ve Balasagun civarında Chinbuje Irmağı kenarında asi Naymanları mağlup etti fakat peşlerine düşüp zaferini pekiştiremeden bir Hârizm ordusuna yenildi. Daha da fenası Chinbuje'de Naymanlardan aldıkları ganimete Gürkan'ın orduları el koydu, nitekim bunlar büyük oranda hazineye aitti. Chiluku muharebeyi devam ettirebilmek için bu hazinenin geri verilmesini isteyince başkaldırdılar ve Chiluku'yu ordularını toplamasına müsaade edilen Küçlük'e teslim ettiler. Küçlük kayınpederine lafta saygılı davranıyordu ama o tarihten sonra Karahıtayların haklı ve gerçek hükümdarı oymuş gibi hareket etmeye başladı. Gerçi çok bir anlam ifade etmiyordu bu durum, zira devlet bir karmaşanın içine düş-

müştü. Küçlük, İslâm'a karşı selefinden daha katı bir tutum takınmıştı. Gerek Cüveynî ve gerekse sair İslâm vakanüvisleri onu Hoten imamının çarmıha gerilmesi de dahil pek çoklarının katliamından sorumlu tutuyordu.

Şüphe yok ki Cengiz bu eski düşmanının tamamen imhası çaresini arıyordu. Beklenen savaş sebebi olan talep, Balasagun'un doğusunda yer alan Almaligh kentinin hâkimi, Buzar'ın oğlu Sugnaq Tegin'den geldi. Bazar yakalanmış ve Küçlük tarafından esir edilmiş, oğlu da şehri kuşatma altına almıştı.

Cengiz'den yardım talep eden Bazar için 1218 yılının yaz ayı başlarında 20.000 kişilik bir orduyla Cebe gönderildi. Aynı zamanda Sübütey idaresinde bir başka ordu da daha kuzeyden harekete geçip Balkaş Gölü'nün güneyinden ilerledi. Cebe ordusunun o kanadına Hârizm ya da bozkırdaki Türk boylarından düşmanca bir hareket vâki olmasın diye düşünülmüştü. Altay Dağları'nı aşmış ve Almaligh'i kurtarmak üzere yola koyulmuştu Cebe; yolda bir Uygur birliği de ona katıldı. Küçlük ise o varmadan geri çekildi, ardından Balasagun'un dışında direnç göstermeyi denedi ama özellikle Cebe'nin koşulsuz din serbestisi ilan edeceğini haber verişinin ardından halkının kendine destek için toplanmayacağını fark etmiş olmalıydı.

Balasagun halkı Moğollara şehrin kapılarını açınca Küçlük Tien Shan Dağları'nı aşarak güneye doğru kaçtı. Cebe, Cüveynî'nin deyişiyle "kuduz bir köpek gibi" peşindeydi. Gittikleri her yerde hiç de ummadıkları biçimde birer kurtarıcı olarak selamlandıklarını gördüler Moğollar. Küçlük Kaşgar'a sığındığında şehir sâkinleri onu kabul etmek istemedikleri gibi Cebe'ye teslim oldular. Firari nihayet ta Pamir Dağları'ndaki Bedahşan Platosu'nda sıkıştırıldı, bir grup avcı tarafından tuzağa düşürüldü ve Moğollara teslim edildi. Elinde Küçlük'ün kesik başıyla muzaffer bir şekilde geri döndü Cebe, Küçlük'ün eski halkı şüphesiz bu durumu sevinçle karşılaşmıştı. Nayman ve Merkitlerden olan önceki takipçileri ölümünün ardından

çil yavrusu gibi dağıldı. Hatta kimileri ta Karadeniz bozkırındaki Kıpçaklara sığındı. Talihe bakın ki dört yıl sonra yine Cebe'yle karşılaşacaklardı.

Hârizm Savaşı

Cengiz'in Batı'da bilinen en meşhur savaşı, 1219'da Karahıtay'ın fethinden hemen sonra gelen Hârizm İmparatorluğu'nun işgalidir. Orta Asya'nın en büyük gücünü dört yılda hâk ile yeksan etmişti bu savaş ve Moğol orduları kıtanın batı ucuna erişmişlerdi. Bu, daha önce bilmedikleri bambaşka bir dünyanın kapısını aralamıştı Moğollara. Böylece esasen bir Doğu Asya imparatorluğu olan Cengiz Devleti yalnız global bir güç olmakla kalmamış, aynı zamanda bölgenin –*Gizli Tarih*'te Sarta'ul denen– yerleşik halkı için de bir felaketin başlangıcı olmuştu. Görünen o ki bu insanlar o felaketten asla felah bulmadı. Ama bu destansı başarı Moğollar için pek de kıymetli görünmemişti. Mesela *Gizli Tarih*'te bununla alakalı kısacık bir bahis vardı. Cengiz'in Moğolistan'da tahta çıkışı ve bozkır kabilelerini bir araya getirişini anlatan gerçek hikâyenin bir ilavesinden başka bir şey gibi görünmüyordu bu. En azından askerî açıdan Moğolların haklı olduğu şüphe götürmezdi.

Hârizmliler kâğıt üzerinde adeta yenilmez bir rakipti ama temel birtakım zafiyetlerinin kurbanı oldular. Devletleri yeni teşekkül etmiş bir yapıdaydı ve 1219'da hâlâ kurucusu olan Hârizmşah II. Alâeddin Muhammed tarafından idare ediliyordu. Esasen Karahıtaylara tâbi bir devletti bu ama zamanla onlar güç kaybedince eski efendileri olan Karahıtaylar ve Afganistan'daki Gurlu sultanların da dahil olduğu üçlü mücadeleden zaferle ayrıldılar. Bu 1215'te Gurluların devrilmesiyle neticelendi. Afgan platosunun idaresini Muhammed'e bırakarak çokları Hindistan'daki mülklerine iltica etmişlerdi. Bu bölge, aslında birbirinden ayrı ama birbirlerine sıkı sıkıya bağlı dört farklı mıntıkanın birleştiği yerdi.

Afgan dağlarının kuzeyi, –bugün Özbekistan'da bulunan– Soğd diye bilinen bölge Çin ve Akdeniz arasındaki ticaret yollarına hükmeden İpek Yolu'nun en muazzam iki şehri Semerkant ve Buhara'yı barındırıyordu sinesinde. Muhammed'in başkent yaptığı yer aslında Buhara'ydı. Soğd'dan kuzeybatıya doğru akan iki ırmak çölü geçip Aral Denizi'ne dökülüyordu. Bunlardan en güneyde olanı Amu Derya'ydı. Bu ırmağın yukarıda takip ettiği güzergâh Horasan diye bilinen memleketten geçiyor, bereketli alt tarafları da Hârizm'e kendine mahsus bir mahiyet veriyordu. Kuzeye doğru 480 km mesafede ve kabaca ona paralel olarak da Sri Derya akıyordu. Bu da meskûn Hârizm topraklarıyla Karahıtayların kontrol altında tuttukları bozkır arasındaki sınırı teşkil ediyordu. Bu hududun stratejik zafiyetlerinden biri muhkem şehirlerin çoğunun ırmağın kuzey kıyısında bulunuşuydu, haliyle buralar güneyden gelen saldırılara karşı savunmasızdı. Her iki ırmağın vadisi de sulaktı ve nüfusu yoğundu ama ikisi arasında çalılarla kaplı –Türkçede Kızıl Kum denen– bir çöl vardı ve bu çöl ikisi arasında doğrudan yapılacak hareketi zorlaştırıyordu.

İmparatorluğun iletişim merkezi, Semerkant ve Buhara arasında kalan ve Zerefşan diye bilinen yerdi. Burası Orta ve Doğu Asya orduları arasında, özellikle MS 8. yüzyılda Çinlilerin T'ang hanedanı döneminde de öteden beri bir çatışma alanıydı. Buranın doğu girişi aşılmaz bir engel niteliğindeki Pamir Dağları tarafından korunuyordu. Fakat tehdit doğudan değil, kuzeydoğudan gelecekti ve şayet bir işgalci Sri Derya'yı aşıp ötesindeki çorak topraklarda harekâta kalkışabilseydi Zerefşan'ın sol kanadını iyiden iyiye açık bulabilirdi.

Muhammed'in imparatorluğu yalnız coğrafî anlamda değil, siyasî anlamda da saldırıya açıktı. Onu iktidara taşıyan ordusunun büyük bir kısmı Kanglı boyuna mensup paralı askerlerdi. Bunlar Karadeniz Kıpçaklarının akrabası ve Türkçe konuşan bir bozkır halkıydı fakat sadakatlerine de güvenilemiyordu. Aslında Şah'ın annesi Terken Hatun Hârizm'i

yurtluk olarak idare ediyor görünen bir Kanglı prensesiydi ve pek çok yerel seçkini buradan uzaklaştırmıştı. Nitekim Moğollar Ceyhun kenarındaki Gürgenç'i ele geçirdiklerinde hapishaneleri, prensesin iktidarına muhalefet eden Hârizm seçkinleriyle dolu bulmuşlardı. İmparatorlukta Türkler ve İranlılar arasında Şah'ın din politikaları yüzünden körüklenen bir sürtüşme vardı. Şah'ın iktidarını Irak'a da eriştirmek çabalarına Sünnî İslâm'ın önderi olan Bağdat'taki halife Nasr muhalefet etmişti. Halifenin etkisine mukabele içinse Muhammed, İran Şiîleriyle uzlaşma zemini aramış ancak bu hamle imparatorluk sınırları içindeki Sünnîleri daha da küstürmüştü.

Hârizm ordusunun 400.000 kişiden ibaret olduğu söyleniyordu. Ana vurucu kuvvetiyse "gulam" denilen ağır süvariden müteşekkildi ve Türk memlûkleri tarzında kılıç, mızrak, gürz ve Moğolların kullandıklarına benzeyen karma yaylarla donatılmışlardı. Bu tip birlikler pek çok Müslüman Orta Doğu ordusunda hizmet ediyorlardı. Hârizmlilerse komşularına göre daha ağır zırhlarla kuşanmış görünüyorlardı ve daha fazla süvarinin atı zırhlı gibiydi. Ayrıca Kanglılar ve sair Türk boylarından temin edilen hafif atlı okçular ve eski Gurlu bölgesinden yazılan piyade birlikleri de vardı orduda. Gurlulara nispet edilen alışılmadık bir taktik de "kerve" denilen ve pamuk doldurulmuş bir sığır derisinden imal edilmiş hareketli bir kalkan kullanmalarıydı. Dürülüp açılarak piyadelerin önüne yerleştirilen bu kalkan onları düşman oklarından koruyordu. Bunlardan birkaçı harp meydanında bir rakibin etrafını çevirmek ya da süvari saldırılarına mâni olmak için bir araya getirilip barikat da oluşturulabiliyordu. Kervenin Moğollarca kullanılan pek çok taktik için söz konusu olabileceği düşünülebilir ama Hârizm seferi sırasında kullanıldığına dair halen bir kayıt görülmüş değil.

Moğollarla Hârizm imparatorlukları arasındaki ilk karşılaşmalar aslında 1216 gibi erken bir tarihte olmuştu. Cûzcânî'ye göre o dönemde Muhammed, Çin tarafına Bahâeddin Râzî

isimli bir memur başkanlığında elçilik heyeti göndermişti. Görünürde ticarî maksatlarla gitmiş olsa da heyetin esas amacı Cengiz'in Chung-tu'yu almayı başardığına dair çıkan söylentileri araştırmaktı. Şehrin surları o tarihte dünyadaki en sağlam surlar olarak görülüyordu ve haliyle Şah, böyle bir mâniayı aşmaya muktedir yeni bir gücün peyda olup olmadığını teyit etmek istiyordu. Heyet korkularının haklı olduğunu ortaya koydu. Hatta Chung-tu yalnızca düşmemiş, korkunç bir yıkıma da sahne olmuştu. Raporlarındaki ifadeye göre dağılan binlerce insan bedeninden sızan yağlarla dolup taşan zemin üzerinde günlerce yürümüşler ve surların dışında iğfal edilmektense surlardan atlayarak ölmeyi tercih eden 60.000 kadından geriye kalan dev bir kemik yığını görmüşlerdi.

Bahâeddin'in Şah'a aktardıklarının tam anlamıyla bir hayli abartılı olup olmadığı bilinmiyordu. Ama o sırada Hârizm ordusunda hizmet eden Cûzcânî, döneminde epeyce yaygın olan bir hikâyeyi nakletmiş olabilirdi. Daha da cesaret veren yanıysa elçinin Cengiz'in huzuruna çıktığını ilave edişiydi. Naklettiğine göre Cengiz düşmanca bir tavır takınmaktan ziyade Muhammed'in imparatorluğuyla dostluk kurmak ve ticaret yapabilmek arzusunda olduğunu söylemişti. Han kendini Doğu'nun hükümdarı olarak görüyor, diye eklemişti elçi ve Şah'ı da Batı'nın hâkimi olarak kabul etmekten memnuniyet duyacağını belirtti, demişti.

İlk silahlı çatışma muhtemelen bu görüşmeden kısa bir süre sonra gerçekleşti. İkinci bölümde anlatıldığı gibi 1216 yılında Yoşi ve Sübütey, Kültekin tarafından sevk ve idare edilen Merkitleri bastırmak üzere gönderildiler ve Qaili ile Qaimich ırmakları yakınında gerçekleşen muharebede düşmanlarını yenilgiye uğrattılar. Şans eseri Şah Muhammed de o bölgedeydi, emrinde –iddiaya göre– 60.000 askerden müteşekkil bir ordu vardı ve muhalif bir Kanglı liderini cezalandırmak için oradaydı. Müteakip olaylarıysa Cüveynî naklediyordu.

Şah harp meydanına Moğollarla Merkitler arasındaki mücadele son bulduktan kısa süre geldi ve yaralılardan birinden Moğol ordusunun hâlâ o civarda olduğunu öğrendi. Ordunun izini takip etti ve ertesi sabah erkenden karşılarına çıktı. Yoşi yalnızca Merkitlere karşı savaşmakla görevlendirildiğini, Hârizmlilerle harbe tutuşmak istemediğini söyledi. Ama bütün kâfirlerin düşmanı olduğunu söyleyen Muhammed harp vaziyeti aldı. Her iki ordu da hücuma geçti ve her ikisinin sağ kanadı püskürtüldü. Ardından merkezden saldırdı Moğollar, neredeyse Şah'ı yakalıyorlardı. Muhammed, düşmanı püskürten sağ kanadın kumandanı oğlu Celâleddin'in müdahalesiyle kurtulmayı başarmıştı. Görünen o ki bir ara Yoşi de tehlikeli bir vaziyete düşmüştü zira Cengiz, Moğol ordusunda hizmet eden bir Hitan olan Yeh-lu Hsieh-he'yi oğlunun hayatını kurtardığı gerekçesiyle ödüllendirmişti. Ne var ki savaşın galibi olmadı ve karanlık çökünce iki taraf da kendi ordugâhına çekildi.

Muhammed ertesi gün tekrar hücum etmeye hazırlanıyordu, fakat Moğolların geceleyin geri çekildiği anlaşıldı. Düşmanı aldatmak için yaktıkları ateşleri söndürmemişlerdi. Aslında Yoşi sadece verilen emri yerine getiriyordu, yoksa mağlubiyeti kabul etmiş değildi. Nitekim Şah da kendisininkinden üç kat daha kalabalık olan bir orduya karşı verdiği mücadelenin başarısızlığının farkındaydı. Nesevî'ye göre, "Bu kâfirlerin korkusu ve düşmanın var olduğu düşünülen şecaati sarmıştı Sultan'ın kalbini; karşısında düşmana dair kim bir şey söylese, harp sıkıntılarına karşı böyle cesaretli ve sebatkâr yahut kılıcın hem ucuyla hem sapıyla silleler savuran bir kimse görmediğini söylerdi".

Dolayısıyla Moğol elçisi 1218'de Semerkant'a vardığında Şah, bu yeni komşularıyla onların muharebe becerilerine dair iki tecrübe yaşamıştı. Her iki tecrübe de düşmanı alt edebileceğine dair cesaret vermiyordu ona. Bu onun bir sonraki hareketini açıklayabilmeyi daha da müşkül kılmıştı. İmparatorluğunun başına gelecek olan felaketi pek çok müellif Muhammed'in kişiliğine atfediyordu. "Kimse bu berbat mahlûk hakkında tek

müspet kelime etmez," diyen John Man, "... pusuda bekleyen bir felaketti o" diye not düşmüştü. Denis Sinor'a göre Şah'ın "mağrur budalalığı ... ne devlet adamlığı ne de askerî bir beceriyle tahkim edilmiş değildi". Cüveynî, sarhoş diyordu onun için, "nazenin hanendeler ve birbiri ardına devirdiği kadehlerle gönül eğlendiriyordu" diye yazıyordu. Bir başka yerde de onun hakkında, "düşüncesiz yahut teemmülsüz" hareket ettiğini söylüyordu. Ama Şah'ın, Karahıtay ve Gurlularla yaptığı önceki mücadelelerde dikkate değer bir enerjisi vardı. Cesaret ve sezgisi böyle noksan birinin kısa ömürlü de olsa bir imparatorluk kurmuş olabileceğini düşünmek de zordu. Belki de en hayırhah yorumlardan biri, onun muhtelif toplumlardan oluşan halkının hepsini birden memnun etmeye teşebbüs ettiğiydi. Bunun sebep olduğu strese çare olarak giderek alkol ve eğlenceye kaptırmış olabilirdi kendini ve nihayet akıl sağlığını yitirmişti.

Cengiz'in gönderdiği ilk elçi Mahmud Ali Hâce adında Müslüman bir tüccardı. Çin'den getirildiği ve bir devenin hörgücü kadar olduğu nakledilen koca bir altın yığını da dahil bir sürü abartılı hediyeler takdim etmişti Mahmud. Nesevî'nin anlattığına göre, bunların yanında Cengiz Han'dan bir mesaj da vardı; üstü kapalı bir tarzda Şah'ın da duymuş olacağı Moğol zaferlerine dikkat çekiliyor ama Cengiz'in onu "en sevgili oğulları mesabesinde" gördüğü bildiriliyordu. Muhammed bunu bir hakaret olarak kabul etti, "oğul" bir nevi tebaiyet ifade ediyordu ve Mahmud'a bir kez daha Moğolların Kin'in elinden Chung-tu'yu aldığının doğru olup olmadığını sordu. Elçi haberlerin doğru olduğunu söyledi ama Cengiz'in ordularının Hârizm İmparatorluğu'yla asla denk olmadığını söyleyerek Şah'ı teskine çalıştı.

Cengiz'in savaş fitilini ateşlemek maksadıyla böyle saldırgan bir üslup kullandığı konusunda hayli spekülasyon yapılmıştı ama böyle bir ihtimal söz konusu değildi. Bir kere Cüveynî bu konuşmayı nakletmemişti. Bu da böyle bir şeyin onun döneminde kamuya mâl olmadığı anlamına geliyordu. Şayet bu

konuşma gerçekten hakaretâmiz olmuş olsaydı Muhammed verdiği cevabı haklı çıkarmak adına bunu alenileştirirdi. Her halükârda bu tür bir terminoloji Asya hükümdarları arasında hayli alışıldık bir şeydi. Bunların her biri bir diğerinin "Gürkan" gibi kendi hudutları ötesinde de bir tür otoriteye sahip olduklarını ima eden sıfatları kullanmalarına göz yummak durumundaydı.

Mahmud'ın başkanlık ettiği elçilik heyetinin dönüşünden kısa bir süre sonra Moğolistan'dan gönderileceği vadedilen ticaret kervanı Sri Derya kenarındaki Otrar şehri sınırına ulaştı. Kervan ipek, kürk, altın, gümüş ve sair lüks eşyalarla yüklü 500 deveden müteşekkildi ve yüz Moğol yanında Cüveynî'nin "hepsi Müslüman'dı" dediği 450 tüccar vardı. Fakat Otrar hâkimi Kadir Han bu hazineyi Buhara'daki hükümdarına göndermek yerine kendisi için alıkoydu ve eşlik edenleri de öldürdü. (Kadir Han esasen bir isim değil, "Yüce Efendi" anlamına gelen bir unvandı. Kimi kaynaklar ondan İnalçık diye bahsediyordu. "Küçük Efendi" anlamına gelen bu sıfat hakaret ifade ediyordu ve muhtemelen ona düşmanları tarafından takılmıştı.) Bu kıyımdan kurtulan tek bir deve sürücüsü vardı ki olan biteni Cengiz'e haber vermek için kaçmayı başarmıştı.

Cüveynî'ye göre Kadir hususi bir kan davası dolayısıyla yapmıştı bu hareketi, ama zaten Şah tarafından da tasdik edilmişti. Nesevî'nin aktardığına göre Vali Muhammed'e gelenlerin casus olduğu konusunda bilgi vermiş ve ancak bundan sonra Muhammed "öldürün" emri vermişti. Şah da bu suça ortak olmuş olabilirdi ancak ne olursa olsun ordudaki Kanglı unsur tarafından desteklenen Kadir'i cezalandırmak konusunda isteksiz ve çaresizdi. Haliyle Cengiz tarafından gönderilen bir başka elçilik heyeti valinin kendilerine teslim edilmesini talep ettiğinde, Şah heyetin başındaki Müslüman elemanı öldürmüş ve ona eşlik eden Moğolların da saçlarını kesip geri göndermişti.

Şüphesiz Cengiz böyle bir hakareti görmezden gelemezdi ve derhal savaş hazırlıklarına girişti. Çin'deki işleri güvendiği generallerinden Mukali'ye, Moğolistan'ın idaresini de kardeşi Temüge'ye bırakıp orduya bizzat kumanda edecekti. Cüveynî'ye göre Han planlarını katiyen gizlememişti, hatta Muhammed'e bir adam yola çıktığını haber vermişti. Haklının kendisi olduğuna son derece emindi.

Moğol ordusu 1219 yılı yazında İrtiş Irmağı kenarında toplandı ve sonbaharda Altay Dağları'nı aşarak daha önceleri –henüz boyun eğdirilen– Karahıtaylara ait Balkaş Gölü güneyindeki bozkır boyunca ilerledi. Yol boyunca pek çok müttefik birliği de katıldı Cengiz'in ordusuna: İdikut Barçuk tarafından kumanda edilen çoğu piyade 10.000 Uygur, Han Arslan'ın idaresinde 6.000 Karluk Türk'ü ve Signaq Tegin Almaliq'ın kumanda ettiği "kıdemli savaşçılar"dan müteşekkil Karahıtaylı Müslümanlardan oluşturulan bir başka birlik. Kaynaklarımızdan hiçbiri ordunun umumi gücüne dair makul bir rakam vermiyor. Martin toplam rakamın 150.000 kişi olduğunu söylüyor ama öte yandan o dönemde imparatorlukta toplamda yalnızca 70 yahut 80 bin asker bulunduğu ve bunların pek çoğunun da Çin'de konuşlandığı ya da redif olarak Moğolistan'da tutulduğu ileri sürülüyor.

Cengiz'in sayı bakımından Moğol unsurunu fazlasıyla geçecek yabancılarla desteklenmiş bir ordu teşkili riskini almayacağı düşünüldüğünde, batıya yapılan bu sefer için asker sayısı 50.000'den fazla olamazdı. Cüveynî'ye göre müstakil her bir Hârizm şehri garnizonu bu rakamdan daha fazla asker barındırıyordu. Haliyle her iki taraf için de elimizde net rakamlar olmasa bile Hârizmlilerin Moğol işgalcileri sayıca aştığı sonucuna varmak gayet makuldür. Bu durumda Şah'ın âşikâr ettiği stratejisi bütün birliklerini toplamak ve hududa yaklaşan Moğollara saldırmaktı. Ayrıca Cengiz de onun böyle yapacağını düşünüyordu.

Binbaşı C. C. Walker tarafından 1933'te yaptığı ve Martin tarafından da değerlendirilen bir analiz bugün pek çok açıdan geçerliliğini koruyor. Walker Sri Derya hattının müdafaasının stratejik olarak imkânsız olduğunu, ama Semerkant'tan itibaren ana güzergâhı takip etmek kaydıyla Moğolları seyyar bir ordu ve Otrar garnizonu arasında tuzağa düşürmenin mümkün olduğunu işaret ediyordu. Bu hücumu karşılamak için Cengiz elindeki kuvvetleri dağıttı; Çağatay ve Ögedey'i doğrudan Otrar'a saldırmakla, Yoşi'yi ırmak boyunca kuzeybatıya Aral Denizi'ne doğru inmekle ve 5.000 kişilik bir birliği de Semerkant'ın doğusundan gelen yolun Sri Derya'dan geçtiği Fanakat mıntıkasını tehdit etmekle görevlendirdi. Bu arada Han da ana orduyla bozkırda kaldı. Fanakat'a sevk edilen küçük ordu, Muhammed'i önce ırmağın karşı yakasına geçirmek ve ardından tekrar Otrar'a dönmeye zorlamak için bir yem niteliğindeydi. Şah şehre güneydoğudan girerek Moğolları köşeye sıkıştırdığına ve ana ordularını tuzağa düşürdüğüne inanacak, bu noktada Cengiz de hiç fark ettirmeden Şah'ın ardına yüklenecek ve geri dönerken etrafını çevirmiş olacaktı. Eğer Walker'ın analizi doğruysa bu, Cengiz'in ordularının muktedir olduğu girift planı son derece güzel tasvir ediyor. Fakat Cengiz'in planı tutmadı çünkü Muhammed söz konusu yeme uzanmaktan korkmuştu.

Halkının büyük bir kısmının sadakatine dair taşıdığı endişeler Hârizmşah'ın güçlerini bir araya toplayıp neden hücuma geçemediğini açıklamaya yardımcı olabilir. Cüveynî'ye göre hücuma geçmek konusunda Moğol istilası başlar başlamaz teşvik edilmişti Şah. Ama ağırlıklı olarak Kanglı Türkleri ve Sünnîlerden oluşan ordusunun işgalcilerle karşılaşmadan kendisini terk edeceğinden şüphe duyuyordu. Bunun yerine Semerkant, Buhara ve nehir hatları boyunca uzanan şehirlere dağıttı ordularını ve böylece inisiyatifi de taksim etmiş oldu. Hem çölde manevra becerisi olan hem de muhkem şehirleri ele geçirebilen bir düşman karşısında böyle bir mevzileniş felaket demekti.

Şüphesiz bu iki beceriye birden sahip olan çok az ordu vardı. Bunlardan biri de Moğollardı ve 1219 yılında Muhammed'in artık bunu biliyor olması gerekiyordu. Savaş meydanında aldığı başarılı sonuçlarla tecrübeli bir kumandan olsa da asabını yitirmek suretiyle meseleleri daha da şiddetlendirmişti.

Cengiz'in esas planı teklif edildiği şekilde engellenmiş olsa da 1211'de Çin'de olduğu gibi derhal yeni bir plan yaparak çok yönlülüğünü göstermiş oldu. Çağatay ve Ögedey Otrar'ı işgalle meşguldü. Hiçbir surette merhametle karşılanmayacağını bilen Kadir Han beş ay boyunca direndi. Genel anlamda Hârizm muharebesi için olduğu gibi bu hadiselere dair ana kaynağımız da Cüveynî. Verdiği bilgilere göre Otrar'ı müdafaa eden süvari ve piyadenin toplam sayısı 60.000'di ve süvariler muhtemelen surların önündeki Moğol kuvvetlerine saldırmakla görevlendirilmişlerdi. Zira kısıtlı hareket kabiliyetleri surların ardında pek işe yaramazdı. Moğol kumandanlarının her biri 10.000 kişiden oluşan tümenleri sevk ve idare ediyorlardı. Haliyle Cüveynî'nin verdiği rakamlar aşağı yukarı doğruysa müdâfiler Moğollardan rakam olarak üstündü. Ama Moğollarla bir meydan savaşına girişme teşebbüsünde bulunmamış gibiydiler.

Kuşatma bir süre devam edince Kadir'in ikinci adamı diye nitelendirilen Karaça, emrindeki Kanglı birliklerinin pek çoğuyla birlikte teslim oldu. Kadir'i inisiyatif almaktan meneden şey de böyle bir teslim olma korkusuydu. Oysaki görünürde bu işi Moğollar teşvik etmiş değillerdi. Aksine Karaça ve adamlarını hain yaftasıyla öldürmüşlerdi. Efendisine ihanet eden adamlar hakkında kendi menfaatine olsa bile Cengiz'in benzer bir tavır sergilediğini gördük. Bu sefer boyunca taraf değiştiren Kanglıların sistematik olarak reddedilişleri ise Çin'de Moğol safına katılanlara gösterilen hüns-i kabulle çelişiyor. Bunun resmî bir politika olup olmadığını bilmiyoruz ama Şah'ın ve adamlarının müterediddit tutumları, ayrıca barışçıl kervanlara karşı düzenlenen saldırılar Kanglıların güvenilmez olduğu inancını takviye etmiş olabilirdi.

Kanglıların teslim oluşuyla Kadir Han'ın elinde yalnız 20.000 kişi kaldı. Bunlarla beraber kaleye çekildi ve şehri Moğollara bıraktı. Bu inatçı grup bir ay daha direndi, zaman zaman da Cüveynî'nin ifadesiyle "şehadet şerbetini içmek için" ellişer kişilik gruplar halinde huruç hareketine kalkışıyorlardı. Kale de düşünce Kadir Han yalnız iki muhafızıyla çatıya tırmandı. Moğollara valiyi sağ getirmeleri emredilmişti ama iki muhafızı da öldürülmesine rağmen o hâlâ dövüşmeye devam ediyor, haremindeki kadınların eline verdiği tuğlaları askerlere fırlatıyordu. Sonunda yakalandı ve Cüveynî'den iktibasla söyleyecek olursak, "ölüm şerbetini içmek" zorunda kaldı. Bundan başka detay vermiyordu Cüveynî.

Sonradan taammüm eden bir hikâyeye göreyse işlediği kabahatlerinden ötürü göz ve kulaklarına eritilmiş gümüş dökülerek cezalandırılmıştı. Ancak böyle sofistike cezalar Moğollarda görülen şeylerden değildi, onlar bu tip seçkin tutsakları kan dökmüş olmamak için boğarak öldürüyorlardı. Şehrin surları ve Otrar kalesi imha edildi ve kalan nüfus da işçi ya da zanaatkar olarak çıkartıldı şehirden. Cüveynî'ye göre ticaretlerini Moğolların menfaati için yapacaklardı artık. Ayrıca umumi bir kıyım da olmadı.

Bu sırada Yoşi, Sri Derya'dan aşağıya doğru şehirleri bir bir alarak ilerliyordu. Suknak'ta, kendilerine teslim olun çağrısını ulaştıran elçiyi öldürmüşlerdi. Bunun üzerine surları ateş altına alan Moğollar, düşmanın takati kesilinceye kadar tam bir hafta boyunca birlikler sabahtan akşama dek nöbetleşe çarpışmışlardı. Bu defa, diyordu Cüveynî, halk katliama uğradı ama tamamen yok edilmedi. Cüveynî ayrıca öldürülen elçinin oğlunun vali tayin edildiğini yazıyordu, "kıyıda köşede sağ kalanları bir araya toplaması" bekleniyordu validen.

Bir sonraki şehir olan Barjligh-Kant direniş göstermedi ve haliyle kıyımdan kurtuldu. Daha kuzeyde kalan Cend şehrinde yaşanan hadiseler ise hayli absürttü ve Moğol seferleri aktarılırken nadir görülen hafif bir rahatlama parçası gibiydi.

Garnizon kumandanı Yoşi'nin yaklaşması üzerine adamlarıyla beraber kaçtı ve teslim şartlarını müzakere için şehre bir heyet gönderildi. Kalabalıktan bazıları yine isyan çıkarıp elçiyi öldürmeye teşebbüs ettiyse de cerbezeli elçi hemen Suknak'ta neler olduğunu anlattı ve onları teslim olmaya ikna etti. 21 Nisan 1219'da Yoşi surların önüne ulaşmıştı. Fakat giriş kapılarını kapalı ve şehir sâkinlerini de surlara dizilmiş buldu. Görünürde bir savaş hazırlığı yapmış değillerdi. Bunun üzerine mancınık, merdiven ve koçbaşlarının getirilmesini ve harekete hazır olunmasını emretti. Bu hazırlıklar yapılırken Cendliler de surlar üzerinde kendi mancınıklarını kuruyorlardı. Ancak askerî garnizon olmayışı sebebiyle bunu çalıştırma becerisinden apaçık yoksunlardı. Ağır bir taş koydular mancınığın kefesine ve Moğol askerlerine atmaya çalıştılar ama fazlaca dikeyken fırlatılmış olmalı ki taş, makinenin üzerine düşüp mancınığı paramparça etti. Müteakip kargaşada Moğollar surlar üzerine tırmanıp kapıları içeriden açtılar.

Cüveynî'ye göre iki taraftan da kimse yaralanmadı. Bir Moğol kuşatması için çok da beklendik bir netice değildi bu. Yoşi acemice yapılan bu direniş teşebbüsünü dikkate almadı ve halkın canını bağışladı. Sonrasında adamlarınca şehrin yağmalanmasına müsaade etti. Fanakat'a gönderilen 5.000 Moğol askeriyse yerel garnizon tarafından saldırıya uğradı ve ırmağın doğusunda bir meydan muharebesine dönen savaş üç gün boyunca devam etti. Fakat ana ordunun yardımı olmaksızın düşmanı mağlup etmeyi başardılar ve dördüncü gün şehri teslim aldılar. Garnizonun hayatta kalan elemanları öldürüldü, halksa amele taburlarına ilhak edildi.

Hucend Kuşatması

Cüveynî Hucend kuşatmasını uzun uzadıya tasvir ediyor. Bu kuşatma, o sırada Moğollar tarafından kullanılan tekniklerin ve onlara mukabele eden düşmanların yöntemlerinin irdelenmesi bakımından üzerine eğilmeye değer bir vaka.

Kale Temür Melik adında meşhur bir savaşçı tarafından savunuluyor ve elinde azami 1.000 adam bulunuyordu. İstisnai bir biçimde, buraya hücum edebilmek çok zordu. Sri Derya'nın ortasında bir adada, "yüksekçe muhkem bir yapı" olan, ne oklar ne de nehrin iki yakasına yerleştirilen mancınıklarla isabet imkânı mümkün olan bir kaleydi bu. 20.000 işgalci Moğol nehir boyunca sıralanmış şehirlerden asker topladı, Cüveynî'ye göreyse 50.000 kişiyi bulmuşlardı.

Askerlere nehre taş taşımaları söylendi ve bu taşlarla bir geçit yapıldı. Bu hamleye karşılık Temür Melik de 12 adet korunaklı mavna yaptırdı. Önlerine konan ızgaralardan içerideki askerler ateş edebiliyor, düşman ateşinden de nemli bir keçe ve sirkeyle yoğrulmuş çamurdan bir tabaka sayesinde korunmuş oluyorlardı. Sabah akşam bu mavnalar kaleden çıkıp karşıya yüzdürülüyor, işçileri taciz ediyor, yaptıkları yolu yıkıyor ve ne atılan oklardan ne de yanıcı neft bombalarından etkileniyorlardı. Ama ırmak boyunca ilerleyen yolu engelleyemediler. Kale giderek düşman topçularının menziline giriyordu. Nihayet Temür Melik ve adamları 70 ufak tekneye binip ırmağa açıldılar, kendilerini kıyı boyunca takip eden Moğol süvarileriyle karşılıklı ok atışına tutuştular.

Fanakat'ta nehri kesen bir zincir geriliydi. Firariler bunu kırmış ve Cend'e kadar ilerlemişlerdi. O noktada firarilerin kaçışını engellemek isteyen Yoşi teknelerden üzerinde mancınık da bulunan bir köprü yaptırmıştı. Temür bunu duyunca tekneleri bırakmış ve muhtemelen kendileriyle beraber tekneye alınan atlarla çöl üzerinden batıya doğru kaçmıştı. Peşine bir Moğol ordusu gönderildiyse de kahramanca yapılan mücadeleye rağmen Temür yüklerini yitirmiş ve adamlarından çoğu dağılmıştı. Sonunda bir başına ve yalnız üç parça okla kalmıştı, arkasından üç Moğol atlısı yaklaşıyordu. İlk okunu fırlattı –temreni olmayan, haliyle dengesiz ve isabet ettirmesi zordu– ve öndeki Moğol askerini gözünden vurdu. Diğer ikisi geri çekildiler ve kaçmasına izin verdiler. Cüveynî aynı zamanda

talihsiz akıbetini de aktarır: Temür, Şah'ın oğlu Celâleddin'le öldüğü ana dek dövüşmüş, Moğollara karşı gerilla savaşını uzun süre devam ettirmiş ve sonra Suriye'ye sığınmıştı.

Çok sonra, Cengiz'in halefi Ögedey'in hükümranlığı sırasında, geri döndü ve kim olduğunu Moğol sarayında himaye gören oğluna anlattı. Ama mülkünü geri almaya çabalayan Temür teşhis edilip yakalandı ve Ögedey'in oğlu Qadaqan tarafından tutuklandı. Özellikle Moğollara karşı giriştiği seferler hakkında sorguya çekildi. Bu tecrübeli savaşçı verdiği cevaplarla "hükümdar huzurunda konuşanlar üzerine lazım olan merasim-i hürmeti ihmal ediyordu". Öfkelenen Qadaqan bir okla hayati bir yara açtı vücudunda. Halbuki bir başka yerde Cüveynî, Moğol hükümdarlarını bu merasim konusundaki eksiklikleri ve bunlara "aşırı mesafeli oluşları" sebebiyle övüyordu. Açıktı ki Cengiz'den sonra gelen ikinci nesilde bu hayranlık uyandıran hususiyet yitip gitmişti.

Buhara ve Semerkant

Cengiz 1220 yılının Şubat ayına dek bozkırda bekledi. Şah'ın kendisi için hazırlanan tuzağa düşmeyeceğinden emin olmuştu artık. Bunun yerine Şah Semerkant'a sığınmış ve Cüveynî'ye göre de 60.000'i seçkin Kanglı Türklerinden ibaret 110.000 kişilik ordu ve Hindistan'dan getirtilmiş 20 harp fili kendisine eşlik etmişti. Diğer müellifler rakamlar konusunda daha muhafazakâr davranıyor. Cüveynî müdâfi ordunun 60.000 askerden oluştuğunu söylerken Nesevî bu sayıyı 40.000 olarak veriyor. Her ne olursa olsun bu durumda doğrudan bir hücum için müşküldü. Haliyle Cengiz de saldırmadı. Fanakat yakınından Sri Derya'yı aştı, Zarnuq ve Nur yoluyla kuzeye Buhara'ya doğru kıvrıldı. Bu güzergâh, taş ve bodur çalılarla dolu Kızılkum Çölü'nü çekmek zorunda bıraktı Cengiz'i. Çağdaş yorumcuların hayranlık duyduğu bir manevraydı bu.

Legg'e göre, "görünürde imkânsızdı... dünyanın en korkunç çöllerinden birinde neredeyse 500 km boyunca yol alış". Ama ne Cüveynî ne de *Gizli Tarih* bu yürüyüşün nasıl yapıldığını izah zahmetine girmiyor. Verdikleri izlenim, tıpkı buradan daha tekinsiz Gobi Çölü'nü geçtikleri gibi bu geçişin de Moğollar için sıradan bir şey olduğu yönünde. Aslında güzergâhın bir kısmı rahat geçilmiş olmalıydı zira Cüveynî, orduyu bir tüccar kervanı sanan Nur halkının Cengiz askerlerine şehrin kapılarını açtığını söylüyordu. Ama Mart 1220'de Buhara'ya inişi Hârizmlileri öyle fazla şaşırtmışa benzemiyordu. 20.000 müdâfi şehirden çıkmış ve çarpışmaya teşebbüs etmişlerdi ancak sonra vazgeçip Ceyhun Nehri'ne doğru kaçtılar. Yine de yakalanıp imha edilmekten kurtulamadılar. Ardından şehir halkı kapıları açtı ve Moğolların girişine izin verdi.

Bu noktada Cüveynî, Cengiz'in kariyerindeki en bilindik kesitlerden birini anlatıyor. Dediğine göre Cengiz şehrin 280 kişiyi bulan önde gelenlerini çağırdı ve bunlara buraya gelişinin gerekçesine dair bir nutuk çekti: "Bilin ki büyük günahlar işlediniz," dedi onlara "ve bunları aranızdaki büyükler işledi. Eğer bana bu iddialar için delilin nedir derseniz, ben Tanrı'nın gazabıyım; oradan biliyorum, derim. Eğer böyle büyük günahlar işlemeseydiniz, Tanrı sizi benimle cezalandırmazdı." Bu sıra dışı konuşma şüphesiz bir siyasî manifesto değildi. Eğer halkın ona direnmeden itaatini istiyor idiyse bu şekilde onların dinî inançlarını istismar etmesi doğaldı. Dolayısıyla Cengiz'in bizzat böyle Tanrı'nın bilinçli bir vekili olduğuna kendisinin de inandığını net olarak söyleyemeyiz. Bazı âlimler böyle bir vakanın yaşanmadığını, bunun Cüveynî tarafından Han'a biçilen tarihî bir rol olduğunu ileri sürdüler. Ama müverrihin yazdıkları doğru gibi geliyor. Nitekim hadisenin üzerinden henüz 40 yıl geçmişken yazılan bu kayıt için şahitlerin hâlâ var olduğu düşünülebilir, böylece bunun tamamen kurmaca olduğu söylenemez. Diğerleri de bu ilahî gazap teorisini kabul etmiş görünüyorlar.

Ulu Cami'de Kur'an-ı Kerim'lerin saklandığı ahşap mahfazalar boşaltılmış ve Moğol atları yesin diye tahılla doldurulmuştu. Cüveynî yerlere dağılmış mukaddes kitapların Moğol atlarının toynakları altında nasıl çiğnendiğini anlatır. Orada hazır bulunan ulemadan biri Rükneddin İmamzade'ye itiraz edince, "Sessiz ol, bu Kâdir olan Allah'ın kasırgası ve ağzımızı açacak gücümüz yok" cevabını almıştı. Allah'ın gazabı henüz dinmemişti. Zenginler hayli ağır bir ceza ödemeye mahkûm edildi. Gerçi Cüveynî kimsenin gücü yettiğinden daha fazlasını ödemeye zorlanmadığını ve zulme uğramadığını söylüyordu.

Buhara garnizonu kaleye çekilmiş ve vur-kaç taktiğiyle şehre saldırmaya devam ediyordu. Cengiz de şehrin yakılmasını ve ahalinin kaleyi çevreleyen bataklığın doldurulması işinde istihdam edilmesini emretti. Cüveynî aynı zamanda kaleye fırlatılan ateşten bahsediyordu. Muhtemelen mancınıklarla atılan neft bombalarıydı bunlar. Sonunda teslim oldu müdâfiler, tabii öldürüldüler ve eşleriyle çocukları köle olarak satıldı. Ardından kısa süreliğine terk edildi şehir ve erkekleri bir sonraki seferde –Semerkant'a– amele olarak çalıştırılmak üzere götürüldü.

Cengiz, Hârizmşah'ın karargâhına doğru batıdan ilerliyordu. Aynı zamanda dağıttığı diğer ordulara da şehrin dışında toplanma talimatı vermişti. Fakat Muhammed halkını bırakıp 30.000 askeriyle batıya kaçmış; Cebe, Sübütey ve Tokuçar kumandasındaki üç tümenden müteşekkil 30.000 kişilik Moğol ordusu da onu yakalamak için yönlendirilmişti. Moğol ordusunun kalan kuvvetleri Semerkant'a yaklaşınca garnizon gün yüzüne çıkmış ve Cüveynî'ye göre karanlık çöküp de 1.000 kişilik bir kayıpla sur içine çekilmeye mecbur kalıncaya dek karşılıklı ok atmışlardı. Daha çarpıcı olanı, Cüveynî'nin aktardığına göre, hücuma ahaliden de 50.000 kişinin katıldığıydı; hepsi öldürülmüştü.

Ertesi sabah Moğollar surlara doğru ilerledi, Hârizm süvarisini hareket alanından mahrum etmek niyetindeydiler.

Hârizmliler ise Moğolların üzerine filleri saldılar. Eski ve orta zamanlarda fillere aşina olmayan atların onlarla karşılaşmaktan ürktüğü iyi bilinir. Ama Moğollar bu sorunun da üstesinden gelecek kadar disiplinliydi. Filleri ok yağmuruna tuttular. Çekilmek zorunda kalan hayvanlar kendi piyadesini ezip geçti. Cengiz'in askerlerinin bu saldırıyı yaya olarak karşılamış olması kuvvetle muhtemeldi. Nitekim Kubilay Han idaresindeki halefleri 1277'deki Vochan Savaşı'nda Burma fillerine aynı şekilde mukabele etmişti.

Kuşatmanın üçüncü günü halk kapıları açtı ve garnizon her zamanki gibi kaleye çekildi. Gerçi Alp Han idaresindeki 1.000 kişi kaçmış ve sürücüleriyle beraber filler de ele geçirilmişti. Han fillerin orduya intikale değer olduğunu düşünmüyor gibiydi. Cüveynî'nin naklettiğine göre fillerin bakımından sorumlu olanlar hayvanlar için yiyecek talebinde bulununca Han, bunların yabanda ne yediklerini sordu. "Ovalardaki otları" diye karşılık verilince Han, başlarının çaresine baksınlar diyerek salıverilmelerini söyledi. Şüphe yok ki Semerkant çevresindeki çorak arazi bunların tabii yaşam alanı değildi, zaten Cüveynî bunların muhtemelen müteakip kış mevsiminin soğuğuna dayanamayarak öldüklerini söylüyordu. Bilahare Semerkant kalesi kuşatılmış ve âdet üzere okla yanıcı neft yağmuruna tutulmuştu. Ardından da Moğollar kapılara yüklendi. Artık sadece 1.000 kişilik bir müdâfi grubu kalmıştı. Birkaç saat içinde (ya da Cüveynî'nin deyişiyle iki namaz arasında) çatışma sona erdi. Kanglı garnizonu da makus katliamdan nasibini aldı. Halka ise muayyen cezayı ödedikten sonra evlerine dönmeye müsaade edildi. Fakat bilahare birkaç zorunlu amele birliği toplandı şehirden, Cüveynî'ye göre şehrin muvakkaten çöküşüne sebep olan da bu durumdu.

Gürgenç'te Katliam

Cend, Buhara ve Semerkant'ın düşüşüyle birlikte Hârizm etrafından soyutlanmış oluyordu, Cüveynî'nin ifadeleriyle

"ipleri kesilmiş çadır gibi ortada kalmıştı". Şah'ın kaçmasının ardından orada konuşlanan ordular öndersiz kalmıştı. Özellikle Terken Hatun da batıya kaçınca durum iyice vahamet kazanmıştı. Muhammed'in oğlu Celâleddin Gürgenç'te direnmeye çalışmış fakat kendisine karşı bir suikast tertibi olduğunu öğrenince güneye inmişti. Cüveynî'nin aktardığına göre Celâl, imparatorluktaki en kabiliyetli kumandandı ama babasına mensup pek çok subayla arası bozuktu. Zira siyasî bağlantılar değil liyakatle adam atanması gerektiğine inanıyordu. Böyle olunca Hârizm'deki birlikler kendi kumandanlarından hanedana mensup birini, Humar Tegin'i "Sultan" seçtiler.

Gürgenç'e yerleşen Humâr'ı imha için Çağatay'la Ögedey gönderildi. Moğol kardeşler bir hileyle aleyhlerine olan tavrı dindirmek istediler ve ana kuvvetlerini şehrin dışında yer alan Bâğ-ı Hürrem'deki eski bir surun ardına gizlediler. Küçük bir hücum grubu da surların dibinde otlayan sığır sürüsünü kovaladı oradan. Cüveynî'nin düzensiz bir Hârizm asker sürüsü dediği topluluk, kimi yaya kimi atlı, şehirden çıkıp söz konusu grubun peşine düştü ve tabii pusuya düşürüldü. Surların arkasından sökün eden Moğollar düşmanın önündeki ve ardındaki yolları kapadılar ve kıyıma giriştiler. Cüveynî'nin abartılı ifadesiyle 100.000 kişi öldürülmüştü. Hayatta kalanlar Kabilan Kapısı'ndan Gürgenç'e dönmüşler ve Moğollar da peşlerinden gitmişti. Şehirde hem garnizon hem de ahali savaşmakta kararlıydı. Hava kararkığında Moğollar püskürtülmüştü.

Ertesi sabah Çağatay ve Ögedey kuşatmayı resmen başlattı. Ceyhun Irmağı vadisinin bu alçak bölgesinde büyükçe taş yoktu. Bu sebeple Moğol kuşatma mühendisleri dut ağaçlarını kesmiş ve mancınıklara cephane olsun diye gövdelerini kütük kütük parçalamışlardı. Bombardıman kisvesi altında yerel halk arasından asker yazılanlar hendeği doldurmaya gönderildi. Humâr Tegin de hükümdarı gibi kaçınca Moğollar şiddetle surları dövmeye başladı. Fakat halk direnmeye devam ediyordu. Sokaklarda müthiş bir çatışma patladı, bilerek ya da bilmeyerek şehir ateşe verildi.

Çarpışmanın ikinci gününde 3.000 Moğol, şehri ikiye bölen Ceyhun üzerindeki köprüye ulaşmayı başardılarsa da imha edildiler. Bu direniş Moğolları öfkelendirmişti. Nihayet galip geldiklerinde halkı şehrin dışına sürdüler. Burada, diyor Cüveynî, yetenekli zanaatkârlar ihraç için ayrıldılar. Kadın ve çocuklar köleleştirildi, geriye kalan erkeklerse öldürüldü. Her bir Moğol askerine öldürsün diye 24 kişi tahsis edilmişti. Şehrin altı üstüne getirildi.

Cüveynî, kendi zamanında doğudaki pek çok mıntıkanın Hârizm'den gelen sığınmacılarca iskân edildiğini de ekler. Ama, der, "o kadar insanın öldürüldüğünü işittim ki, nakillere inanamadım ve bu yüzden kaydetmedim."

Cengiz Güneye Geçiyor

1220 yılı yazında Cengiz, askerlerini ve atlarını Semerkant bölgesinde dinlendirdi. Ardından sonbaharda güneye doğru, Ceyhun'un yakasındaki Tirmiz kalesine yürüdü. Bu noktada, tam olarak bilinmeyen sebeplerle, Moğolların yerel halka karşı tavırları son derece vahşi bir hal aldı. Cüveynî kalenin doğal dayanıklılığı sebebiyle içeridekilerin direniş için nasıl da şevke geldiğini aktarır. Hakikaten kale gayet iyi donatılmış ve kısmen nehir sayesinde korunmuştur, her iki tarafında da mancınıklar vardır. Ama Tirmiz'in neden düştüğünü anlatmaz Cüveynî. On bir günlük kuşatmanın ardından savaşmayanlar da dahil tüm kale sâkinleri kılıçtan geçirilir. Cengiz kırsal etrafına yerleşmiş halkı da itaate davet için devriyeler gönderir; "kimi nezaketle itaat etmiştir, kimi zorla".

Daha sonra Ceyhun Nehri'ni geçip Belh'e doğru ilerledi Cengiz. Şehir derhal teslim olmuştu. Buna rağmen halk ovaya çıkarıldı, muhtemelen bir sayım yapılması söz konusuydu. Fakat hemen sonra öldürüldüler ve şehir de yakılıp harap edildi. Cüveynî'ye göre bu hareketin sebebi bir isyan endişesiydi zira Şah'ın oğlu Celâleddin emrindeki orduyla bölgede hâlâ aktifti.

Anlattıklarına bakılırsa gömülmemiş o kadar ceset vardı ki aslanlar, kurtlar, akbabalar ve kartallar yan yana, hiç didişmeden yemişlerdi bunları.

Cengiz'in en küçük oğlu Toluy da batıya, Horasan'a gönderildi. Toluy İpek Yolu güzergâhındaki şehirlerden biri olan Merv'i yedi günlük kuşatmanın ardından ele geçirdi ve eman sözünü çiğneyerek 400 kişilik nüfusun tamamını öldürdü. Nisan ayında bir katliam daha yaptı Nişabur'da. İddiaya göre geçen sonbaharda Şah Muhammed'i takibi sırasında başarısız bir saldırının ardından öldürülen eniştesi Tokuçar'ın intikamını almak için yapmıştı bunu. Şehrin 3.000 tatar yayı ve 300 mancınıkla Moğollara karşı ortaya koyduğu bu çaresiz direnişi ve buna karşılık Moğolların cephane diye toplayıp onda dokuzunu kullanamadığı bir yığın taş bulunduğunu anlatır Cüveynî. Hücum eden ordu surlara tırmanınca mücadele bir gün daha devam etmişti. İnsanlar surlardan aşağı atılarak öldürülüyordu. Nihayet Moğollar akın akın girdiler şehre. Şehir tamamen yağmalandı, hatta kedi ve köpekler bile öldürüldü. Herat'ta hiçbir direniş olmadı. Toluy şehri bir Moğol ve bir Müslüman valinin ortak idaresine bıraktı ve babasına katılmak için geri döndü. Askerî açıdan muazzam bir başarıydı bu sefer ama gereksiz bir yıkımla lekelenmişti. Bu sırada Cengiz Talakan'da bir kalenin kuşatılmasıyla meşguldü. İçerisi "bir yığın askerle dolu" olan kale o ana dek bütün hücumlara direnmiş ama Toluy'un desteği erişince çabucak ele geçirilmişti.

Bu aşamada Celâleddin'in Pençşir vadisinde bulunan Valiyan'da bir kaleyi kuşatmış olan Tekeçük idaresindeki bir Moğol birliğine hücum edip mağlup ettiği haberi ulaştı. Celâl Gazne'de 50.000 Kanglı'ya kumanda eden Emin Melik ile Türkmen ve eski Gurlu askerlerin de içinde bulunduğu 40.000 bahadırı emrinde bulunduran Seyfeddin Buğrak isminde iki Hârizmli kumandanla birleşti. Tekeçük'ü şaşırtmak için ağırlıkları geride bırakıp zorlu bir yürüyüşe giriştiler. İlk saldırıda, diyor Cüveynî, bin Moğol askeri öldürüldü ve sağ

kalanlar Pençşir nehrinin öteki yakasına çekildiler. Kuşatmayı kaldıran Celâl Pervan'daki üssüne döndü. Cengiz de cevaben Şigi-Kutuku kumandasında 30.000 asker sevk etti Pervan'a. Böyle bir görev için yapılan bu hamle şaşırtıcıydı. Şigi-Kutuku'nun bölgede önceki tecrübesi askerî bir idareden ziyade sivil yönetim şeklinde olmuştu.

Celâleddin, Moğolları karşılamak üzere ordusunun başında şehirden çıktı. Sağ kanadı Emin Melik, sol kanadı Buğrak'ın kumandasına verdi ve merkezde de kendisi yer aldı. Bütün Hârizm ordusunun atlarından inmeleri ama eyerlerini ellerinden bırakmamaları emredildi. Fırsat düştüğünde saldırıya geçmek üzere hazır bulunacaklardı. Emin Melik'in komuta ettiği 10.000 kişilik süvari birliği bunun istisnasıydı. Bunlar muhtemelen at üstünde kalacaklardı. Nitekim Cüveynî bunların Moğol ordusuna saldırarak onları geri çekilmek zorunda bıraktığını aktarıyordu. Ardından Celâl merkez ve sol koldan sağ kanada destek verdi, ta ki Moğolları başladıkları yere dek püskürtünceye kadar. Karanlık çökünceye kadar çetin bir mücadele oldu, ardından iki taraf da ordugâhına çekildi. O gece Şigi-Kutuku düşmana beklenilen desteğin geldiğini düşündürtecek bir hile yapmaya kalkıştı. Her bir süvari boştaki bir ata bir kukla oturtacaktı. Sabah olduğunda, diyordu Cüveynî, bu tertip neredeyse başarıya ulaşıyordu. Hatta Celâl'in subayları ricat sırasında hangi istikameti tercih edeceklerini tartışmaya başlamışlardı. Ama kumandanları pes etmemeye ikna etti onları ve harp için yeniden mevzilendiler.

Mücadelenin ikinci günü Şigi-Kutuku ilk adımı attı ve Buğrak'ın adamlarına hücum etti. Karşılığında Hârizmli askerler yeniden atlarından indiler ve Moğolları oklarla savuşturdular. Ardından Celâl köslerin vurulmasını emretti. Bütün ordunun atlarına binip ilerlemesi talimatıydı bu. Sayıca da az olan Moğollar geri çekilmeye başladılar. Bir noktada toplanıp karşı hücuma kalktılar ve peşlerindekilerden 500 kişiyi de öldürdüler. Fakat Celâl "çayırdaki aslan yahut öfkeli denizdeki canavar gibi yaklaşıyordu". Nihayet Moğol ordusu meydanı terk etti.

Cengiz mağlubiyet haberini alır almaz düşmanı karşılamaya yürüdü. Cüveynî'nin deyişiyle "geceyi gündüz biliyor, bir anda iki menzil birden aşıyordu ve yemek pişirecek zaman bulunamıyordu." Şüphesiz biliyordu ki Moğollar yenilmezlik unvanlarını bir kere kaybederlerse fethettikleri bölgelerin halkını itaat altında tutmaları imkânsızlaşacaktı.

Cengiz Han'ın ordusu önce Gurzivan'da bir direnişle karşılaştı. Bir ay süren bu direnişin ardından bugün Afganistan'ın kuzeyinde (çoktan imha edilmiş olan) meşhur taştan Buda heykellerinin bulunduğu Bamiyan'da bir mukavemetle karşı karşıya daha kaldı. Burada Cüveynî'ye göre Çağatay'ın oğlu, Cengiz'in gözde torunlarından Metiken bir serseri okla vuruldu ve intikam adına tıpkı Nişabur'daki gibi şehirde canlı namına ne varsa öldürüldü. Cüveynî ayrıca Bamiyan'ın o güne dek terk edilmiş olduğunu da ekliyordu.

Bu sırada Celâleddin'in ordugâhında Pervan'daki yağmayı tartışıyorlardı. Tartışma esnasında Emin Melik elindeki kamçıyla Buğrak'ın başına vurmuştu ama emrindeki Kanglılar isyan eder endişesiyle Celâl, Melik'i cezalandırmaya yeltenemedi. Buğrak da hava kararınca emrindeki 40.000 adamla dağlara çekildi.

Müslüman kardeşleriyle yaptığı bir başka anlamsız münakaşada öldürüldü Buğrak. Celâl bu kaybın kendisini Cengiz'in karşısına çıkamayacak derecede zaafa uğrattığını fark edip güneydoğuya yöneldi ve İndus Nehri'ne doğru ilerledi. Nehrin öte yakasındaki Delhi Sultanı nezdinde emniyete kavuşacağını umuyordu. Moğollar Pervan'a ulaştıklarında avları orayı çoktan terk etmişti. Buradaki başarısızlığından ötürü Şigi-Kutuku'yu cezalandırmadı Cengiz, aksine onunla beraber harp meydanına vardı ve tasarruflarındaki hataların neler olduğunu gösterdi ona. Han bu başarısızlıkta kendisinin de bir parça hatası olduğunu anlamış gibiydi. Düşmanın gücünü küçümsemiş ve kendi askerinden üç kat fazla olan bir orduya karşı tecrübesiz bir kumandan sevk etmişti.

Celâleddin'in Mağlubiyeti

Celâleddin İndus'u geçmek için kayıklarını hazırlarken peşindekiler ona yetişmişti. Şimdi sayıca da üstün olan Cengiz, adamlarını iki kanada dağıttı ve Hârizmlileri sırtları nehre doğru olacak şekilde sıkıştırdı. Cüveynî'nin ifadesiyle Moğollar, "bir yay gibi halkalar halinde birbirinin ardı sıra dizilmişlerdi ve İndus kirişleri olmuştu". Cengiz, Hârizm ordusunun sağ kanadındaki Emin Melik'e hücum ederek başlatmış oldu savaşı. Nihayet mağlup olan Melik hayatta kalan bir grup adamıyla Peşaver'e doğru kaçtı. Fakat yol üzerinde bir Moğol devriyesi tarafından önleri kesildi ve öldürüldüler. Celâl yalnız 700 kişi kalan bir grup cengaverin başındaydı artık. Moğol savaş hattına sürekli hücum ediyor ve önüne gelen Moğolları püskürtüyordu. Cengiz, Celâl'in canlı olarak ele geçirilmesini emretmişti adamlarına, bu yüzden yanındakiler bir bir öldürülürken o sağ kaldı. Buna rağmen Moğol hattı metanetle direndi. Celâleddin yeniden toparlanmak için her geri çekildiğinde Cengiz'in askerleri ileri yürüdü ve Hârizmliler için manevra yapabilecek alan bırakmadılar. Nihayet Celâleddin son bir hücum daha yaptı ve İndus Nehri'ne sürdü ordusunu. Cengiz askerlerini takipten menetti ve rakibinin silahlarıyla beraber emniyet içinde karşı kıyıya geçişini hayranlıkla seyrederken dilinden, "Bir babanın işte böyle evlatları olmalı!" sözleri döküldü. Ama Cengiz'in süvarileri Celâl'in peşinden gitmeye çalışan firarileri vurdular, aşağı yukarı elli kişi böylece öldürülmüş yahut boğulmuş oldu.

Babasının imparatorluğunu işgal eden Moğollar için en azından bir tehdit olmaktan geçici olarak çıktı Celâleddin ancak bu onun sonu demek değildi. Nitekim Cengiz Gazne üzerinden geri dönerken düşmanın Hindistan'da yeniden ordu toplamaya çalıştığını öğrendi. Bunun üzerine Han, Tumad Savaşı'nın muzaffer kumandanı Dörbey Dokşin'i Celâleddin'in üzerine sevk etti, emrindeki iki tümenle İndus'u geçecek ve işini bitireceklerdi.

Cüveynî'nin belirttiğine göre Celâl, Delhi'ye çekilmişti. Dörbey de Nandana kalesini yağmaladı ve ardından Multan'ı kuşattı. Kuşatma için kullandığı mancınıklara ırmak boyunca yüzdürdüğü sallarla iri taşlar taşımıştı. Surların bir kısmını yıkmayı da başardı, fakat şehir işgalden kurtuldu zira Hindistan yazı yaklaşıyordu ve "iklimin aşırı sıcak oluşu orada daha fazla kalmasına mâni olmuştu". Dörbey de kuşatmayı kaldırdı ve Cengiz'e katılmak için Gazne'ye döndü. Delhi sultanlarının Kölemen Hanedanı 1206'da Kutbüddin Aybek tarafından kurulmuştu. Eski bir Gurlu kumandandı Kutbüddin ve o sırada Hindistan'ın kuzeyini büyük oranda ele geçiriyordu. Sultanlığın ordusu temelde Türk kökenli süvari gulamlara ve kullandıkları fillere istinat ediyordu, Hindu piyadeler pek de şevkli değildi. Bu ordu bilahare Cengiz'in haleflerinin en zorlu rakiplerinden biri olacaktı ama o dönemde Sultan akıllıca bir hareketle Moğollarla karşı karşıya gelmekten sakındı.

Cengiz Hârizm İmparartorluğu sınırlarını terk ettikten sonra Celâleddin geri döndü ve bir ordu daha topladı. 1228 yılı Ağustos'unda gerçekleşen İsfahan Savaşı'nda bir Moğol ordusu tarafından mağlup edildi fakat bu defa da kaçmayı başardı ve eşkıyalar tarafından 1231'de öldürülünceye dek Moğollarla çarpışmaya devam etti. Askerleriyse harp meydanlarında görünmeyi sürdürdü ve 1246 yılına kadar Eyyûbî Suriye'sinde vuku bulan iç savaşlarda yer aldılar. O tarihte yanlış tarafta durmuşlar ve Eyyûbî Sultanı tarafından imha edilmişlerdi. Eyyûbîlerin en bilindik başarısı 1244'te Kudüs'ün Haçlılardan geri alınmasıydı. Hârizmliler şunu göstermişlerdi; etkili bir liderleri olsaydı Moğollar için zorlu bir rakip olabilirlerdi. Ayrıca şayet orduyu muharebenin başından itibaren Celâleddin idare etmiş olsaydı neler olabilirdi diye tahmin yürütmek de ilginç olabilir. Ama bu görevi üstlendiğinde babası beceriksizliği ve korkaklığıyla çoktan altını oymuştu imparatorluğun, ardından halkını da kaderiyle baş başa bırakmıştı.

Batıda Takip ve Keşif

Şah Muhammed'in Semerkant'tan kaçışının ardından onun peşi sıra gönderilen üç kumandan da İran boyunca üç ayrı güzergâh takip ettiler. Bunların neler yaptıklarına dair nakillerde bulunan kaynaklar da umumiyetle tutarsızdı. Tokuçar'a havale edilen ilave görev Şah'ın oğullarının Gürgenç'ten güneye doğru kaçmalarına ve direnişlerini Afganistan'da sürdürmelerine mâni olmaktı. Tokuçar bu görevi yerine getiremedi, Celâleddin'in Afganistan'a ilerlemesine engel olamadı ve nihayet Nişabur'a saldırı teşebbüsü içindeyken öldürüldü.

Cebe ve Sübütey önce Belh'e geldiler. Halk hiçbir direniş göstermediği gibi onlara erzak ve kılavuz yardımında bulundu. Zava'da şehir sâkinleri Moğollara kapıları kapatmışlardı, acelesi olan Moğol askeri yoluna devam etti. Ama surlar üzerindeki halk kuşatmayı kaldırıp giden Moğol askerine hakaret etmekten kendini alamadı. Bunun üzerine Cebe ve Sübütey geri dönüp şehre yeniden hücum ettiler. Üç günlük mücadelenin ardından şehir ele geçirildi, surların ardından kimi buldularsa öldürdüler ve alıp götüremedikleri her şeyi yaktılar.

Bu gelişmeden sonra Nişabur'un sair yerleri ve Moğolların geçtikleri köylerin çoğu derhal itaat altına girdi; en azından geçici olarak yıkımdan kurtuldular. Batıya doğru ilerleyen iki kumandan birbirinden ayrıldı ve Hazar Denizi'nin güneyinde Rey şehrinde yeniden bir araya geldiler. Fakat Şah onların gelişinden hemen önce şehirden ayrılıp oğlu Rükneddin'le Kazvin yakınlarındaki 30.000 kişiden ibaret birliğine iltihak etmişti.

Peşindekilere karşı darbe vuracak kadar güçlenmiş olmasına rağmen Muhammed hâlâ müteredditti. Önce Bağdat'a sığınmayı düşündü, sonra Hemedan'a döndü ve 1220 yılının sonbaharında Cebe'nin idaresindeki tümenle çarpıştı. Fakat her zamanki gibi Şah savaşa girmedi, birliklerine arkasını kollama talimatı verip bir kez daha kaçtı. Moğollar bunları kolayca mağlup etti ve Şah'ı takibini sürdürdü. Muhammed Elbruz

Dağları'nı aşıp Hazar'a ulaşmayı başarmıştı; bindiği bir tekneyle uzak bir adaya gitti. Hârizmşah Alâeddin Muhammed, 1220 yılı sonunda ya da 1221 yılı başında, muhtemelen zatürreden vefat etti. Kısa süre sonra Cebe'nin devriyeleri Şah'ın annesi Terken Hatun'u yakalayıp Moğolistan'a geri gönderdi. Terken Hatun hayatının sonuna dek esaret altında yaşayacaktı.

Cebe ayrıca Cengiz'e bir ulak gönderdi, batıda kalmak ve o vakte dek Moğollarca bilinmeyen civar bölgeleri keşfetmek için izin istiyordu. Ardından Azerbaycan'da Murgan bozkırında Sübütey'le birlikte bir üs kurdular. Buranın otlakları boldu ve bölgenin yerel hâkimi, Tebriz Atabeyi Özbek dostane tavır sergilemişti. Muhitteki pek çok Türkmen ve Kürt göçerler de Moğollara iştirak etmek için oraya geldiler. Muhtemelen yağmadan pay almayı umuyorlardı.

Yeni müttefiklerinin yardımı sayesinde bu üsten hemen her istikamete saldırılara başladı Cebe ve Sübütey. Önce kuzeye, Gürcistan'a ilerlediler; Müslüman Hârizmlilerle çarpıştıkları için bunları da Hıristiyan zannetmişlerdi. Hataları âşikâr olunca karşılarında Gürcistan Kralı IV. Giorgi'nin idare ettiği 10.000 kişilik bir ordu bulmuşlardı. Yaman rakiplerdi Gürcüler, soyluları Hıristiyan olsalar da mızrak, kılıç ve yaylarıyla tıpkı Türkler gibi savaşıyorlardı. Ama Moğol yöntemlerinden habersizdiler ve Hunan Muharebesi'ni kaybettiler. Bu savaşta göğsünden yaralanan Giorgi bir türlü deva bulmadı.

Cebe dikkatini bilahare Irak'ın kuzeyine çevirdi. Şah'a verdikleri destekten ötürü Sübütey'le birlikte 1222 sonbaharında Gürcistan'a dönmeden önce Rey ve Hemedan'ı yağlamadı. Başkent Tiflis dışında Moğollarla çarpışacak bir ordu daha toparlandı ancak Sübütey ricat ediyormuş gibi yapıp Gürcüleri peşine takınca Gürcü süvarisi bir kez daha Moğol tuzağına düştü. Çin'de defalarca yaptığı gibi, Cebe yine pusudan çıktı ve saldırıya geçti. Hayatta kalanlar Tiflis şehrinin surları ardına kaçtılar. Yine de beklenen olmadı ve Moğollar peşlerine

düşmedi. Bunun yerine yeniden kuzeye doğru yola koyuldular ve Kafkas Dağları üzerinden Derbent Geçidi'ni aştılar.

Görünen o ki Cebe Gürcistan'ın fethine hiç niyet etmemişti. Sadece arkadan gelecek herhangi bir tehdidi bertaraf etmek istiyordu. Cengiz Hazar Denizi'nin kuzey ucundaki güzergâhın takip edilerek eve dönülmesine müsaade etmişti. Bunun üzerine ordunun sarp dağları aşabilmesi için kılavuzlar ikna edildi. Uzak uçtaki açık bozkıra ulaşan bir başka ordu olmadı, diyordu Cüveynî. Ama Moğollar Derbent Geçidi'nden Daryalsk Vadisi yoluyla indikleri için kılavuzlar kaçtı ve Moğolların yaklaştığını derhal haber vermeye koştular.

Moğollar, Terek Irmağı'na bakan dağ eteklerinden ilerliyorlarken büyük bir süvari ordusu tarafından önlerinin alındığını gördüler. Karadeniz'in kuzeyindeki steplerde yaşayan Kıpçaklar ve Alanlardı bunlar, Kafkaslardan gelen Lezgiler ve Çerkeslerle de takviye edilmişlerdi. Kıpçaklar, Kanglı Türklerinin yakın akrabasıydı ve aralarında Hârizm ordusundan kaçan sığıntıların da olduğu anlaşılmıştı. Alanlar ve diğerlerinin etnik kökenleri ise muhtelifti ama çokları Moğolların Orta Asya'da karşılaştıkları Türk boylarına benzer bir tarzda atlı okçular olarak savaşıyorlardı. Moğol ordusu içlerine dalmayı denediyse de sayıları çok fazlaydı ve engebeli arazi işgalcilerin harp için konuşlanmasına müsaade etmiyordu.

Zor durumda kalan Cebe ve Sübütey'in nasıl diplomasiye tevessül ettiğini anlatıyordu Arap tarihçi İbnü'l-Esîr[1]; elçiler göndererek Kıpçakları Moğollarla akraba olduklarına, ötekilerinse güvenilmez birer yabancı bulunduklarına ikna etmeye çalışmışlardı. Bu hile Moğol ordusunda bulunan ve Kıpçaklarla akraba çok sayıda Türkmen'in varlığı sayesinde işe yaramış olabilirdi. Nitekim Kıpçak başbuğu Köten bu hileye aldandı ve müttefiklerini terk etmeyi kabul etti; onlar da

1 İzzeddin İbnü'l-Esîr (ö. 1233), *el-Kâmil* ve *Üsdü'l-Ğâbe* adlı eserleriyle tanınan tarihçi, edip ve muhaddis. (e.n.)

çabucak dağılmışlardı. Yurtlarına doğru giderlerken Kıpçakları Cebe idare ediyordu. Kıpçak orduları Don Nehri civarında vuku bulan bir dizi muharebede yok olup gitse de Köten kaçtı ve hayatını kurtarmak için bozkırın kuzeyinde kalan ormanlık bir memlekete vardı. Ardından destek bulmak için muhtelif Rus prensliklerini yokladı. Onlara işgalcilerin yakında Rus topraklarını da ele geçireceklerini söylüyordu.

Gerçi amaçları bu değildi ama Cebe ve Sübütey 1222-23 kışını bozkırda geçirdiler. Bu yeni ülkeyi keşfedebilmek için yalnız birkaç sefere çıktılar. Don Nehri boyunca uzanan bozkıra yerleşmiş Rus mültecilerle (Brodniki) dostane ilişkiler kurdular. Rus prensleriyle yapılacak savaşlarda bu mültecilerden bazıları Moğolların safında yer almıştı.

Yeni yılın başlarında Sübütey Kırım yarımadasına –muhtemelen rakip gördükleri Venedikli tüccarların kışkırtmasıyla– saldırılar düzenledi ve Cenova'ya ait bir liman kenti olan Sudak'ı ele geçirdi. Cebe de batıda bugün Moldova sınırında bulunan Dinyester Irmağı'na dek ilerledi. Burası Cengiz ordularının batıda ulaştıkları en uç noktaydı. Böylece birkaç yıl önce Mançurya'daki Sarı Deniz kıyılarına sefer düzenleyen Cebe, o döneme dek tarihin en fazla seyahat eden askeri olmuştu. Seferleri 90 boylamlık mesafeye ulaşmış, başka bir deyişle dünya çevresinin dörtte birini gezmişti.

Nihayet Sübütey'le birlikte anayurda döndüler. Fakat 1223 yılı Mayıs ayında, bugün Ukrayna sınırları içinde kalan Dinyester Irmağı yakınlarında Köten ve Rus müttefiklerince yolları kesildi. Düşman ordusunun başında Kiev Prensleri Galicia ve Chernigov vardı, toplamda 90.000 kişilik bir kuvvete sahip oldukları söyleniyordu. Prens ordularının çekirdeğini zırh giyen, kılıç ve kargıyla savaşan muhafız süvarisi (druzhina) teşkil ediyordu. David Nicolle'ün tahminlerine göre bunlar 15-20 bin kişiden ibaretti. Ordunun yekûnunu oluşturan "polk" yahut kasaba milisleri ve "smerdy" ya da zorla asker yazılan

köylüler pek de iyi teçhizatlanmış değillerdi, ellerindeki kargı ve kalkanlarla yaya olarak çarpışıyorlardı. Kievliler ayrıca hem atlı hem de yaya okçular sürmüşlerdi harp meydanına. Aralarında yalnız Kıpçak müttefikleri değil, "Kara Başlıklılar" (Chernye Klobuki) da denen paralı atlı okçular da vardı.

Kalka Irmağı Muharebesi

Moğollar başta Ruslarla savaşmak istemediklerini izah için ulaklar gönderdi ama prensler budalalık edip Kıpçakların bu ulakları öldürmesine göz yumdu. Bir Rus Kroniği, Cebe'nin verdiği cevabı kaydetmişti. Cüveynî tarafından Cengiz'e atfedilen kaideyi tekrarlamıştı Cebe: "Eğer Kıpçakları destekliyor, elçilerimizi öldürüp üzerimize yürüyorsanız dilediğinizi yapabilirsiniz. Size biz saldırmadık ve bize dair hükmü ancak Tanrı verir."

Ruslar Dinyeper Irmağı'nın batı yakası boyunca aşağıya doğru indi, teknelerle yukarı doğru ilerlemekte olan Galiçya piyade birliğiyle birleşmek istiyorlardı. Ardından ırmağın batı yakasına bir öncü muhafız birliği gönderdiler. Bu birlik onları gözetleyen Gemyabek isminde bir kumandanın idare ettiği Moğol müfrezesine saldırdı. Galiçyalı Prens Mstislav'ın kumanda ettiği birlik Moğolların peşine düştü ve bir Kıpçak höyüğü civarında savunma yapmaya çalışan Gemyabek ele geçirildi. Ertesi gün devriye gezen bir başka grup birkaç Moğol çobanıyla karşılaştı. Çobanlar sürüleri Ruslara bırakıp kaçtılar. Bu karşılaşmalar şüphesiz Cebe ve Sübütey'in tertibiydi, düşmana Moğolların onlardan korktuğunu düşündürtmek istiyorlardı, bunu başardılar da. Teknelerle kurulan köprü üzerinden bütün Rus ordusu ırmağın karşı yakasına geçti ve düşmanın peşinde doğuya doğru ilerlediler.

Bu sahte ricat şüphesiz geleneksel bir yöntemdi ama bu defa Cebe ve Sübütey onu bir muharebe meydanı taktiğinden geniş tabanlı stratejik bir manevra mevkiine yükseltmişti.

Moğollar dokuz gün boyunca doğuya doğru çekildiler, Rusları her geçen dakika daha acımasız bir takibe sürüklüyorlardı. Peşlerindekilere önlerine çıkan bütün hayvan sürülerini ele geçirme fırsatı veriyor gibiydiler, böylece kendilerine aşırı güven duymalarını ve yavaşlamalarını sağlıyorlardı. Zira Rus kroniklerine göre, "ordunun bir yığın sığırı olmuştu ve yoluna devam ediyordu".

13. gün (muhtemelen 31 Mayıs 1223'te) Kalka Irmağı boyunca uzanan -bugün Ukrayna sınırları içindeki- açık ovalarda Moğollar karşı saldırıya geçti. Galiçyalılar müttefik orduların keşif kolundaydılar. Kumandanları "Cesur" Mstislav Mstislavich askerlerini ırmağı geçmeye zorluyor, diğer prenslerse takibi bırakıp bırakmamayı müzakere ediyorlardı. Galiçya bölüğünü emrindeki muhafız bölüğüyle beraber Volhynialı Prens Daniil Romanovich sevk ve idare ediyordu. Chernigov kuvvetleri nihayet Galiçyalıları takip ettiler, iki bölük arasında hâlâ büyük bir mesafe vardı. Ancak Kıpçak kâşifleri bu boşluğu kapatıyordu.

Harp meydanının tam olarak neresi olduğu bilinmese de Moğol kumandanlarının o noktayı önceden titizlikle seçmiş olmaları muhtemel. Nicolle ve Shpakovsky bölgenin genel manzarasına dair muhtelif fotoğraflar ortaya koyuyorlar. Bunlardaki tasvirlere göre açık ve dalgalı bozkır yalnız Kalka Vadisi ve dağınık ormanlarla kayalıklı uçurumlar tarafından kesiliyordu. Irmak oldukça dardı, karşı kıyı bir ok atımı mesafedeydi ve katiyen aşılamaz bir engel teşkil etmiyordu. Ama Rus süvarisini yavaşlatmaya yetiyor, önden giden birlikleri desteklemek için hızlıca ilerlemelerine mâni olduğu gibi herhangi bir ricate de imkân tanımıyordu. Öte yandan daha doğudaki otlaklarda Moğol ordusu herhangi bir engelle karşılaşmadan manevra yapabiliyordu.

Birden bir çukurdan çıkar gibi belirdi Sübütey'in "tümen"i ve hızlı bir hücumla Kıpçakları süpürdü. Ardından da Volhinyalılarla kafa kafaya geldiler. Göğüs göğse çarpışmış olmalıydılar

zira Prens Daniil'in subaylarından biri olan Vasilyok Gavrilovich mızrak darbesiyle öldürülmüş, prens de göğsünden yaralanmıştı. Galiçyalı Mstislav emrindeki kuvvetleri konuşlandırmak istedi fakat kaçışan Kıpçaklar sebebiyle çil yavrusu gibi dağıldılar. Ardından Sübütey, hâlâ ırmağı geçmeye çalışan Chernigov'un ordusuna saldırdı ve Kursk Prensi Oleg'in kahramanca çırpınışlarına rağmen orduyu dağıtmayı başardı.

Sübütey, Galiçyalılara arkalarından saldırmıştı. Verdikleri ciddi kayıplara rağmen Galiçyalılar önlerini almayı başardılar. Chernigovlu Mstislav Svyatoslavich birliklerini toplamış olsa da müttefiklerine yardım etmek için geri dönmedi. Aksine müttefiklerini terk etti ve kuzeye doğru geri çekildi. Fakat bu da kurtaramadı onu, Moğollar arkalarından yetişti ve ordusunu dağıttı. Öte yandan Kievli Mstislav Romanovich kumandasındaki üçüncü Rus gücünün imhasını temin etmişti. Bir çevirme harekâtı sırasından Moğol sağ kolunu sevk ve idare eden Cebe etrafını çevirdiğinde bu Rus gücü hâlâ Kalka Irmağı'nın batısında kurulan ordugâhta bulunuyordu. Kievliler acımasızca sürdürülen ok yağmuruna direnebildikleri kadar direndiler ancak üçüncü günün sonunda teslim olmak zorunda kaldılar. Prensleri ve önde gelen tâbileri, Moğol elçilerinin katline bedel olarak odun plakalardan yapılmış bir platform altında ezilmek suretiyle infaz edildiler. Bu sadistçe görünen yöntem, şüphe yok ki hükümdar ailesi ve asillerden olan mahkûmların kanını dökmenin yasak oluşu sebebiyle uygulanmıştı.

Bulgarlar

Moğol standartlarına göre bile muazzam bir zaferdi bu. Avrupa'nın çıkardığı en büyük ordulardan biri çok daha küçük bir kuvvetle mağlup edilmiş değildi sadece, etrafı çevrilmiş ve artık toparlanamayacak derecede ezilmişti. Görünürde Rus ve Kıpçak birliklerinin pek çoğu bu mücadelede çok az rol almıştı. Berikiler muhtemelen daha önce aldıkları yenilgiler sebebiyle çökmüşlerdi, Rus milislerin çoğuysa yayaydı ve ırmağın

doğusunda cereyan eden süvari çatışmasına etki edemeyecek kadar ağır hareket ediyorlardı.

Tver Kroniği'ne göre, "bu mağlubiyet Rus memleketinin zuhurundan bu yana görülmemiş" bir felaketti. Ama *Gizli Tarih* bütün bu seferi bir-iki satırla geçiştiriyor, Cüveynî ise tamamen göz ardı ediyordu. Moğollar açısından küçük gösterilerden biriydi sadece.

Cebe ve Sübütey bu başarının safasını sürmek için eğleşmediler, Moğolistan'a doğru yürüyüşlerine devam ettiler. Volga Irmağı'nın bugün Volgograd yöresine denk düşen noktasına ulaştılar; ardından Volga ve Kama ırmakları etrafında, bugünkü Ufa şehri civarında yaşayan Volga Bulgarlarına saldırmak için ırmağın batı yakasından kuzeydoğuya doğru ilerlediler. Aslında burada Yoşi idaresindeki Moğol ordusuyla buluşmayı planlamışlardı ama hasta olduğu anlaşılan Yoşi'nin ordusu henüz epeyce doğudaydı. Cebe ve Sübütey buna rağmen onsuz ilerlediler, Bulgar şehri Suvar yakınlarında Volga'yı geçtiler. İbnü'l-Esîr'e göre burada pusuya düşürülüp ağır bir mağlubiyete uğradılar. Hayli kayıp verince seferden vazgeçmek zorunda kaldı Moğollar. Bu mağlubiyetin ardından Cebe artık kayıtlarda görülmez, genelde bu çarpışmanın ardından Moğolistan'a dönerken hastalık sebebiyle öldüğü düşünülür. Ama Martin, Bulgarlar tarafından öldürülmüş olabileceğini ima eder. Çarpışma sırasında aldığı yaralar yüzünden de ölmüş olabilir. Onun için tahkir edici bir sondur bu; Moğol kaynaklarının mesele hakkında sessiz kalışının sebebi budur belki de.

Volga Bulgarları esasen bozkır toplumuydu, ama şimdi tarım ve ticaretle geçiniyorlardı, odun ve taştan kaleler inşa etmeye başlamışlardı. 10. asırda İslâm'ı benimsemişler ve istihkâmlarını geliştirmek amacıyla Bağdat'tan mühendisler kabul etmişlerdi. 13. yüzyılda soylu süvarileri Rus tarzında teçhizatlanmıştı ama yerel orman kabilelerinden temin edilen –çoğu okçu– bir hayli piyadeleri de vardı. Sırpların sık ormanlarından

dövüşebilmek konusunda şüphesiz Moğollardan daha iyi donanmışlardı. Moğol ordularının benzer mıntıkalarda (mesela 1216'da Tumadlara karşı) da gayet başarılı olduklarını görmüştük. Ama Cebe ve Sübütey'in kuvvetleri uzun bir seferin yorgunluğuyla yıpranmışlardı. Ayrıca tedarik ve takviyeden hayli uzakta bulunuyorlardı. Bir başka saldırıya daha teşebbüs etmektense geri çekilmek duygusal bir karar olabilirdi. Dahası Cengiz'in komutanlarını bu başarısızlıktan dolayı suçladığına dair herhangi bir işaret de yoktu. Batu Han emrindeki ordular Avrupa'yı ikinci kez işgale giriştiğinde Volga Bulgarlarını mağlup eden Sübütey 1237 yılında intikamını da almış oldu.

6. BÖLÜM

KUZEY ÇİN'İN DÜŞÜŞÜ

Bu arada Mukali de bizzat Çin'de Cengiz'in naibi sıfatıyla ve yalnız Cengiz'e mahsus bir alamet olan dokuz Tibet öküzü kuyruklu sancak altında savaşmaya devam ediyordu. Martin'in hesabına göre Mukali'nin ordusundaki süvari sayısı 65-70 bin civarındaydı ama bunların yalnız 10.000'i Moğolistan'dan gönderilmişti. Gerçi şüphe yok ki Çin'de yerleşmiş bulunan diğer Moğollar da onun idaresi altındaydılar. Süvarilerin 10.000 kadarını Hitanlar, Curcenler ve Çinliler yanında Ongutlar teşkil ediyordu. Bu kuvvetlerin cesametine rağmen Martin, Mukali'nin görevinin sınırlı olduğuna inanıyordu. Cengiz batıdan döndüğünde K'aifeng tarafına vuku bulacak ilerleyiş için sıçrama tahtası olabilecek daha fazla alan zapt etmekle görevlendirilmişti.

1217 yılının sonbaharında Mukali, ordusunu Chung-tu'dan hareket ederek doğu ve batı ile güneye yürümek üzere üçe bölmüştü. Böylece pek çok ufak şehir ele geçirildi ama muhkem şehirlere saldırılmaktan kaçınıldı. Bu noktada Kinler de güneyde Sung hanedanına karşı bir harbe giriştiler. Sunglar daha önce onlara haraç ödüyordu fakat 1212'den sonra haracı kesmişlerdi. Buna rağmen Kinler, Chang Jo kumandasında

bir sahra ordusu göndermeyi başardılar ve 1218 yılının yaz mevsimi sonunda Lang-ya Ling mevkiinde bir Moğol ordusuyla karşı karşıya geldiler. Çarpışmada Kinler mağlup oldu ve atından düşen Chang Jo da esir edildi.

Galip ordunun kumandanı karşısında diz çökmeyi reddetti Chang Jo, buna rağmen affedildi ve Moğollara katılmaya ikna edildi. Sağ kalan askerlerinin çoğu da onun peşinden geldi. Müstakil bir birlik olarak bunlara kumanda etmesine müsaade edilen Chang Jo, Kin hizmetindeki eski silah arkadaşlarına karşı pek çok zafer kazandı. 1218 yılı Eylül ayında Mukali T'ai-yuan şehrini kuşattı. İlginç bir harekâttı bu zira önceki Moğol kuşatma çabalarıyla tezat teşkil ediyordu. Moğollar artık 1215'teki gibi amatör değildi. Bir katar dolusu kuşatma topuyla gelmişler, kalenin kuzeybatı burcunu yerle bir etmişler, ana surlarda gedikler açmışlar ve "taş ve ok yağmuruyla" son bir hücum için tertibat hazırlamışlardı. Üç ay sonra, aynı düzeyde muhkem olduğu bilinen Chiang Chou kalesi, bir kulenin çökmesine yol açan lağımcılık faaliyetleriyle ele geçirildi. Chang Jo'nun yaptığı seferden başka hiçbir Kin ordusu teker teker düşen şehirlere müdahaleye teşebbüs edemedi.

Sungların Müdahalesi

Süregiden bu süpürme faaliyetleri 1219 ve 1220 yılları boyunca da devam etti. Bu sırada Li Ch'uan'ın kumanda ettiği bir Sung ordusu güneyden tazyike kalkıştı ve doğu sahilinde kalan Shantung eyaletindeki Kin kumandanlarını da itaat altına aldı. Fakat Meng Ku-kang adında bir Kin subayı mücadeleye devam etmeye karar verdi ve nihayet Sungları bir pusuya düşürüp mağlup etti.

Sung ordusu genelde eleştirilse de süvari noksanına rağmen hayli sağlam bir piyadesi vardı ve bunlar en gelişmiş teknolojiyle desteklenmişti. Sanıldığı gibi savunma taktiği benimsemiş değillerdi. Seçilmiş piyadelerden müteşekkil hücum

müfrezelerine ciddi ağırlık veriliyor ve bunlar üst düzey kumandanlar tarafından sevk ve idare ediliyordu. Bunun olumsuz yanıysa, şüphesiz, geri kalan piyade birliklerinin doğal liderlerinden yoksun kalmalarıydı.

1219 Kasım'ındaki Sung müdahalesinden kaynaklanan güç boşluğunu Mukali doldurdu. Kin generallerinden Yen Shih bir kez daha saf değiştirdi ve Moğollara katıldı; 300.000 ailelik bir nüfusun kavgasız gürültüsüz kontrolünü Moğollara teslim etti. Ardından 1220 yılı başlarında Kin hükümeti Shantung'u almak için Wu-ku-lun Shih-hu komutasından yeni bir ordu daha sevk etti. Shih-hu güneydeki Huang-ling-kang geçidi üzerinden Sarı Irmağı aştı ve gayet akılsız bir teşebbüsle 20.000 piyadeyi beklenmedik bir hücum yapsınlar diye Mukali'nin üzerine gönderdi. Gelişlerinden haberdar olmuştu Mukali ve *Yüan Resmî Tarihi*'nde kayıtlı biyografisine göre, yalnızca 500 süvariyle dağıttı bu orduyu. Bu rakamı "oldukça inanılmaz" bulan Martin'e göre Mukali'nin emrinde bunun en az beş katı kadar asker olmalıydı. Ancak Kin birlikleri de kötü talimli bulunuyor olabilirlerdi. Ayrıca bunlar nispeten az bir süvari grubu tarafından (özellikle kanatlarından birinin ardından gelmişse) ani bir hücuma uğramış olduklarından çöküntüye uğramış olabilirlerdi.

Ardından Mukali Huang-ling-kang'a doğru ilerledi ve Kin'in ana ordusuyla harbe girişti. Mantıken Martin, bunun da tamamen zırhsız piyade tarafından gerçekleştirilen bir mücadele olduğuna inanıyordu. Zira karşı hücum yapmamışlar ve Moğol süvarisi atlarından inip oklarla saldırıya geçmesine rağmen savunmada kalmışlardı. Neden sonra Mukali saldırı emri verdi ve moralleri çökmüş Çinliler ırmağa döküldü, pek çokları boğuldu. Bu savaşa dair bazı kaynaklar farklı şeyler anlatıyorlar; Kin mevzilerinin ırmağın güney kıyısında olduğunu iddia ediyorlar mesela. Ama Martin'e göre ırmak Moğolların düşmanlarıyla karşı kıyıdan mücadele edemeyecekleri kadar genişti.

Kısa süre sonra Mukali hem Kin hem de Sunglardan gelen elçileri kabul etti. Sung elçisini gayet misafirperverce karşıladı ama Kin elçisini Cengiz'e gönderdi. Cengiz de elçiye kumandanının 1214'te sulh bedeli olarak talep ettikleri Sarı Irmak'ın kuzeyinde kalan hemen her yeri artık fethettiğini söyledi. Buna rağmen şimdi Shensi ve Kansu vilayetleri sınırları içinde bulunan en batıdaki Kuan-hsi bölgesinin son birkaç şehrini de teslim etmeyi kabul ederlerse Kin'i güneyde rahatsız etmeyeceklerini belirtti. Bu teklif reddedildi ve Mukali söz konusu şehirleri zorla almak için 1222'de batıya hareket etti. Başlarda pek de direnişle karşılaşmadı, o ilerledikçe ya garnizonlar boşaltılıyor ya da askerler kaçıyorlardı. Ama müstahkem bir mevki olan Yen-an direndi, hatta Kin kumandanı Wan-yen Ho-ta karşı hücuma kalkıştı, Moğollarla birlikte hareket eden bir Tangut gücüne saldırarak onu imha etti.

Mukali Yen-an üzerine yürüdü ve 15 km kuzeydoğuda Wan-yen Ho-ta'yla karşılaştı. 30.000 kişilik Kin ordusu sarp bir tepeye yerleşmişti. Mongka Bokha adındaki bir Moğol subayı da 3.000 süvariden müteşekkil bir grupla vaziyeti tespit edip Mukali'ye rapor vermeye döndü. Dediğine göre düşman güçlü bir mevkideydi. Ancak keşif kolunu ana Moğol ordusu sanıp aldanmışlardı ve kendilerine duydukları aşırı güven sebebiyle hücuma kalkmaya hevesli görünüyorlardı. Ertesi gün Mongka Bukha sahte bir hücum için ileri gönderildi, bu sırada Mukali de emrindeki ordunun büyük bir kısmını 12-13 km ötedeki iki vadide pusuya yatırdı. Çinliler her zamanki gibi yeme atılarak saldırıya geçtiler. Mongka Bukha'nın askerleri de sancak ve köslerini fırlatıp kaçıyormuş gibi yaptılar.

Wan-yen Ho-ta doğrudan pusuya yürümüştü. O hayatını kurtarabildiği için şanslıydı ama ardındaki 7.000 adamı ölmüştü. Mukali Yen-an kuşatmasıyla sürdürdü harekâtı. Bir türlü sonuç alamıyordu. Bunun üzerine Hsi Hsia'dan gönderilen bir başka Tangut ordusunun desteğiyle Sarı Irmak boyunca doğuya, Ching-chao'ya indi. Şehri savunanın Wan-yen Ho-ta

olduğunu görünce şaşırdı, 200.000 kişiden ibaret olduğu söylenen bir orduyla Yen-an'dan buraya nakletmişti alelacele. Bu defa müdafaayı bırakıp mücadeleye girişmedi. Mukali etraftaki şehirleri alıp garnizonu bir başına bırakmasına rağmen inatla sürdürdü direnişini. Ardından Tangut ordusu kumandanı isabet eden bir okla öldürüldü ve –muhtemelen 1223'te babasının tahtını devralan ve Moğol ittifakına olan tereddütlü yaklaşımıyla bilinen yeni imparator Li Te Wang'tan aldığı talimatlara göre hareket eden– birlikleri evlerine döndü. Kısa süre sonra da P'eng I-pin kumandasındaki Sung ordusunun Shantung'u işgal ettiği haberi geldi. Nisan 1223'te de Mukali beklenmedik şekilde hastalandı ve öldü.

Fetih Durakliyor

Ortaya çıkan karmaşadan istifade eden Çin kuzeyde kaybettiği şehirlerden birçoğunu geri aldı. Daha önce Moğollara iltica eden Wu Hsien bir kez daha saf değiştirmiş, P'eng I-Pin'e katılmak üzere yola koyulmuştu. İlk bakışta Mukali'nin elde ettiği kazanımlar bütünüyle kaybedilecek gibiydi. Bu olmadıysa sebebi Shih T'ien-tse adındaki genç bir Çinli subaydı, Martin'in ifadesiyle "Moğol askerî tarihinin en dikkat çekici şahsiyetlerinden biri"ydi bu subay. Önce 1.700 Çinli ve 3.000 Moğol'dan müteşekkil küçük bir ordu kurarak Chung-shan'da Wu Hsien'i mağlup etti. Sonra Sung'a hücum için ilerledi ve yol boyunca ordusuna takviye birlikler kattı.

Shih T'ien-tse, Tsan-huang'da P'eng I-pin ve Wu Hsien kumandasında daha büyük bir orduyla karşılaştı, arkalarına Wu-ma Tepelerini alarak mevzilenmişlerdi. Görünürde kanatlardan çevrelenmekten endişe ediyordu P'eng, bu da T'ien-tse'nin süvari açısından hayli üstün olduğu anlamına geliyordu. Sunglar Moğolların işine yaramasın diye tepelerde bitki namına ne varsa ateşe verdi. Ama T'ien-tse bir şekilde okçularını yamaçlara ulaştırmayı başarmıştı. Belki de sisten istifadeyle yapmıştı bunu. Nihayet düşmana her iki kanadından saldırdı.

Mağlup olan P'eng yakalandı ve Sung ordusu imha edildi. Buna rağmen P'eng'in silah arkadaşı Li Ch'uan I-tu şehrinde tutunmaya devam etti. Burası da 1226'da Börü kumandasındaki Moğol ordusu tarafından kuşatılmıştı.

Li'nin bir huruç peşinde olduğunu öğrenen Börü, Tzu Irmağı tarafına doğru sahte bir ricat yapıp Li'yi bir kez daha pusuya düşürdü ve dönüp 7.000 kişiden ibaret Sung askerini doğradı. Li 1227 yılı Mayıs'ına kadar mücadeleyi sürdürdü. Fakat garnizonu açlıktan ölecek hale geldiğinde o da teslim oldu. Börü, Cengiz'in de rızasıyla Li'nin hayatını bağışladı ve onu Moğol idaresindeki Shantung'a vali tayin etti. Sunglarla yapılan ilk savaş böylece sona ermiş oldu.

1227 yılı Ağustos'unda Cengiz'in ölümüyle Moğolların dikkati başka istikamete çevrildi. En iyimser ifadeyle 1231 yılına dek Çin'deki fetihler bir daha başlatılmadı ama Cengiz ve Mukali arasında Mançurya, Shantung ve en batıda Ordos'a ulaşan Sarı Irmak ovasına dek uzanan bir köprü kurulmuştu. Hudut savunmaları kalkınca ne Çin ne de Sung tarafı inisiyatifi yeniden ele alamadı. 1234'te K'aifeng düştü ve Çin hanedanı tarihe karıştı. Çin'i desteklemek yerine sırtından bıçaklayan güneydeki Sunglar süregiden Moğol genişlemesi karşısında artık savunmasızdı. Buna rağmen Sung Çin'i dünyanın hâlâ en zengin ve en kalabalık ülkesiydi. Başkent Hangchow'ın Cengiz'in torunu Kubilay'a kaybedilişine daha 40 yıl vardı. Nitekim Kubilay da üç buçuk asır içinde Çin'in tamamına hükmeden ilk isimdi.

Hsi Hsia'nın İmhası

1223'te Hârizm seferinin bitişiyle birlikte Cengiz Moğolistan'a dönmek üzere yola çıktı. İki yol boyunca son derece rahat bir süren seyahatin ardından Moğolistan'a ancak ulaşmışlardı. Bu sırada dönüşte Cengiz Han'ın kendisini cezalandıracağını bilmiş olacaklar ki Hsi Hsia Tangutları kenara çekilip

üzerlerine hücum edilmesini beklemediler. 1223 yılı başında Çin'le yapılan savaştan çekilen ordularıyla mahdut çerçevede girişilen iki Moğol istilasını püskürttüler, hatta kuzeye Moğolistan'a doğru akınlar düzenleyerek misillemede bulundular.

1224 yazının başında bir Moğol ordusu Sha Chou şehrini kuşattı ama surların altından kazılmaya çalışılan lağım karşı tarafın kazdığı lağımla engellendi. Ulaklar sayesinde olan bitenden haberdar olan Cengiz, Börü'ye Hsi Hsia'nın doğusundaki Yin Chou'ya saldırmak suretiyle düşmanı yanıltması talimatı verdi. Bu yanıltma ana harekâttan daha başarılı oldu, Börü şehrin dışında bir Tangut ordusunu mağlup etti ve ardından şehre girdi. Li Te Wang yeniden Cengiz'e itaatini bildirdi ve oğlunu rehin olarak bırakmayı teklif etti. Bir yandan da Kinlilerle gizlice müzakere yürütüyordu. Ardından fikrini değiştirdi ve bir Moğol elçisine rehinden vazgeçtiğini söyledi. Ekim 1225'te Hsi Hsia ve Kin İmparatorluğu arasında yapılan anlaşma ile imparatorluk resmileşmiş oldu. Martin, Moğollarla Sunglar arasındaki çatışmalardan Tangutların haberdar olduklarını ve giderek güçlenen Moğol karşıtı cepheyle kader birliği yapmaya karar verdiğini ileri sürüyor. Ama tahmin edileceği gibi Cengiz'in sabrı tükenmişti. 1225 yılı sonbaharında büyük bir ordu topladı ve başına geçtiği orduyla Hsi Hsia'ya yürüdü.

Kaynaklarda ordunun hacmi hakkında yine muhtelif rakamlar var. Reşîdüddin 170.000 kişiye ulaşan ordunun savaş tertibi hakkında detaylı bilgiler aktarıyor. Bu rakam içinde müttefiklerden de kalabalık bir destek var: 50.000 Hârizmli, 30.000 Kıpçak ve sair bozkır göçerleri ile 20.000 Hintli. Martin'in de işaret ettiği gibi bu liste maalesef pek güvenilir kabul edilemez zira o sırada en az iki yıl önce ölmüş olan Cebe'yle diğer kaynaklardan Moğolistan'daki işleri görsün diye orada bırakıldığını öğrendiğimiz Çağatay'ı muharebedeki kumandanlar arasında sayıyor. Kısa süre önce düşman oldukları bilinen Hârizmlilerle Kıpçakların beraberce ittifaka dahil olmaları da ihtimal dışıydı. *Hsi Hsia Resmî Tarihi*'ne göre işgalci

ordusu 100.000 kişiydi ve yine yüksek olmasına rağmen bu rakam gerçeğe daha yakın görünüyordu.

1225 yılı Kasım'ında Cengiz, Ongin Irmağı'nın membaına yakın Aburqa'da durakladı. Burada yılkı atlarını avlamak istemişti ancak hayvanlar korkup kaçmaya başlayınca Cengiz ürken atından düştü. Ciddi bir yara aldığı âşikârdı, kumandanları seferden vazgeçmesini tavsiye ettiler. Dediklerine göre Tangutlar göçer değillerdi ve kaçamazlardı. Dolayısıyla cezalandırılmaları için Cengiz'in iyileşmesi beklenebilirdi. *Gizli Tarih*'e göre düşmanla müzakerelere başlanmıştı ve Li Te Wang uzlaşmaya hazırlanıyordu. Fakat kumandanlarından Asha-gambu tahrik edici bir üslupla karşılık verdi Moğollara. "Şimdiye kadar," demişti Asha-gambu, "siz Moğollar nasıl savaşılacağını öğrenmiş olmalıydınız. Eğer 'Hadi savaşalım,' diyorsanız ordugâhım Alashai Dağları'nda." Bunun üzerine Cengiz, "Ölecek de olsam, bu kibir dolu sözleri söyleyenin karşısına çıkacağım" dedi.

Evvela, diye yazıyor *Gizli Tarih*, Cengiz Asha-gmabu'yu çekildiği dağdaki istihkâmında sıkıştırdı ve burada ordusunu ezdi. Dağdaki savaşın bilahare Ocak 1227'de cereyan ettiğini bildiriyor Çin kaynakları. Ama nedendir bilinmez Moğolların inisiyatifi ele alıp Hsi Hsia'nın batısındaki kentleri birer birer ele geçirdiği de naklediliyor. Li Te Wang, Sha-chi Irmağı üzerindeki köprünün imhasını emretmişti. Gelgelelim öyle beceriksizce yapılmıştı ki bu iş Sübütey verilen hasarı bir gecede giderebilmişti. Sübütey başkaca bir hamle yapmadı, muhtemelen batı garnizonlarının Kin ordusunun takviyeye gelişine dek dayanabileceğini düşünüyordu. Ama Moğollar kuşatma muharebesinde önceki istila girişimlerinden çok daha ustaydı artık ve sırasıyla her bir şehre bütün güçleriyle yüklenebilecek kabiliyetteydiler. Hiçbir şehir iki aydan fazla direnemedi. Hatta Martin'in "imparatorluğun ikinci şehri" dediği Hsi-liang kenti hiçbir direniş göstermeden teslim oldu. Cengiz 1226 yılının yazını dağlarda geçirdi. Bir yandan iyileşirken bir

yandan da harekâtı kontrol ediyordu. Nihayet Eylül ayında yeniden ordunun başına geçti.

Sonbahar boyunca Ying-li kalesi Moğollarca kuşatma altında kaldı. Bir yandan da Sarı Irmak üzerindeki Dokuz Geçit'i kontrol altında tutuyorlardı. Yine de Aralık ayına kadar karşı kıyıya geçmeyi başaramamışlardı. Ardından Ordos Bozkır'ını aştılar ve kuzeyden Ling Chou'ya saldırdılar. Şehir, Ordos'un batı sınırını teşkil eden Sarı Irmak'ın kuzeye akan doğu yakasında bulunuyordu, sulak ve verimli bir bölgenin merkezi konumundaydı. Su hendekleri normalde Moğol süvarisi için engel teşkil ederdi ama bu defa ırmak ve civarındaki su yolları donmuştu.

Li Te Wang ölmüştü ve halefi Li Hsien, Ling Chou'yu kurtarmak için Wei-ming Ling-ku kumandasında büyük bir ordu göndermişti. Bu kuvvet için *Hsi Hsia Resmî Tarihi* yine şüpheli olarak yuvarlak 100.000 rakamını veriyor. Buna göre kabaca Cengiz'in ordusuna denk bir rakam olduğunu varsayabiliriz. Ama Tangutlar açık savaşta düşmanla boy ölçüşebilecek çapta olmadıklarını defalarca göstermişlerdi. Bu defa Cengiz düşmanın karşısına çıkmak için donmuş nehrin batı yakasına geçti ve ezici bir galibiyet daha aldı. Başka herhangi bir kaynakta böyle bir bahis olmasa da Reşîdüddin'e göre savaş aslında donmuş nehir üzerinde cereyan etmişti. Ayrıca yine Reşîdüddin, Tangutların kayıplarının 300.000 kişi olduğunu belirtiyordu. Şüphesiz kesin bir Moğol zaferiyle sonuçlandı savaş ve hiçbir umudu kalmayan Ling Chou garnizonu kısa süre sonra teslim oldu.

Güney istikametine yoğunlaşan Cengiz, sonraki adımda Hsi Hsia başkenti Chung-hsing'e yöneldi. Li Hsien'i bir başka orduyla karşısına çıkmaya tahrik ediyordu. Li Hsien Alasahai Dağlarını hiçbir dirençle karşılaşmadan geçti. Martin'in iddia ettiği gibi muhtemelen batı cephesinde mağlup olursa geri çekilmesi daha zor olur, diye düşünüyordu Cengiz; Li Hsien'e müsaade edişi bundandı. Tangutlar bir kez daha yenildi.

Bir yandan Li Hsien Chung-hsing'te kuşatılmış, diğer yandan Moğol kıtaları ülkenin geri kalanında baş gösteren direnci bertaraf etmek için sevk edilmişlerdi. Sübütey de Kin'den gelecek müdahale teşebbüsünün önünü almak üzere doğuya gönderilmişti. Giderek şöhret kazandığı destansı ilerleyişlerden birinde pek çok kent yanında 5.000 kadar da at ele geçiren Sübütey bunları Cengiz'e gönderdi. Zaten Kin sahra ordusu da hayata geçirilmemişti.

1227 Mayıs'ında başkent Tangutların elinde kaldı ve Temmuz'da Li Hsien nihayet teslim oldu. Kendisine bir ay mühlet tanınan Li Hsien Cengiz'e takdim edilmek üzere hediye toplayacaktı. Ama geri döndüğünde Han ölmüştü. Ağustos ayında yeniden hastalanmış ve muhtemelen ayın 25'inde hayata gözlerini yummuştu.

Cengiz Han'ın esas ölüm sebebinin 1225 yılı sonbaharında geçirdiği kaza olduğu düşünülüyordu. Sefer sırasında gerçekleşen ölümün başka muhtemel sebepleri de vardı tabii. Mesela yılın ilk aylarında Hitan nazırı Yeh-lu Ch'u-ts'ai birlikler arasında patlak veren bir hastalıkla mücadele için ilaç toplamakla meşguldü. Cüveynî, Cengiz'in son sözlerinin ölümünün Tangutlardan saklanması talimatı olduğunu söylüyor. Nitekim *Gizli Tarih*'teki tuhaf anlatıyı izah eder bu durum. Nakledildiğine göre, Li Hsien Moğol kampına gelmiş ve içeri girmesine müsaade edilmemiş, çadırının kapalı kapısının ardından Cengiz'le görüşebilmişti.

Nihayet Hsi Hsia'nın son kralı da öldürüldü, Cengiz Han'ın son dileği bu yöndeydi. Bu sefere ait meşhur anlatılar Hsi Hsia medeniyetinin tamamen ortadan kaldırıldığını söyleyerek biter. Martin'e göre bu sefer, Moğol tarihi yıllıklarında zikredilen en yıkıcı savaştı. Yedinci bölümde değinildiği gibi, bu yıkım bir kıyım olmaktan uzaktı. Pek çok Tangut birer Moğol vatandaşı olarak hayatını sürdürmüştü ama şehirler yeniden imar edilmemiş gibiydi.

Hsi Hsia, Cengiz ve haleflerinin yok ettiği üç Çin rejiminin ilkiydi. Cengiz'in naaşı gömülmek üzere Moğolistan'a götürüldü ama hakkındaki sayısız teoriye ve akim kalmış araştırmaya rağmen nerede gömüldüğü bugün hâlâ bir muamma olarak duruyor (kifayetsiz olsa da ilginç bir değerlendirme için bkz. John Man, *Genghis Khan: Life, Death and Resurrection*, Londra, 2011). Marco Polo'nun naklettiğine göre cenaze alayına eşlik eden askerler öte dünyada Cengiz'in ruhuna hizmet etsinler diye önlerine çıkan herkesi öldürmüşlerdi. Bu hikâye hâlâ anlatılsa da çağdaş kaynakların hiçbirinde yer almaz ve muhtemelen dünyayı bu çapta değiştirmiş bir adama isnat edilen efsanelerden biridir.

7. BÖLÜM

BİR MOĞOL İMPARATORLUĞU?

Cengiz'in mirasını değerlendirme teşebbüsü, onun neyi başarmayı amaçladığını bilememek gibi bir müşkülle karşı karşıya bırakır bizi. Tangutlar nihayet silahlarını bırakıncaya dek ölümünün saklı tutulmasını emredişine bakılırsa, bu haberin düşmanlarının direncini artıracağını tahmin ediyordu. Önde gelen kumandanları ganimetler yüzünden birbirine düştükleri için Tangutlar Moğol imparatorluğunun derhal çökeceğini düşünmüş olabilirlerdi. Nitekim diğer fatihlerin imparatorlukları bu makus talihi yaşamıştı. Ama öyle olmadı. Aksine gayet barışçıl yollarla taht oğlu Ögedey'e intikal etti, Cengiz'in son arzusu da bu şekildeydi.

Cengiz'in son sözlerine dair muhtelif rivayetler var. Mesela *Yüan Resmî Tarihi*'ne göre, son demlerinde Kin savaşını nihayete erdirmek için detaylı bir stratejik plan yapıyordu. Ama Cüveynî'nin daha ayrıntılı biçimde aktardıklarına bakılırsa –ve eğer isabetliyse– inşa ettiği imparatorluk için uzun bir hayat öngörüyordu. Oğulları Ögedey ve Toluy'u çağırtmış ve onlara, "Bu imparatorluğu sizler için kurdum... Son dilek ve vasiyetim şunlardır. Eğer sahip olduklarınızı kaybetmek istemiyor ve düşmanlarınıza karşı galip gelmek istiyorsanız

halkınızın size kendi arzularıyla itaat etmelerini temin etmeli, var gücünüzü tek bir gaye için sarf etmelisiniz. Ancak bu şekilde gücü elinizde tutmaya devam edebilirsiniz," demişti. Ardından tahta Ögedey'i aday göstermişti.

Gizli Tarih'e göre Ögedey üzerine önceden karar vermişti Cengiz zira diğer iki büyük oğlu Yoşi ve Çağatay arasındaki acı şahsi rekabet birinin diğerine itaatini imkânsız kılıyordu. Hatta babalarının huzurunda yumruk yumruğa kalmışlar; Çağatay kardeşine, "Merkit piçi" (annesi Börte'nin, Yoşi'yi doğurmadan önce Merkitlerin yanında mecburen kalmış olusunu atıf yapıyordu) demiş, Yoşi de Çağatay'a "yalnızca aptallıkta üstün" olduğu karşılığını vermişti.

Ögedey'in temel sorunu ise çok içmesiydi ama mizah anlayışı kadar incelik ve cömertliğiyle de nam salmıştı. Reşîdüddin'e göre, bir keresinde Çağatay her gün yuvarladığı kadehlere bir sınır getirmesi konusunda ikna etmişti onu. Ögedey sözünü tutmuştu ama bu defa da daha büyük kadehler getirtmişti. *Gizli Tarih*'te nakledildiğine göre bir Moğol kabilesinin kendisinden müsaade almaksızın bekâr kızlarını evlendirmesi üzerine Ögedey öfkesine mağlup olup zalimlik etmişti. Yine de bilahare pişmanlık duymuştu bundan ve bu zaafın etrafındaki kadınlardan kaynaklandığını söylemişti. Öte yandan Cüveynî, Ögedey'in cömertliğine dair pek çok örnek veriyor ve yalnız Moğolların değil, bütün tebaasının refahıyla ilgilendiğinden bahsediyordu. Cengiz karakter tahlili konusunda muazzamdı ve bıraktığı işi devam ettirmek için seçtiği adam bu mirasın nasıl bir istikamet almasını umduğunu açıkça gösteriyordu.

Profesör Owen Lettimore'a göre Cengiz'in giriştiği bütün savaşlar, büyük bir stratejik planın parçasıydı. Cengiz diğer bozkır imparatorluklarını altüst eden temel zaaflardan uzak bir devlet yaratmak istiyordu. Zira önceki konar-göçer fatihler varlıklı komşularının -genelde Çin oluyordu bu- topraklarını işgal edebilecek bir ordu teşkil ettikten hemen sonra orayı

istila ediyor, kendilerini ve takipçilerini yerleşik halkın efendisi tayin ediyorlardı. Ama bu durum bozkırda bir iktidar boşluğu yaratıyor, bu da aynı yolu takip eden bir başka fatih tarafından kapatılıyordu. Dolayısıyla Cengiz önce birer Çin devleti olan Hsi Hsia ve Kin'i etkisiz hale getirdi, ardından da Orta Asya'ya dönüp sair Moğollar ve akraba Türkler üzerindeki hâkimiyetini pekiştirdi; aynı zamanda Hârizm İmparatorluğu'nu ortadan kaldırarak arkasını tahkim etti. Ancak bundan sonra esas hedefi olan Çin'i kalıcı olarak fethe ve işgale kalkıştı. Bu sıra dışı bir vizyon olabilirdi ama Morgan'ın da işaret ettiği gibi, peş peşe girişilen birkaç seferden başka bu planın varlığına dair maalesef hiçbir delilimiz yok. Eğer Cengiz'in zihninde böyle bir şey var idiyse bile, hiçbir kaynakta bu planı ne ailesi ne de kumandanlarıyla müzakere ettiğine dair bir kayıt bulunmuyor.

Esasen Çin'den başka bütün büyük haricî fetihleri az ya da çok tesadüf eseri olmuştu Cengiz'in. Hatta Moğolistan'da, diyor *Gizli Tarih*'te, Merkit, Kerait ve Naymanların başından beri çöküşünü planlamak bir yana saldırılarının kurbanı olmuştu Cengiz. Mesela 1216'da Merkitler üzerine Yoşi ve Sübütey'i sevk edişinin sebebi oluşan iktidar boşluğunu doldurmak değil, alenen daha önce maruz kalınan hataların intikamını almaktı. Aynı şekilde Karahıtay'ın fethi de sırf fetih olsun diye değil, Küçlük'ten kurtulmak için gerçekleştirilmişti. Cüveynî'nin aktardığına göre Hârizm harbine, Cengiz Han'ın rızası dışında girilmişti; yoksa Han'ın niyeti dostane ticarî ilişkileri sürdürmekti. Dahası Cengiz 1215'te Chung-tu'nun düşüşünden sonra Çin'deki fetihleri daha fazla ertelemedi. Yalnızca Mukali'nin becerikli ellerine terk etti bu işi.

Tüm bunlar Cengiz'in bir dizi saldırganın kurbanı olmuş bir barışsever olduğu anlamına gelmiyor tabii. Moğolistan'ın birleşmesi konusunda takip ettiği politikası insafsızcaydı. Bunu bir defa başarınca önceki bozkır devletleri gibi onun da sonraki hedefi Çin oldu. Buna rağmen özellikle Cengiz'in kabilesine düşmanlık edenlere Kin'in destek oluşu göz önüne

alındığında, Kin'le yapılan savaş kısmen bir savunma savaşı gibi görülebilirdi. Fakat fetihlere başladığında Kinlerin o derece yayılacağını kestirmiş olduğuna inanmamız için makul bir gerekçe yok.

Her büyük imparatorluk kendi rızasıyla genişleme eğilimindedir. Zaman zaman bu genişleme hükümdarlarının arzusu dışında olur, tıpkı 19. yüzyılda İngilizlerin Afrika'daki genişlemeleri gibi. Atılan her adım fatihleri yeni potansiyel düşmanlarla irtibata sokuyordu ve eldeki mülkün güvenliği için bunların da itaat altına alınması bir mecburiyetti. Savunulabilen en iyi hudut, daima bir parça ileride olandı.

Buna rağmen Cengiz'in başarılarını ilahi bir plan çerçevesinde görmeye başladığı anlaşılıyor. Mesela Buhara'nın ele geçirilişinin ardından yaptığı yorum beşinci bölümde değerlendirilmişti. Peşi sıra tahtı devralanlar şüphe yok ki kendilerini, Tanrı tarafından uhdelerine verilen dünyayı fetih misyonun icracısı olarak görüyorlardı. Matthew Paris'in kaydettiğine göre 1238'de Cengiz'in torunu Batu Avrupa'yı ele geçirmeden önce "heybetli elçiler eliyle tehdit mektupları göndermiş, heyetin başında bulunan kişi de kendini Tanrı'nın elçisi diye takdim ederek kendilerine isyan eden ulusları boyunduruk altına almak için gönderildiklerini söylemişti".

Cengiz Han'ın hayatının son döneminde benimsediği siyasete dair manifesto niteliğindeki şey, 1220'de Çinli Taocu lider Ch'ang Ch'un'a gönderdiği mektuptu. Söz konusu bilgeyi kendisini ziyaret konusunda ikna etmek ve ondan ölümsüzlüğün sırrını öğrenmek istiyordu Cengiz. Doğal olarak kendini hayli cafcaflı bir biçimde takdim etmeye çalışmıştı. Çin'de görülen "kibir ve lüks"ün aksine kendi hayatındaki sadeliğe vurgu yapan Cengiz, "Çocuklara karşı gösterdiğim özeni sıradan insanlardan da esirgemiyorum, askerime de kardeşim gibi davranıyorum. Yüz muharebede hazır bulundum ve bizzat ordunun en önündeydim. Yedi yılda muazzam işler başar-

dım, altı cihetteki herkes tek bir kanuna boyun eğiyor şimdi," diye devam etmişti. "Muazzam işler" dediği şey şüphesiz kurduğu imparatorluktu.

Bu, evrensel bir kardeşliğe inandığı anlamına gelmiyordu yine de. Cengiz'in fikirleri Moğolistan ve Moğol halkına odaklanmış görünüyordu. Zaman zaman daha geniş bir perspektif benimsemiş olsa da günlük meselelerde imparatorluğu Moğolların ya da daha özelde kendi ailesi ve yakın maiyetinin menfaatine işleyen bir yapı olarak görüyordu. Elde edilen mükâfat ve imtiyazları nasıl ailesine dağıttığına dair *Gizli Tarih*'in verdiği detaylar bunun deliliydi. Ele geçirilen herkes desteklerinden ötürü akrabalarına "veriliyor" ve gözde kabul edilenlerin işledikleri dokuz kabahat göz ardı ediliyor, cezadan muaf tutuluyorlardı.

Açıktı ki hâkim sınıfla boyunduruk altına alınan halklar arasındaki ilişki, kanundan ziyade hâlâ istismara dayanıyordu. Bu, söz konusu imparatorluk kurma teşebbüsünün omuzlarına yüklendiği insanlara karşı sadakati muhafaza etmek için mahsus izlenen bir politika olabilirdi. Dışarıdan bakanlara Cengiz devri Moğolları hakkında en çarpıcı gelen şey dayanışmalarıydı. Dünyanın geri kalanına karşı omuz omuza bir cephe oluşturmuşlardı. Cüveynî o meşhur hikâyeyi anlatıyordu: Cengiz meseleyi verdiği ok örneğiyle tasvir etmiş; onlara tek bir okun gövdesini kırmalarını söylemiş, sonra 14 okluk bir demete kadar çıkarmıştı rakamı. Bu demeti değme atletler bile kıramazdı. "Şimdi bu," demişti, "benim oğullarım için de böyle. Birbirlerine karşı hürmet yoluna giderlerse sıkıntılardan emin olacaklar..." (Bu hikâye *Gizli Tarih*'te de vardı ama orada yarı efsanevi hanım sultan Alan Qo'a ve beş oğluna nispet ediliyordu. Anlaşılan o ki Moğol kültüründe popüler bir motifti bu.)

İlerleyen yıllarda bu dayanışma çetin sınavlara tâbi tutuldu. Ama öyle kuvvetli bir fikirdi ki bu, Cüveynî'ye göre, bir şahbaz kaybolan kuşunu ararken Moğollar tarafından Cengiz'in

torunu Mongke Han için tertip edilmiş tuzağa takılınca dediklerine inanılmamıştı başta; "böyle bir şeyin olabileceğine inanamadılar ve adama anlattıklarını defalarca tekrar ettirdiler".

Buna rağmen Cengiz'in gerçekten bir imparatorluk bânisi mi yoksa geniş ölçekte soyguncu bir eşkıya mı olduğu üzerine tartışmalar uzun süre devam etti. İddiaya göre büyük tarım toplumları üzerine hâkimiyet kurmuş olsa da o toplumların nasıl bir işleyişe sahip olduğunu anlamamıştı. Onlar orduları için sadece bir yağma kaynağıydı Cengiz için. Fakat bu toplumlardan aldığı yenilikler göz önüne alınınca böyle olumsuz bir görüşü savunabilmek hayli zor görünüyor. Bu yeniliklerin en önemlisi muhtemelen yazıydı, Moğollar bu işe yabancıydı. Cengiz Uygurlarınkisini esas alan bir Moğol alfabesi geliştirmişti.

Bir diğer tartışma da Ratchnevsky'nin ileri sürdüğü Cengiz'in imparatorluğu için resmî bir kanun (Cengiz Yasası/Yasa-yı Büzürg) getirmiş olması meselesiydi. Bu konuda da delillerin kıt olduğunu ortaya koymuştu Morgan. Reşîdüddin'de bu yasaya ait birtakım parçalar olduğu düşünülen şeyler vardı fakat bunlar muhtemelen ferdî olarak verilen nâ-tamam bir hükümler koleksiyonuydu; Cüveynî tarafından kaydedilmişlerdi ve geniş bir konu yelpazeleri vardı. *Gizli Tarih*'e istinat eden Morgan, Cengiz'in Şigi-Kutuku'yu bir tür yüksek yargı mevkiine tayin ettiğini ileri sürüyor. Öte yandan yine Morgan'ın iddiasına göre amaç, bir dizi düzenlemeyi resmîleştirmek değil, bir tür içtihat teşkil etsinler diye Cengiz'in kararlarının kaydını tutmaktı. Bu yine de ileri görüşlü bir politikaydı ve Cengiz'in yazılı kayıt tutulmasına dayalı uzun ömürlü bir devlet organizasyonu tasavvur ettiğini gösteriyordu. Tipik bir haydudun yapacağı şey değildi bu.

Kuşku yok ki pek çok açıdan Moğol imparatorluğunun idaresi ilkel olarak kaldı. Nitekim muhtemel yerel önderler ya da valiler fethedilen toprakları mevcut mahallî örfe göre yürütmek üzere atanıyorlardı. Ama mesela Çin Hitanlarında Çinliler yerine Uygurlar, hatta Marco Polo gibi Avrupalıların

tercih edildiği görülüyordu. Morgan ayrıca Moğol vergi sisteminin asla standart bir biçim almadığını, daha ziyade plansız salınan vergilerle yürütüldüğünü düşünüyor. Cüveynî'nin şikâyet konusu ettiği gibi, Moğol hükümdarları vergi toplama işini zaman zaman insafsız birtakım kimselere havale ediyor ve bunlar da vergi toplarken şiddete başvuruyorlardı. Sistematik olarak şart koşulan maddelerden biri Cengiz Han'ın ulaklarına destek olmak ve onlara bakmaktı.

Ögedey'in saltanatı sırasında "Yam" denilen resmî bir posta hizmeti başlatılmıştı. Belli aralıklarla ana güzergâhlar üzerinde bulunan daimi istasyonlarda ulaklar yemek yiyip bineklerini değiştirebiliyorlardı. *Gizli Tarih*'e göre bu bir mecburiyetti zira daha önce ulaklar mevkilerini kötüye kullanıyor, ihtiyaçlarından fazla yiyecek ve ata el koyuyor, düzenli olarak geçtikleri yerlerde meskûn ahaliye tahammüllerini aşan yükler yüklüyorlardı. Buradan da anlaşıldığı gibi muhtemelen Cengiz, ellerine birtakım mesajlar verilen subaylarla emirler gönderiyor ve bunların seyahatlerini bizzat planlamalarına müsaade ediyordu. Aralıksız seferlerde geçen bir yaşantı içinde Cengiz, hâkimiyetinin bu ve sair veçhelerini bizzat tanzim edecek zaman bulamıyor olmalıydı. Ama kurduğu rejimin burada bile idareleri altındaki mıntıkalarda refahı devam ettirebilmek için adım atıyordu.

Moğol rejiminin çağdaşları arasında sıra dışı görülen bir veçhesi –modern gözlere de hayli ilerici görünen– dine karşı takınılan tavırdı. Moğollar bir ve ulu Tanrı'ya (Tengri) iman ediyorlardı ama aynı zamanda güneşe de ibadet ediyor; dağları, ırmakları ve doğaya mahsus diğer birtakım hususiyetleri de mukaddes kabul ediyorlardı. Akarsuda yıkanıp onu kirletmemek ve yıldırım düşmesi sonucu ölmüş olan bir hayvanı yememek onlar için bir tabuydu. Ama genel anlamda diğer dinlere karşı müsamahakâr ve kıymetli gördükleri taraflarını almak konusunda istekliydiler. Moğol dışı halklar üzerine hâkimiyet kurduklarında gösterdikleri bu müsamaha bir

avantaja dönüşebiliyordu. Mesela beşinci bölümde Cebe'nin ilan ettiği din serbestisinin Karahıtay Müslümanlarının kalplerini nasıl kazandığını gördük. Yine Rubrucklu William'ın aktardığı, 1254 yılında Ulu Mongke Han'ın sarayında katıldığı bir müzakere de ilginçtir. Dediğine göre mecliste hazır bulunan Nestûrî, Katolik Hıristiyan, Müslüman, Budist, Taocu ve Şamanistler dinî görüşlerini rahatlıkla ortaya koymuşlardı. Burası o sırada ve asırlarca sonra bile böyle bir meclise kapı aralayan muhtemelen dünyanın biricik yeriydi.

Cengiz Tahtının Varisleri

Cengiz'in ölümü üzerinden geçen kırk yılın ardından bıraktığı dünya imparatorluğu dört ana devlet tarafından devralındı. Hepsini de kendi torunları yönetiyordu: Çin'de Kubilay Kağan'ın Yüan hanedanı, İran'da İlhanlılar, batı bozkırlarında Altın Orda ve Moğol anakıtasına yerleşen Çağatay Hanlığı. Bu parçalanışı, Cengiz'in "muhteşem eseri"nin nihayet alaşağı edilişine bir delil olarak görmek belki cezbedicidir.

Fakat bu, meseleyi fazla hafife almak olabilir. Moğol kabilelerinin üst düzey siyasî ve askerî yapılanmalarında tekrar eden temalardan birinin, bir üste tâbi dört elemanın ortasında konumlanan merkezî bir otorite kavramı olduğu görülür. Nitekim bu bazen "han ve dört bey sistemi" diye ifade edilir. Bu geleneğe uygun olarak ölümünden önce Cengiz, imparatorluğunu dört "ulus" yahut eyalete bölmüş, her birini oğullarından birine taksim etmişti. Benzer şekilde Cengiz'in, bir idareci olarak hayatının ilk yıllarında, *Moğolların Gizli Tarihi*'nde "dört eski tüfek" diye bahsedilen Boorçu, Mukali, Borokul ve Şilanbatur ile "Cengiz'in dört köpeği" diye anılan Çelme, Cebe, Sübütey ve Kubilay tarafından korunduğu ve kendisine hizmet edildiği görülür.

Bu sistemin temeli belki de Çin'e mahsus dört cihet fikrinde yatıyordu fakat esasen bu sistem Ortaçağ boyunca Orta Asya'da yaygındı. Türkler, Koreliler, Tibetliler, Hitanlılar ve

diğerleri için de benzer bir sistem söz konusuydu. Moğol kurumları üzerindeki Hitan etkisinin diğer alametleri göz önüne alınırsa, bunlar söz konusu sistemin Cengiz imparatorluğunca benimsenmesine ilham olmuş olabilirdi. Bu açıdan bakıldığında imparatorluğun dört hanlığa taksimi muhtemelen Cengiz'in de öngördüğü doğal bir adımdı. 13. yüzyılın sonunda bu devletlerden/hanlıklardan her birinin aynı hanedan mensuplarınca yönetiliyor olduğu gerçeği pekâlâ onun başarısının en önemli göstergesi olarak görülebilirdi.

Bu durumun nasıl gerçekleştiğine dair detaylar, şüphesiz, herhangi başka bir siyaset teorisinden daha dağınıktı. Yeni "Muhteşem Han" Ögedey'in hâkimiyetindeki imparatorluk Cengiz'in ölümünden sonra da genişlemeye devam etmiş, Ögedey Çin'de hükümdar Çin'i nihai olarak mağlup ederek Karadeniz bozkırlarını yeniden işgal etmişti. O dönemde bu imparatorluk, o vakte değin tek bir hükümdarın kontrol ettiği en geniş araziyi oluşturuyordu. 1235'te yapılan bir kurultayda han ve kumandanları Kore ve Lehistan'ın eşzamanlı istilasını planlamıştı. Bu, Stalin'in bile teşebbüs edemediği bir şeydi.

Ögedey'in 1241'deki ölümü, belki de Avrupa'yı imparatorluğun bir başka ileri karakolu olmaktan kurtaran bir aksilikti. Ardından yaşanan belirsizlik dönemini müteakip oğlu Güyük (1246-48) tahtı devraldı. Onu da Ögedey'in genç kardeşi Tuluy'un oğlu Mengü (1251-59) takip etti. Bu dönemde saltanat içerisindeki gerginlikler su yüzüne çıktı ve Tuluy'un mensup olduğu klan tahta geçebilmek için rakiplerini kanla tasfiye etme yolunu seçti. 1259'dan sonra Mengü'nün kardeşi Kubilay, Ulu Han ve Çin ulusunun hükümdarı tayin edildi. Ama diğer eyaletlere hükümranlığını dayatmayı başaramadı. Söz konusu eyaletler esasen birer müstakil hatta hasım krallıklara dönüştü.

Moğolistan'da ve civar bölgelerde kalan, Çağatay Hanlığı'nın (Cengiz'in ikinci oğlundan gelen "ulus") da içinde bulunduğu Moğollar, kendilerini giderek geleneksel göçebe yaşam tarzının muhafızı olarak görmeye başladılar. Kubilay'ın

"Büyük Hanlık" için mücadele eden önemli rakibi Arıkboğa ve Kaydu gibi adamların emri altında, ırkdaşları olan Moğollarla yıllar boyu çarpıştılar.

Yüzyılın kalan kısmında Çağataylar, Delhi Sultanlığı gibi çok uzak diyarlara seferler düzenlemeye de devam ettiler. Delhi Türk sultanı Gıyâseddin Balaban Han (1266-87) Çağatayların kimi saldırılarını savuşturmayı başardı ve doğuda Moğollara direnen başlıca odak oldu. Balaban Han Asya'nın hemen her yerinden on beş eski hükümdarı sarayında ağırlıyor olmakla iftihar ediyordu. Hepsi de Moğollardan kaçıp kendisine iltica etmişti. Çağatay Hanlığı 1299 gibi geç bir tarihte Delhi ordusunu şok bir yenilgiye uğratmış fakat kısa süre sonra eski Hârizm topraklarındaki temel güç merkezini kaybedip giderek bilinmezliğe sürüklenmişlerdi.

1256'ta Mengü, İran ve Orta Doğu fethinin tamamlanması için kardeşi Hülâgû'yu göndermişti. İlk defa bir nesil önce istila edilen bölge karmaşa içinde bırakılmıştı zira. Hülâgû, Haşhaşîlerin İran'daki kalelerini yerle bir etmiş, Bağdat ve Şam'ı ele geçirmiş ve Cebe'yle Sübütey'in 35 yıl boyunca atlarını eğlediği Azerbaycan çayırlarında kalıcı bir üs kurmuştu. Müslümanlar üzerine yaptığı hücumlar, Hülâgû'yu –esasen bir Budist olsa da– Gürcü ve Ermeniler kadar Haçlıların da doğal bir müttefiki haline getirdi. Ayrıca Mengü'nün ölüm haberi sebebiyle seferini durdurmak zorunda kaldığı sırada Kudüs ve Kahire üzerine yürümeye hazırlanıyordu.

Orduları Irak'la İran'a yerleşen Hülâgû, 13. yüzyılın ikinci yarısında Mısır Memlûklerine karşı pek çok mücadeleye girişen İlhanlı Devleti'ni tesis etti. Memlûkler, köle askerlerin kurduğu bir hanedandı. Öncülleri Eyyûbîler tarafından oraya getirilmişler ve 1250'de efendilerini alaşağı etmişlerdi. Ne gariptir ki bunların çoğu Eyyûbîler ve Moğollara satılan savaş artığı Kıpçak askerlerdi. 1260'ta Aynicâlût'ta, 1277'de Elbistan'da ve 1281'de Humus'ta Memlûklerin aldığı galibiyetler,

Moğolların uzun fetih yıllarında karşılaştıkları ilk ciddi engeller olmuştu. Nitekim bu zaferler Moğolların Suriye sınırının ötesine sızmasına mâni oldu. İlhanlılar Hülâgû'nun büyük büyük torunu Gazan Han devrinde, 1295 yılı civarında İslâm'ı benimsedi. Moğol idarî sınıfı Fars ve Türk tebaası tarafından giderek sindirildi ve 1335'te Ebû Said Bahadır Han'la birlikte Cengiz'in doğrudan gelen nesli de tükenmiş oldu.

Cengiz'in en büyük oğlu Cuci'nin "ulus"unu şekillendiren aslında batı bozkırlarıydı. Babasından önce ölen Cuci'nin tahtını oğlu Batu devraldı. 1237 ila 1241 yılları arasında gerçekleştirdiği seferlerle Batu, devletin topraklarını Doğu Avrupa içlerine doğru daha da genişletti. O dönemde Batu'nun ulusuna Kıpçak Hanlığı deniyordu ki bu, Batu'nun fetihleri sırasında ordusuna Kıpçakları kattığı gerçeğini yansıtıyordu. Fakat sonraları Batu'nun muhteşem altın çadırına nispetle daha çok Altın Orda diye bilinir oldular. Batu'nun takipçileri Rusya'yı boyunduruk altında tuttu ve ara ara daha batıya saldırılar düzenlediler. Yine de enerjilerinin çoğu İlhanlılarla yaptıkları savaşlarda tükenmişti. Zaman zaman kaydedilen sönük askerî sicillerine rağmen Altın Orda Hanlığı, diğer bütün Moğol takipçisi devletlerden uzun yaşadı. Hanlık 16. yüzyıla dek Ukrayna steplerinde varlığını sürdürmüştü.

1259'da Mengü ölünce kardeşi Kubilay, Moğolistan'da bir kurultayla değil, 1251'den beri Çin'de komuta ettiği ordusunun zoruyla kendini "Büyük Han" ilan etti ve gelenekle irtibatını kopardı. 1261'de de tahtında veraset iddia eden Çağatay Hanı Arıkboğa'yı mağlup etti. Yedi yıl sonra ise Arıkboğa'nın tahtını devralan Kaydu'nun başlattığı bir isyan Çin'i batı ulusundan kopardı. Artık Moğol imparatorluğunun yalnız Çin'deki kısmının fiilî hükümdarıydı Kubilay. Nitekim 1271'de kendini yeni bir Çin hanedanı olan Yüan'ın kurucusu ilan edince bu gerçeği kabul etmiş oldu.

Söz konusu idare Kubilay'ın 1294'te ölümünden sonra da devam etti ve 1368 yılına dek varlığını sürdürdü. O tarihte

Chu Yuan-chang adında Çinli bir asi Moğolları saf dışı etti ve yerli Ming hanedanını kurdu. Mançular nihayet 18. yüzyılda onları boyunduruk altına alıncaya dek Moğollar Çin için bir tehdit unsuru olmaya devam ettiler.

1370'te vefat eden Temür, Cengiz hanedanının anavatanda hükümran olan son hanıydı. Bundan sonra, en azından Orta Asya bozkırları dışında, Moğollar bir hatıradan –umumiyetle kötü bir hatıradan– daha öte bir anlam taşımıyorlardı. Yüan ve İlhanlı idareleri asla etkin bir biçimde yönetilmedi ve artlarında iktisadî bir çöküntü bıraktılar. Vaktiyle Altınordu devletine tâbi olan Ruslar da onları esasen baskıcı ve gaspçı olarak yad ediyordu.

Bir buçuk asır boyunca Moğol fatihler ve onların halefleri, daha önce birbirinden habersiz olan Asya ve Avrupa kıtalarını bir araya getirdiler ve bu fetihleri müteakip bilim ve ticaretin şenlenmesine vesile oldular. Barut ve matbaacılık gibi Çin buluşları Batı'ya Moğollar döneminde sızmıştı. Kuşkusuz onların getirdiği tedirgin edici barış ortamı sayesinde olmuştu bu. Müslüman müelliflerden biri olan Ebü'l-Gazi'nin[1] de teslim ettiği gibi, "Cengiz Han'ın hükümdarlığı sırasında İran ve Türk toprakları arasında kalan arazide öyle bir barış iklimi hâkimdi ki biri başında altın tabakla güneşin doğduğu noktadan battığı noktaya dek kimseden zerre kadar şiddet görmeden gidebilirdi".

Ölü Sayısı

Buna rağmen bir imparatorluk bânisi ve büyük bir kumandan olarak Cengiz'e hayran olanlar er ya da geç (en azından son yüzyıl için) onun batıdaki şöhreti meselesiyle yüzleşmek zorundalardı. Bu konuya yazılmış her kitap, Cengiz'in özellikle Hârizm İmparatorluğu'ndan ele geçirdiği şehirlerin halkına yönelik giriştiği kıyımlara bir bölüm ayırmış görünür. Bu iddia

1 Ebü'l-Gazi Bahadır Han (ö. 1663), Hârizm (Hîve) Özbek hanı (1642-1663) ve Şecere-i Terâkime müellifi. (e.n.)

Cengiz'in bir imparatorluk bânisi değil, sadece yakıp yıkan bir kumandan olduğu ithamının temelidir hâlâ. Buna göre gerek kendisi gerekse halefleri yerleşik toplumların servetine meftundurlar ama onları nasıl işlediğini bilmezler. Gayr-i Moğol halklara ya da göçerlerin dışındakilere karşı ırkçı bir nefretle hareket ederler. Bu düşünce onlar olmasa birer Moğol otlağı olabilecek yerleri istila eden haşarat olduklarını düşündükleri çiftçi ve tüccarları öldürmelerine yol açmıştır. Bu ithamlara delil olan bir kısım maddeler, çağdaşa yakın kabul edilen, Cüveynî ve Cûzcânî gibi vakanüvislerin eserlerinde yer alıyor.

Tezat teşkil ettiği sıkça vurgulanan bir diğer husus da Çin'in kuzeybatısında kalan Hârizm, Kuzey Afganistan ve Hsi Hsia gibi bölgelerin (Ortaçağ gözlemcilerinin de tarif ettiği) o dönemki zenginliğiyle bu bölgelerin bugün içinde bulunduğu buhranlı durum. Cengiz'in kurbanlarına eşi görülmemiş zulümler yaptığı gibi bütün medeniyetleri yok etmeyi başardığına ve buraları gelecek binyıl boyunca da umutsuzluğa mahkûm ettiğine inanmamızı istiyorlar.

Moğol fetihlerinin, bugünkü ifadeyle söyleyecek olursak, ardı sıra tahribata sebebiyet vermediğini iddia etmek zor olur. Ortaçağların yaygın uygulamalarından biri de ele geçirilen şehirlerin yağmalanmasıydı. Ayrıca teslim ol çağrılarına kulak asılmazsa şehir sâkinlerinin kılıçtan geçirilmesi bir hak kabul ediliyordu. Dönemin en etkili ordusu Cengiz'in emrindeydi, en geniş toprakları o fethetmişti, en büyük şehirleri alan oydu. Haliyle en fazla hayat kaybında onun parmağı vardı.

Yine de tüm bunlar Cengiz'in yerleşik medeniyetleri imha etmek için yola çıktığı anlamına gelmiyor. Böyle bir politikaya esas teşkil ettiğine dair delil olarak görülen iki hadise Çin'de vuku bulmuştu. *Gizli Tarih*'in aktardığına göre Hsi Hsia'nın 1227'de ikinci defa fethinden sonra uğradığı ihanet yüzünden çılgına dönen Cengiz Han, tüm Tangutların ortadan kaldırılmasını emretmişti. Martin'in atıf yaptığı Çin kaynaklarına

göreyse bu emir esasen yerine getirilmemişti. Beş yıldızın bir araya gelişi gibi sıra dışı bir hadise olmuştu gökyüzünde ve bunu bir alamet kabul eden Cengiz, politikasından vazgeçmiş, adamlarına bundan sonraki savaşlarda harbe girmeyen halkı öldürmekten kaçınmalarını emretmişti. Muhtemelen bu bahane, ânın sıcaklığıyla savrulan tehditten Han'ın itibarını zedelemeden geri dönebilmesi için uydurulmuştu.

Gizli Tarih, Cengiz'in sözde kurbanlarının pek çoğunun hayatta kaldığını teyit eder. Zira Cengiz'in vefatının ardından "[az evvel 'ortadan kaldırıldıklarını' öğrendiğimiz] Tangutların çoğunun nasıl Yisui-qatun'a verildiğini" anlatır. Hatta Cengiz Han'ın *Tarih*'te alıntılanan, "Hadi 'Artık bittiler, hiçbir şeyleri kalmadı' diyelim" ifadesinden Tangutların fizikî olarak imhasından ziyade siyasî ve kültürel kimliklerinin kaybolmasının anlaşılabileceği ileri sürülebilir. Yeh-lu Ch'u-ts'ai'nin Çince biyografisinde de bazı Moğol subaylardan arazileri otlak olarak kullanılmak üzere Kuzey Çin köylülerinin olduğu gibi imha edilmeleri için Hitan vezirinin nasıl talimat aldığı anlatılır. Bunun üzerine Yeh-lu derhal Cengiz'in huzuruna çıkmış ve gelişen bir tarım sektöründen elde edilecek vergi gelirinin fazladan otlağın sağlayacağı avantajlardan daha ziyade olacağını ileri sürmüştü. Neticede iddiaları kabul görmüş ve Han köylüye sebepsiz yere zarar verilmemesini emretmişti. Öte yandan şüphe yok ki bu kaynak, değindiği meseleyi en aydınlık şekliyle anlatma derdindedir. Ama en başından beri bizi, katliamın resmî bir politika olarak ciddiyetle düşünülmüş olduğuna inandıracak bir gerekçe de yoktur.

Şüphesiz Çin'de bir hayli insan öldürülmüştü ama katliam denecek çapta değildi rakamlar. Dördüncü bölümde, 1214 yılında Kin'le yapılan geçici barış sırasında Cengiz'in aldığı esirleri Moğolistan'a götürmek yerine Chu-yung Geçidi'nde nasıl öldürdüğüne dair iddialara yer vermiştim. Bu hikâyeyi nakleden Martin bunlara inanmamıştı. Ayrıca o göstermese de gerekçeler ortadaydı. Bu süreçte Moğol ordusu Çin

destek birliklerine daha da muhtaçtı. Tesisinin hemen ardından barışı sabote etmeye hazır olsa da Cengiz böyle lüzumsuz bir insan kaybına sebebiyet vermezdi.

Cûzcânî'ye göre, şehrin ele geçirilişinin ardından Chung-tu'ya ulaşan Hârizm elçilik heyeti şehir sâkinlerinden binlercesinin öldürüldüğünü görmüştü fakat Cûzcânî'nin verdiği rakamlar açıkça abartıydı. Nitekim Ch'ang Ch'un'un 1220'de Cengiz'i ziyaretine dair aktardıkları ve sair kaynaklar şehirde hayatın devam ettiğini söylüyordu. Esasen *Meng-wu-erh Shih* de fatihlerin ilk işinin açlıktan kırılan nüfusu doyurmak olduğunu iddia ediyordu. Aynı kaynakta zikredilen Çinli general Shih T'ien-ni'nin biyografisinde de 1219 yılında adı geçen generalin Mukali'yi yöre halkını öldürüp mallarını yağmalamaktan vazgeçirdiği, böylece onları Moğollara düşman değil dost kılmayı amaçladığı yazılıyordu.

Daha genel hatlarıyla Çin'de Moğol fethinden önce 100 milyona ulaşan ve 1290'lı yıllarda 70 milyona düştüğü tahmin edilen nüfus rakamları arasında sürekli bir kıyas yapılıyordu. Ama sırf bu rakamlara bakarak Moğolların kaybolan bu 30 milyonluk nüfusu katlettiği sonucuna da varılamaz. Moğol idaresi belki Sung ve Kin rejimleri kadar etkin ve haliyle o derece popüler değildi, ayrıca vergiden kurtulmak için pek çok insanın sayımdan kaçmış olması da muhtemeldi. Öte yandan şayet bu düşüş doğruysa bile doğrudan bir katliamdan ziyade kıtlık, hastalıklar ve sosyal karmaşadan kaynaklanmış olabilirdi.

Cengiz'in fetihlerinin istisnai bir yıkıcılığı olduğuna dair delillerin çoğu Hârizm İmparatorluğu'ndan neşet ediyor. Bu noktada Cüveynî, Cûzcânî ve Reşîdüddin'in de içinde olduğu vakanüvislerin tamamı, özellikle imparatorluğun güneyindeki Horasan sınırında bulunan şehirlerde gerçekleşen aynı toplu kıyım hikâyesini naklediyorlar. Hadisenin sonuçlarına dair Cüveynî'nin şu yorumuna sık sık atıf yapılır: "Kıyamete dek nesiller gelse, nüfus artsa bile asla eski rakamlara ulaşamayacak." Bu söz maalesef genelde bağlamından koparılıyor.

Aslında Cüveynî Moğollar tarafından yalnız ilk defa fethe maruz kalmış çekirdek bölgelerle Horasan ve Irak'ın güney ve batısındaki bölgeler arasındaki farkı vurgulamak istiyordu. Buhara ve Semerkant'ta genel bir kıyım olmadığını söylüyordu. Zira Moğollar şehirlerin yeniden imarına nezaret etsinler diye valiler tayin etmişlerdi.

Nitekim "şimdi" (1260 yılı dolaylarında) bu şehirler ve civar bölgeler o vakte dek oldukları kadar müreffehti. Bir başka bölümde de sonraki dönemde görev alan bir valinin açgözlülüğünden bahseden Cüveynî, Horasan'ın muhtelif yerlerindeki Moğol fetihlerini bile nispeten müşfik buluyordu: "Bir mahalle ya da köy teslim olduğunda Moğollar bir parça yem ve on, bölgenin çapına göre bilemediniz yüz arşın beze razı oluyorlardı... Bir köyü de silah zoruyla aldıklarında, evet, taşıyabilecekleri bütün sığırları ve giyecekleri alıp gidiyorlar, fakat kılıçtan kurtulmuş olanlara eziyet edip kötürüm bırakmıyorlardı."

Gizli Tarih'in naklettiğine göre 1220'de Horasan'a yürüyen Tokuçar verilen emrin hilafına taşrayı yağmalayınca Cengiz öyle öfkelenmişti ki Tokuçar'ı idamla tehdit etmişti. Uğruna defalarca mücadele edilen ve hemen her şehrinin defalarca yağmalandığı, humma salgınlarına son derece açık hudut bölgelerinde yukarıda zikredilen nüfus felaketi gerçekleşmişti. Müteakip kısımda Cüveynî, bu felaketin bütün faturasını Moğollara çıkarmıyor, aynı zamanda Şah'ın kaçışının ardından oluşan iktidar boşluğundan istifade eden savaş beylerinin de kabahatleri olduğunu söylüyordu: "Bölgede huzurun adı yok. Bir bölgede birden bir emir peyda oluyor ve bir tepeye kale inşa ediyor. O buna saldırıyor, bu onu yakalayıp öldürüyor."

Öte yandan genel anlamda Moğol idaresinin savunucusu olan Cüveynî bile toplu kıyımlara dair bazı mahkûm edici delillere temas eder. Bunların en fenası Semerkant'ın düşüşünden sonraki sürece, Cengiz ordularının Celâleddin önderliğindeki Hârizm kuvvetlerinin hâlâ meydanda olduğu güney ve batıya

doğru ilerlediği, haliyle geride düşmanca bir tehdidin kalmaması gereken döneme mahsustu.

Merv ve Nişabur'daki feci katliamlar Cengiz Han'dan çok aldığı emir gereği ya da emrin hilafına hareket etmiş olabilecek küçük oğlu Toluy'a atfedilebilir. Genç ve tecrübesiz Toluy'un da söz konusu direnişi bastırmakta başarısız olup babasını hayal kırıklığına uğratmaktan korktuğu için böyle aşırı şiddete tevessül etmiş olması muhtemeldi. Ama Tirmiz'de kumandan bizzat Cengiz'di ve orada insanlar yalnız öldürülmekle kalmadı, yuttukları mücevherleri çıkarmak için karınları deşilmişti. Ayrıca Belh'te de insanlar nüfus sayımı yapılacağı söylenerek ovaya çıkarılmış ve orada kılıçtan geçirilmişlerdi. Cüveynî'ye göre, isyan korkusuyla yapılmıştı bu katliam. Ama bildiğimiz kadarıyla Belh'te direniş neredeyse yok gibiydi. Hatta Cebe'yle Sübütey, Şah'ı takip için oradan geçerken şehir halkı onlara tedarik de sağlamıştı. Buna rağmen Cengiz'in, nedendir bilinmez, şehir sâkinlerine güvenmediği anlaşılıyordu zira sefer dönüşü yine oradan geçerken hayatta kalanların yıkıntılar arasında hâlâ direnmekte olduğunu görmüş ve ikinci bir katliam emri vermişti. Bu defa taş taş üstünde bırakılmamıştı. Bamiyan da hayli sıkıntıya maruz kalmıştı ama burada Cengiz'in torununun öldürülüşü sebebiyle bir misilleme söz konusuydu.

Bunca sözün ortasında, vuku bulan ölümlerin ciddiyetine dair ilk bakışta inkârı mümkün olmayan deliller var elimizde. Cüveynî'nin dediğine göre, Merv'deki katliamın ardından Seyyid İzzeddin Nessâbe ve diğer bazıları 13 gün boyunca ölüleri saymakla uğraşmışlardı: "Yalnız ilk bakışta görülebilecek olanları dikkate alıp köylerde ve kasabalarda, kıyıda köşede kalmış olanları ihmal etmek suretiyle ulaştıkları rakam bir milyon üç yüz bindi." Ama bu çapta bir rakamın da lafzen doğru olamayacağı dikkatli ilim adamlarının gözünden kaçmadı.

Herat ve Belh mıntıkalarına bizzat gidip şehirleri çevreleyen orta çağ surlarını yerinde gören Morgan, öldürüldüğü söylenen insan sayısının söz konusu mıntıkaya sığamayacağı

sonucuna vardı. Hatta taşradan gelen mülteciler bile nüfusa dahil edilse bu rakama ulaşmak kâbil olmazdı. Gerçekleştiği ileri sürülen katliamın hakiki düzeneğini anlamak da güçtür. –Cüveynî'nin laf arasında yerel halkı da katliama iştirak etmekle suçladığı– Merv'de her bir Moğol askerinin 300-400 kurbanın canına kıydığı söylenir. Fakat velev bir milyondan fazla insanı bağlayacak bir ip olsa bile şüphe uyandırmadan bu kadar insanı topluca bağlayabilmek mümkün olamazdı. Ayrıca bunların üzerinde silah olup olmadığını kontrol etmek de imkânsızdı. Yani bunların hiçbiri kaçmaya ya da saldırganları tepelemeye teşebbüs etmemişler miydi? Akrabaları ve komşuları boğazlanırken sabırla beklemişler miydi yani?

Daha inandırıcı senaryo şöyle olabilirdi: Fatihler evlerini yağmalayıp kaçak askerleri ararken Merv gibi şehirlerin halkları –milyon değilse de on binlercesi– sur dışına toplanmış olmalılardı. Bunların sayıları ve düşmanca tavırları zaten az sayıdaki Moğolları teyakkuza geçirmiş olabilirdi. Nitekim askerlere üzerlerine yürüyüp kalabalıkları dağıtmaları emri verilmişti. Kalabalıklar hemen her yöne dağılmış ve çoğunluğu değilse de pek çokları kaçmayı başarmıştı. Ama yayaydılar ve ellerindeki silahlar etkisizdi, haliyle düşmanın ok, kılıç ve mızrakları karşısında ağır kayıplar verdiler. Nüfus tıpkı Tangutlarda olduğu gibi bir bütün olarak "imha edildi", sanki büyük bir harpten arta kalmış gibi kırsal binlerce cesetle doluydu. Bilahare geçici olarak boşaltılmış şehirden geçenler arasında bu durum şüphesiz toplu kıyım söylentilerinin çıkmasına sebep oldu.

Aslında nüfuslarının yok edildiği söylenen şehirlerin bilahare gelişmeye devam ettiğine dair delillerimiz var. Mesela Cüveynî Merv'deki kıyımdan bahsettikten sonra vatandaşlardan birinin "köşe bucaktan çıkıp toplanan halk" için vali tayin edildiğini ve sağ kalan "pek çoklarının" da bilahare devriye gezen Moğollar tarafından yağma aşkına öldürüldüklerini naklediyor. Buna rağmen Kasım 1221'de Celâleddin'in şehre yaklaştığı söylentisi yayıldığında bir isyana teşebbüs edecek kadar vatandaş hâlâ vardı.

Cengiz'in torunu Hülâgû döneminde Atâ Melik Cüveynî Bağdat valisi tayin edilmişti ve eserine bakılınca kaba hatlarıyla Moğol imparatorluğu ve kurucusunun hayranı olduğu âşikârdı. Modern kafalar için onun tarihinde naklettiği toplu kıyımlar oldukça ciddi kabahatlerdir. Söz konusu ithamları destekleyen mücbir deliller olmasa Cüveynî'nin bunları (abartısız da olsa) zikretmesi düşünülemezdi. Ama Cüveynî Moğol istilasının fitilinin günahkâr bir dünyayı cezalandırmak üzere Allah tarafından ateşlendiğine ikna olmuştu, Cengiz de Allah'ın seçtiği bir araçtı. Bu inancını Cengiz'in Buhara'ya gelişini aktarırken Han'ın düşmanlarına hitaben söylediği ifadeleri naklederek açık ediyordu. Bildiğimiz kadarıyla Cengiz hiç tehdit savurmamıştı ama standart bir kalıbı vardı: "Bana tâbi ya da teslim olmazsanız ne olacağını bilemeyiz. Yalnız Kadim olan Tanrı bilir."

Bu bağlamda değerlendirilince Cüveynî'nin fantastik biçimde şişirilmiş ölü sayılarına itibar edebileceği pek mümkün değil. Ayrıca Cüveynî, Moğollara duyduğu sadakatle onlar hakkında verdiği malumat arasında bir çelişki de görmüyor gibidir. Her halükârda nakledilen ölü sayıları istisnai şeyler olsa da bizim gayr-i muharip diye değerlendirdiğimiz kitlelerin öldürülüşü Ortaçağ savaş anlayışının rutin bir parçasıydı, hele de şehir saldırıyla ele geçirildiyse. Örneğin Martin, 1218'de bir Sung şehri olan Tsao-chia'da Kin tarafından 15.000 ve 1303'te Müslüman kumandan Alâeddin Halacî eliyle Çitor'da 30.000 kişinin öldürülüşüyle Moğol katliamlarını kıyaslar. Başka örnekler de verilebilir bunun için. Mesela Cüveynî'nin aktardığına göre Şah Muhammed Semerkant'ta bir isyanı bastırdığı sırada kendi tebaasından 10.000 kişiyi öldürmüştü.

Avrupa ordularının yaptıkları da öyle çok itidalli şeyler değildi. Birinci Haçlı Seferi'yle Kudüs işgal edildiğinde, tıpkı 1369'da Yüzyıl Savaşları sırasında Limoges'da Kara Prens tarafından yapılan katliam gibi, korkunç bir kıyım yapılmıştı. Limoges yağmasında sergilenen vahşet çağdaş müverrihlerden Jean Froissart'ın yüreğini sızlatmış ve o da, "Prensin

göğsü hırs ve öfkeden öyle kabarmıştı ki kimseye kulak asmadı, kim nerede yakalanırsa hepsi kılıçtan geçirildi; hatta masumların bile canına kıyıldı. Bu ihanette dahli olmadıklarını bildiğim garibanlar bile öldürüldü," diye hayıflanıyordu. Ama bu cinayetlerin failleri avamın düşüncesinde şövalyece birer kahraman olarak kaldı.

Şöyle bir sonuçtan kaçınmak imkânsız gibi; o gün olduğu gibi bugün de bazı yorumcular Moğollar hakkında en berbat şeylere bile inanma temayülü gösteriyorlar. Çünkü Moğolların görünüşü ve hayat tarzları yabancı geliyor onlara. Sultan Gıyâseddin Balaban'ın hükümdarlığı (1266-87) sırasında Delhi'de gördüğü Moğol mahkûmlar için İranlı şair Emir Hüsrev'in sarf ettiği şu ifadeler sık sık alıntılanır: "Gözleri öyle çekik, öyle deliciydi ki tunçtan bir kapta bir delik açabilirlerdi; kokuları tenlerinin renginden daha berbattı... Burun delikleri çürümüş mezarı andırıyor, burunlarından fışkıran kıllar ta dudaklarına uzanıyordu... Köpek ve domuz yiyorlardı... Sultan bu hayvanî görünüşleri karşısında şaşkına dönmüş ve Allah'ın bunları cehennem ateşinden yarattığını söylemişti." Savaş esirlerinin böyle hırpani ve tavırlarının bu şekilde hoyrat olduğu kabul edilse bile bu tarifin objektif olduğu söylenemez. Yine de hâlâ sanki doğruymuş gibi iktibas ediliyor bu sözler. Martin bunu gayet yerinde olarak, "daha ziyade Moğolların ilham ettiği korku ve dehşeti tasvir için resmedilmiş bir karikatür" olarak niteliyor. Fakat istisna değildi bu. Gürcistan Kralı IV. Giorgi'nin halefi Kraliçe Rusudan, Papa Honorius'a yazdığı mektupta Moğollardan "iğrenç insanlar, cehennem suratlılar" diye bahsediyordu. Bohemya'da Gianolu Rahip Jordan da Moğolları "İnsan değil, hayvan bunlar; canavar dense seza bunlara. Kana susamış, kan içiciler; köpek ve insan eti parçalayıp yiyorlar," diye tarif ediyordu.

Daha ziyade yukarıda aktarılanlara istinaden, –hatta dünya görüşlerinde soykırıma yer olmadığını bilinçli olarak düşünseler bile– ikiyüzlü bir tavırla Moğolların diğer halklara

karşı ırkçı bir nefretleri olduğu da iddia ediliyor. Halbuki son dönemlere dek hemen her hükümdar gibi, mülklerinde yaşayan nüfusu imkân nispetinde artırmanın bir değer olduğunu düşündükleri anlaşılıyordu. Tatarlar müstesna, Cengiz'in hâkimiyeti altına aldığı diğer Moğol boyları öldürülmek bir yana büyüyen Moğol ulusuna eklemlenmişti. Hatta Tatarlar meselesinde çocuk ve kadınlar kıyıma maruz bırakılmamıştı.

Yerleşik tarım toplumları da genel itibariyle ferdî liyakatleriyle değerlendirilmişlerdi. Cüveynî'nin aktardığı hikâyelerden biri buna örnek teşkil eder. Anlattığına göre, Ögedey han olduğunda sarayında icra-yı sanat edecek bir güreşçi bulunup getirilmesini emretti. Bulunan adam eski Hârizm imparatorluğundan bir Tacik'ti ve Tacikler, buranın fethi sırasında şiddetli sıkıntılara maruz kalan etnik gruplardandı. Han güreşçinin kabiliyetinden etkilenmiş ve alımlı bir hanımı ona eş olarak takdim etmişti. Bir zaman sonra Ögedey bu kızı görmüş ve –Tacikler in cinsî becerileri o dönemin alay konusu olması münasebetiyle şakayla göz kırparak– ona evlilik hayatının nasıl gittiğini sormuştu. O da kocasının kendisini ihmal ettiğinden şikayetçi oldu. Bunun üzerine Ögedey de adamı çağırıp izahat istedi. Anlaşılan Tacikler, cinsî münasebetin kendilerini zaafa uğrattığını düşünüyorlardı ve güreşçi de Han'ın huzurunda yapılacak bir gösteride daima hazır durumda olduğunu gösterebilmek endişesi taşıyordu. Ögedey derhal güreşi bırakmasını emretti ve bu çifte, asıl istediği şeyin çocuk yapmaları olduğunu belirtti.

Eleştiri süzgecinden geçirilmeden hevesle benimsenin bir başka görüş de Orta Asya'da yaşanan ekonomik çöküşün Moğol istilaları sebebiyle olduğudur. Ortaçağ yazarlarının tasvir ettiği verimli ve kalabalık topraklarla 20. yüzyılın başında çorak, açlığın hüküm sürdüğü ücra yerler arasındaki fark şüphe götürmez. Ama son dönemde yapılan akademik çalışmalar söz konusu çöküşün sonraki devirlere hamledilebileceğini gösteriyor, nitekim bu çöküş bugün kimi açılardan hâlâ devam ediyor. Mesela Aral Denizi vaktiyle verimli

tarım arazileriyle çevriliydi ve yükselen balıkçılık endüstrisini besleyen bir yerdi. Ama şimdi etrafını kuşatan tuzlu çöl, büyük oranda kötü planlanmış Sovyet sulama projeleri yüzünden yaşanan buharlaşmanın bir sonucu.

13. yüzyıl Semerkant'ının yeri uzun zaman önce terk edilmiş, şehir en az iki defa muhtelif mıntıkalara yeni baştan kurulmuştur. Haliyle şehrin çöküşünü Cengiz'e yıkmak anlamsız olur. Zira Cüveynî'nin şahadetiyle biliyoruz ki şehir 1260'larda hayli gelişkin bir vaziyetteydi. 15. asırda Timurluların hakimiyeti sırasında yine büyük bir imparatorluğun başkenti oldu burası ve ancak o tarihten sonra engellenemez bir çöküş sürecine girdi. İpek Yolu'nun bu ve diğer şehirlerinde görülen yoksullaşma için kısa süren Moğol yıkımından daha makul açıklamalar var: Bu çöküşe sebep olan unsurlar arasında Portekizli denizcilerin Afrika'nın etrafını dolaşmalarının ardından kara ticaretinin yerini giderek deniz ticaretinin almış olması da söz konusu. Ayrıca Rusya ve Çin'deki sevimsiz birtakım rejimlerin Orta Asya'ya dönük askerî faaliyetleri de bir başka neden. Öte yandan İran ve komşusu Orta Asya'nın zirai verimliliği de azalmıştı o tarihlerde. Bu da genellikle karmaşık sulama sistemlerini ihmal eden Moğollara ve bu sistemleri onaracak rençberlerin ölümüne atfediliyor. Ama tekrar edecek olursak, şayet bunun suçunu da Cengiz'e atacaksak Cüveynî hudut bölgelerinde görülen hasarın aksine neden 1260'ların –sıkı bir Moğol kontrolü altında olan– Semerkant bölgesindeki verimliliği methediyordu?

Hsi Hsia şehirleri şehirler yeniden imar edilmemişti ve Sarı Irmak boyunca uzanan sulak tarım arazisinin verimliliği asla eski düzeyine kavuşmamıştı. Ama bu bölgenin toprağı hafif ve çabucak tahribata uğrayabilen bir vasıftaydı ve yerleşik hayat tarzı imkânı daima azdı. Şüphe yok ki herhangi bir ülkenin işgali sırasında şehirler gibi mahsul ve rençberler de zarar görüyordu. Müteakip Moğol iktidarı boyunca yaşanan hızlı toparlanma ise Moğolların yerleşik hayata düşman olduğunu fikrini pek de desteklemiyordu.

8. BÖLÜM

CENGİZ: HÜKÜM

Öldüğünde Cengiz'in kaç yaşında olduğu hâlâ bilinmiyor. Reşîdüddin'in ifadesine bakılırsa Cengiz 72 yıl yaşamıştı, bu da onun 1155 yılı civarında doğduğu anlamına geliyordu. Ama *Gizli Tarih*'te ortaya konan delillere göre bu tarihten birkaç yıl sonra doğmuştu Cengiz, yaklaşık 1162'de. Nitekim bu tarih 2002'de 840. yıldönümünün kutlandığı Moğolistan'da Cengiz'in resmî doğum günü olarak kabul edilir. Nispeten geç kabul edilen bu tarihi dikkate alsak bile Cengiz 60'lı yaşlarının ortasına dek seferler sırasında ordularının bizzat başında bulunmuştu. Hayale sığmayacak kadar müşkül bir hayattı bu, olağanüstü mesafeleri at sırtında kat etmeyi gerektiriyordu, hemen her türlü hava koşuluna maruz kalınıyordu. Bir noktadan sonra şahsen muharebeye girmemişse de hayli hareketli ve tehlikeli bir spor olan avlanmaya hep düşkündü. Hârizm'deki savaş sırasında 50'li yaşlarındaki Cengiz'i görmüş kimseleri tanımış olması kuvvetle muhtemel olan Cûzcânî, Han'ı son derece geleneksel çerçevede tasvir ediyor. Dediklerine göre Cengiz uzun, dinç, bedenen sağlam ve henüz saçları kırlaşmamıştı. Dikkat çekense yalnızca bir kedinin gözlerini andıran gözleriydi.

Gizli Tarih'te gördüğümüz Cengiz portresiyse geleneksel bir kahraman yapısında değildi, şöhreti tıpkı Büyük İskender ya da Aslan Yürekli Richard gibi savaşlarda elde ettiği başarıya dayanıyordu. Esasen *Gizli Tarih*'teki kimi pasajlar –ikinci bölümde anlatılan Börte'nin kaçırılışı gibi– Han'ın cesaretine gölge düşürüyor gibidir. Ayrıca bazı kereler de arkadaşları peşlerine düşen düşmana direnmek için geride kalmışken o ormana saklanmayı yeğlemişti. Yine *Gizli Tarih*'in Teb Tengri isimli şamanla mücadelesini aktardığı bölümde adı geçen şamanın altı kardeşi çadırına dalınca Cengiz, "etrafının kuşatılacağından korkmuş" ve kendisini korumak için çadırın çevresine toplanan muhafızlarının yanına geçmek için çadırını terk etmişti. Ama bütün bu hadiselerde geçici de olsa sayıca üstünlük onda değildi ve hayatına kastedileceğinden korkmak için gerekçesi de vardı. Bu gibi durumlarda tehlikeden kaçmak korkaklıktan ziyade faydacı bir yaklaşım olabilirdi.

Yaptıklarına dönük bir başka yorum da Cengiz'in Moğolları bir araya toplamak konusunda ilahi bir görev üstlendiğine gerçekten inanıyor olduğuydu. Haliyle kendi canını kollamak onun için son derece önemliydi. Şayet vaziyet tehlikeye atılmayı gerektiriyorsa (belirleyici birtakım savaşlardaki gibi) gözünü kırpmadan yapardı bunu ki, 1201'de Koyiten dolaylarında bindiği at öldürülmüş, kendisi de hayati bir yara almıştı. *Gizli Tarih*'te aktarılan ve çalınan sekiz atı geri almak üzere giriştiği mücadelenin anlatıldığı bahiste Cengiz'in, can güvenliğini hiçe sayarak ihtiyaç anında azimle harekete geçtiği görülüyordu.

Reşîdüddin'e göre Cengiz ilerleyen yıllarında gençliğine dair birtakım maceraları aktarırdı. Bunlardan birinde altı kişi tarafından pusuya düşürüldüğünü söylemişti. Hasımları ona ok fırlatıyor, o da kılıçla karşılık veriyordu; hepsini yere sermiş ve yara almadan kurtulmuştu. Dönüşte de bunların atlarının başı boş dolaştıklarını görmüş ve hepsini toplayıp götürmüştü. Böyle bir hikâyeye inanıp inanmamak sorgulanabilir belki

ama eğer gözü pek takipçilerinin kendine olan saygısını muhafaza etmek söz konusuysa Cengiz, zaman zaman kahraman rolü oynamak gerektiğinin farkındaydı.

Bir asker ve kumandan olarak Cengiz'in şahsi kabiliyeti haylidir tartışılıyor fakat yine de onun tarihin en iyileri arasında olduğunda mutabakat var. Fetihlerinin kapsamı ve aldığı zaferlerin sayısı bu iltifatı fazlasıyla hak ettiğini gösteriyor. Aslında Cengiz önemli sayılabilecek herhangi bir taktik yenilik getirmiş değildi. Moğolistan'daki erken dönem seferlerinde boy gösteren orduları, dönemin dost ve düşman devletleriyle benzer tarzda muharebe ediyordu. Muhtemelen Hitan seleflerinden intikal etmişti bu tarz.

Moğol ordularının bir dizi rakibe karşı peş peşe elde ettiği zaferler, bir taktik yeniliğe çok da ihtiyaç olmadığını gösteriyor gibiydi. Cengiz'in süvarisi zaten dünyanın en iyisiydi ve şüphesiz o bunu değiştirmeye teşebbüs etmeyecek kadar akıllıydı. Ordusunun organizasyon ve disiplini konusunda düzenleme yapmış olabilirdi belki ama etkileyici olan şey başarısındaki idarî detaylar değil, ufkunun genişliğiydi. Daha önce tecrübe edilmemiş çaptaki seferler sırasında ordusunun başında o vardı. Bize Napolyon'u anımsatan bir güvenle devasa mesafeler arasında ordusunu sevk ve idare eden oydu. İstihbarat ve keşfin önemini mükemmelen kavramıştı. Birbirinden oldukça uzak mesafelerde arasındaki (bugün jeopolitik dediğimiz) stratejik ilişkinin de farkındaydı. Mesela oğlu Yoşi'yle Hazar Denizi'nin kuzeyinde yürüttükleri batı seferi sırasında Cebe ve Sübütey arasında bir buluşma planlayabiliyordu. Öyle bir mıntıkaydı ki burası, Moğolistan'dan binlerce kilometre uzaktaydı ve tek bir Moğol askeri buraya ayak başmış değildi.

Cüveynî'nin aktardığına göre Cengiz Hindistan seferine çıktığında Hsi Hsia yoluyla dönmeyi düşünmüştü ve burası 3.200 km kadar kuzeydoğuda kalıyordu. Yerel muhbirler hiçbir yol bulunmadığı haberini verince planını uygulamadı. Hedefiyle

arasında Himalayalar'ın bulunduğunun muhtemelen farkında değildi. Ancak hiç bilmediği bir arazide böyle bir yürüyüşe niyetlenmesi ve bu yürüyüşün nereye yöneleceğini net olarak bilmesi onun stratejik bilinci sayesinde mümkündü.

Aynı düzeyde önemli addedilen bir başka yeteneği de becerikli insanları seçebilmesi ve bunları bu becerilerine en uygun alanlarda istihdam etmesiydi. Fakat Cengiz, diğer otokratlar arasında yaygın olan iradenin her engeli aşabileceği yanılgısına kapılmamıştı. Bugüne dek gelebilen ve Martin'in de alıntıladığı sözlerinden (bilig) biri Yisun Bey adında bir subayına dairdi. Cengiz onun kabiliyetli ve cesur olduğunu, ağır sıkıntıların üstesinden gelebileceğini kabul ediyordu. Ama başkalarının kendi yaptığı işi yapamayacağını takdir edemediğinden onun herhangi bir orduya kumanda edemeyeceğini düşünüyordu: "Yalnız açlık ve susuzluk duyan, bu sayede başkalarının hislerini tahmin edebilen biri kumandan olabilir; zira emri altında adamlarının açlık ve susuzluk çekmeyeceğini ve dört ayaklı hayvanların da açlıktan ölmeyeceğini görür o adam. Buradan şu anlaşılır; bir sefer ve bu seferdeki zorluklar ordunun en zayıf askerinin gücüyle mütenasiptir."

Zaman zaman Cengiz'in gereksiz şüpheciliği olduğu ve en gözde takipçilerinin ona suikast tertip ettiği söylentisine inandığı ileri sürülür. *Gizli Tarih*'e göre, Teb Tengri'nin ortaya attığı Kasar'ın onun yerine geçeceği ve kardeşinin de tutuklanacağı kehanetini kabul etmişti. Kasar, ancak annesi Houlen'in araya girmesinin ardından serbest bırakılmış, buna rağmen eski mevkiine iade edilmemişti. Teb Tengri'nin Cengiz'in küçük kardeşi Temüge'nin takipçilerini alt etmek suretiyle muhalefeti yaymak çabasının Han'ın hanedanına mensup kadınlardan biri –bu sefer eşi Börte– tarafından haber verilmesi de dikkat çekiciydi.

Gizli Tarih'in Cengiz'i kadınların etkisinde kalıyormuş gibi tasvir edişinin onu itibarsızlaştırmak üzere yürütülen kampanyanın bir parçası olduğu iddia edilir. Öte yandan modern bir gözlemciye göre bu onun açık fikirli olduğunun delilidir.

Merkilterden Kulan Hatun, babası tarafından Han'a takdim edilmek üzere getirildiğinde Naya'a-noyan adındaki bir subay tarafından kısa süreliğine alıkonulmuşlar ve Naya'a-noyan bu ekibe eşlik etmekte ısrarcı olmuştu. Cengiz, Naya'a'yı kızı fena emellerine alet etmek için alıkoymakla itham etmişti ama Kulan Hatun lehinde konuşunca onun sözüne kulak vermiş ve Naya'a'yı taltif etmişti.

Cengiz subaylarının verdiği tavsiyelerin de etkisinde kalabiliyordu. Nitekim Kerait harbinde kendisiyle çarpışan amcası Da'aritai'nin öldürülmesini emretmiş olmasına rağmen Boorçu, Mukali ve Şigi-Kutuku'nun araya girmesiyle kararından vazgeçmişti. Diğer pek çok Ortaçağ hükümdarlarıyla –hatta kendi halefleriyle– karşılaştırıldığında duydukları emniyetsizlikten ötürü akrabalarını ve en güvenilir hizmetçilerini uzaklaştırmaya hatta öldürmeye yeltenen bir önder değildi. Esasen makul eleştiriyi dinlemesi ve aceleci öfkesini bastırabilmesi modern bir gözlemci için en çarpıcı özelliklerinden biridir. *Gizli Tarih*'te, annesinin azarı karşısında tevazu ile boyun eğen ve "Korkuyordum, utanmıştım" diyebilen acımasız bir fatih şeklinde çizilen Cengiz portresi, halkı arasında korkulduğu kadar sevilen bir karakter oluşunu kısmen izah ediyor gibidir.

Han'ın açık fikirli oluşuna diğer bir örnek de eski rakibi Cebe'ye karşı takındığı tavırdı. Cüveynî'ye göre 1218'de Küçlük'ün başarıyla takibi ve Karahıtay'ın fethinin ardından Cebe hakkında şüphe uyanmıştı. Cengiz, kumandanının yeni fethedilen topraklarda bağımsız bir hükümdarlık kuracağını düşünüyormuş –ya da onun böyle düşünmesini isteyenlere kulak kabartıyormuş– gibiydi. Haliyle Cebe'ye fazla hırslı olma diye mesaj gönderdi. Cebe'nin herhangi bir sadakatsizlik alameti sergilememesi bir yana Karahıtay stratejik anlamda savunmasızdı. Moğol ve Hârizm imparatorlukları arasına sıkışıp kalmıştı ve üç tarafındaki sınırları bozkıra açılıyordu. Bunu, herkes gibi orayı fetheden Cebe de bilirdi. Ama efendisinin şüphelerini gidermek için dramatik bir jeste kalkıştı.

Yıllar önce gerçekleşen Koyiten Muharebesi'nde Cengiz'in en sevdiği atını öldürmüştü. *Gizli Tarih*, ağzı beyaz sarı bir at diyordu bu hayvan için. Şimdi Karahıtay'ın kalabalık sürüleri arasından aynı renkte bin at toplamış ve bunları hediye olarak Han'a göndermişti. Bu jest, Cengiz'in itimadını temin etti. Neden temin edebildiği ise tam olarak bilinmez. Hakikaten vesveseli bir monark böyle bir "hediye"nin kendisinden ziyade verenin şöhretini artıracağını takdir etmiş olmalıydı. Özellikle savaşta elde edilen ganimetin dağıtılıncaya dek kendisine ait olduğunda ısrarcı olan Cengiz için böyle olmalıydı durum, haliyle hediye edilen atlar hiç Cebe'nin olmamıştı. Cengiz'in verdiği tepkiyi eski bir silah arkadaşının reaksiyonu olarak değerlendirebiliriz. Birkaç atla teskin edilecek bir tirandan ziyade paylaşılan zorlukların hatırasıyla hareket etmiş gibiydi. Belki Cebe'den daha çok problem yaratabilecek Han'a tâbi diğer isimlerin başarıları, yalnız iltifata mazhar olmuş gibiydi.

Yüan Resmî Tarihi'nde yer alan Sübütey biyografisine göre, Han'ın Uriangqat generaline dair şöyle bir iradesi vardı: "Sübütey onun kalkanında uyudu, kanlı harplerden galibiyetle ayrıldı, atlarımız için siper oldu; kendisinden çok memnunuz." Cengiz'in kumandanları arasında Çin ordusunun başında bağımsız bir hükümdar olmak şansına en yakın olan Mukali de hayatının sonuna dek Cengiz'in kendisine olan itimadını boşa çıkarmadı.

Ta başından beri Cengiz'in, dostları konusunda olduğu gibi, düşmanları konusunda da şanslı olduğu söylenebilir. Moğolistan'daki ilk hasımlarından Camuka diplomatik becerilerden yoksun bir adamdı ve asilleri etkisi altına almayı başaramamıştı. Tuğrul kararsız bir tipti, oğlu Sengün'se aceleciydi, ayrıca Naymanlardan Tayang Han da çabucak cesaretini yitiren bir mizaçtı. Tayang'ın oğlu Küçlük, Karahıtay'da kendi iktidar merkezine öyle yabancılaşmıştı ki mücadeleye mahal kalmadan mağlup oldu.

Baya'ut boyuna mensup Sorkat adında bir reisin gözlemlerini alıntılayan Reşîdüddin, 1190'larda doğu Moğolistan'da iktidar mücadelesi veren rakiplerden bahsediyordu. Ona göre Camuka, insanları ortak bir amaç doğrultusunda çalışmak için yüreklendirmek yerine birbirine düşüren bir entrikacıydı. Merkitlerden Alak-udu şeref ve otorite sahibi biriydi ama yöneticilik konusunda bir Timuçin değildi. Berikinin kardeşi Kasar kuvvet ve okçuluktaki ustalığıyla hayranlık topluyordu ama liderlik becerisi yoktu. Sorkat'ın beyanına göre, Moğolları bir araya toplayacak becerilerin kendisinde cem olduğu kişi, ancak müstakbel Cengiz olacaktı.

Çin'deki rakiplerinden Hsi Hsialı Tangutlar herhangi bir taktik ayrıntıya hâkimiyetten yoksundu ve süvarilerinin yaptığı pervasız saldırılar kolayca savuşturulabiliyordu. Öte yandan soylu efendileri de Moğolları teskin etmek ve onlarla mücadele etmek arasında gidip geliyorlardı. Kin iç saldırılar sebebiyle yıkıldı, Hitanlar gibi en iyi birlikleri Curcenli efendileri yerine Moğolları tercih etmişti. Cengiz'e hakkıyla düşmanlık eden yalnız Celâleddin'di ama Hârizm ordusunun kumandasını eline aldığında imparatorluk babasının kabahatleri yüzünden hayati yaralar almıştı. Tıpkı generallerini bizzat seçerek kendi şansını kendisi yaratan Cengiz, rakiplerinin verdiği fırsatları değerlendirmek konusunda da hakkı teslim edilmesi gereken biriydi.

Kuşkusuz yarım yamalak ve tarafgir olan kaynaklarımızın çizdiği portreye göre Cengiz, muazzam bir ufuk ve beceri sahibi bir adamdı; muhataplarına hem sadakat ilham ediyordu hem de korku. Genelde acımasız ve intikamcıydı ama haksız yere sadistlik yapmazdı. Ayrıca yetkili makamları işgal eden küçük adamlar gibi vesveseci de değildi. Belki döneminin hayranlarının resmettiği gibi bir yarı-tanrı değildi fakat geleneksel Batılı nazarında yer ettiği gibi bir canavar da olmadı. Geride yalnız harap şehirler ve yığınla kafatası bırakmadı; çatışmalardan bitap düşmüş Orta Asya'nın o vakte dek görüp göreceği siyasî istikrara en yakın dönem onun hükümranlığında tahakkuk etti.

Belki de Cüveynî'nin son hükmü Cengiz'in karakterine mahsus giriftliği ve insanların ona karşı hissettiği duygusal ikilemi en iyi özetleyen şeydi. Büyük tarihçi, "muazzam enerjisi, basireti, dehası ve idrakine" diyecek bir şey olmadığını ama Cengiz'in nihayet bir savaşçı olduğunu söylüyor ve onun için, "düşmanlarını alt eden, korkusuz, kanlı ve zalim bir savaşçı; âdil, cesur bir kasap" diyordu. Nitekim bu hüküm, bizzat Han'ın da külliyen inkâr edebileceği bir şey değildi.

KAYNAKLARA DAİR

Giriş

Kullandığım ana kaynakların baskı bilgileri şöyle:

Onon, Urgunge. (ed. ve çev.), *The Secret History of the Mongols*, New York, 2001.

Reşîdüddin [Rashid al-Din], *The Successors of Genghis Khan*, çev. Boyle, John Andrew, New York ve Londra, 1971.

Cüveynî, Atâ Melik [Juvaini, Ata-Malik], *The History of the World Conqueror*, çev. Boyle, John Andrew, Manchester, 1958.

Waley, Arthur, *Travels of an Alchemist*, Londra, 1931.

De Rachewiltz, Igor de, *Papal Envoys to the Great Khans*, Londra, 1971.

Marco Polo, *The Travels*, çev. Latham, R. E., Harmondsworth, Middlesex, 1958.

Cûzcânî ve Nesevî için başta Barthold'un *Turkestan Down to the Mongol Invasion* (Londra, 1977) başlıklı çalışması olmak üzere başka kaynaklarda yer alan parçalara istinat etmek zorunda kaldım. Çevrilmemiş pek çok Çince kaynak Henry Desmond Martin'in 1950 Baltimore baskısı *The Rise of Chingis Khan and his Conquest of North China* isimli eserinde müzakere ediliyor. Çağdaş kaynaklara dair faydalı bir genel değerlendirme de David Morgan'ın Oxford 1986 baskılı *The Mongols*'unda yer alıyor. Ayrıca John Man de *Genghis Khan,*

Life, Death and Resurrection başlıklı Londra'da (2011) basılan çalışmasında bugün Moğolistan ve Çin'deki Cengiz Han "kült"ünü işliyor.

1. Bölüm: Cengiz'in Dünyası

Cengiz öncesi Moğolistan'ının etnografyasına Paul Ratchnevsky'nin *Genghis Khan: His Life and Legacy* başlıklı (Oxford, 1991) çalışmasıyla Leo de Hartog'un *Genghis Khan, Conqueror of the World* (Londra, 1989) isimli eserinde değiniliyor. Bu son kitap, aynı zamanda coğrafya ve iklim şartları bakımından da bir kaynak eser mahiyetinde. Bölgeye düşen yağmur oranları hakkında yeni bir araştırma için *Scientific American* dergisinin 12 Mart 2014 (www.scientificamerican.com, History of Science-Climatewire) tarihli sayısına bakılabilir.

Bozkır savaşlarının başlangıcı, David W. Anthony'nin Princeton'da (2007) basılan *The Horse, The Wheel and Language* başlıklı çalışmasında anlatılıyor. Hem Anthony hem de Nicola di Cosmo'nun (Cambridge, 2002) *Ancient China and its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History* isimli eseri, bozkır iktisadının kendine yeterliğine dair deliller sunuyor. İpek Yolu içinse Irene M. Franck ve David M. Brownstone'un *The Silk Road, a History* başlıklı New York'ta basılan (1986) eserine bakılabilir. Bir kurban olarak konar-göçerlere dair bilgi Christopher I. Beckwith'in (Princeton, 2009) *Empires of the Silk Road* başlıklı eserinde bulunabilir. O dönemde Çin'de olup bitenler içinse 1994'te Cambridge'te basılan *The Cambridge History of China, C. 6: Alien Regimes and Border States, 907-1368* görülebilir.

2. Bölüm: Bozkırda Savaş

Bu bahis büyük oranda *Gizli Tarih*'e dayanıyor. Cüveynî ve Martin'in (*The Rise of Chingis Khan and his Conquest of North*

China, 1950) kullandığı Çin kaynakları Balcuna Sözleşmesi'nden bahsediyorlar. Ayrıca Kırgız seferinden de söz ediyor Martin. Müslüman tüccarların rolleri içinse bkz. Ratchnevsky'nin eseri.

3. Bölüm: Han'ın Orduları

Cengiz'in ordularının organizasyonuna dair ana kaynağım *Gizli Tarih* oldu. Ayrıca Reşîdüddin ve Marco Polo yanında Christopher P. Atwood'un 2004'te New York'ta basılan *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire* başlıklı eserine de bakılabilir. Rakamlar hakkındaysa Barthold, Leo de Hartog ve Morgan'a (*The Mongols*, 1986) müracaat edilebilir. Morgan ayrıca "tamma" ordularının gelişimini de irdeliyor. Yüan hanedanı için temel kaynak Ch'i-Ch'ing Hsiao'nun 1978'te basılan (New York, Massachusetts) *The Military Establishment of the Yuan Dynasty* başlıklı çalışmasıydı. Carpini'ye De Rachewiltz'te atıf yapılıyor. Haithon için Emil Bretschneider'ın tercüme ettiği ve 1888'de Londra'da yayınlanan *Medieval Researches*'ün 1. cildinde çıkan "The Journey of Haithon, King of Little Armenia, to Mongolia and Back" başlıklı makaleye bakılabilir.

Antony Karasulas'sa Osprey Elit serisinin 120. kitabı olan (Oxford, 2004) *Mounted Archers of the Steppe, 600 BC-AD 1300* başlıklı çalışmasında karma yayın menşeine değiniyorlar. Moğol yayının aksamına dair modern araştırmalar için Karasulas ve Edward McEwen'la Robert L. Miller ve Christopher A. Bergman'ın *Scientific American* dergisinin 1991 Haziran sayısında yayınlanan "Early Bow and Construction" başlıklı makalelerine bakılabilir. Esasen Avrupa okçuluğuna hasredilmiş olsa da Robert Hardy'nin 1992 (Sparkfordi Soemrset) baskılı *Longbow*'u ve Erik Roth'un 2012'de yayınlanan (Stroud, Gloucestershire) *With a Bended Bow: Archery in Medieval and Renaissance Europe* başlıklı çalışmaları da faydalıdır.

Ok fırlatılış yöntemlerinin tasnifine dair modern çalışmalarda sıklıkla atıf yapılan, ama hakkı pek de teslim edilmeyen çalışma Edward Sylvester Morse'un *Proceedings of the Essex Institute* (1885) başlıklı bildiri kitabında çıkan "Ancient and Modern Methods of Arrow-Release" başlıklı çalışmasıdır. VIII. Henry'nin uzun (İngiliz) yayları için Matthew Strickland ve Robert Hardy'nin *The Great Warbow* (Stroud, Gloucestershire, 2005) başlıklı çalışmasına bakılabilir.

Tipik bir okçu için tespit edilen 38.5 kilogramlık sınır ve zırha sızma denemeleri Roth'tan alındı. T'ang hanedanında okçuluk bahsi Karl Heinz Ranitzsch'in *The Army of Tang China* (Stockport, 1995) başlıklı kitabı ve Manchu'larınki Michael Fredholm von Essen'in *Eight Banners and Green Flag: The Army of the Manchu Empire and Qing China, 1600-1850*, (Farnham, Surrey, 2009) isimli çalışmasında işleniyor. Daha erken bir tarihî bağlamda olsa da nispeten hafif yayların etkinliği meselesi J. Jaworski Godehardt ve diğerlerinin kaleme aldığı ve Barry Molloy'un editörlük yaptığı *The Cutting Edge: Studies in Ancient and Medieval Combat* (Stroud, 2007) isimli çalışmada çıkan "The Reconstruction of Scythian Bows" başlıklı makalede değerlendirildi. Söz konusu makalenin yazarlarına göre, zırh ve kalkanlara müteakip darbelerle verilen kümülatif hasar güçlü bir delici darbe kadar etkili olabilirdi. Moğolların yayları, diğer silahları ve zehirli oklarına dair arkeolojik bulgular için de bkz. David Nicolle ve Viacheslav Shpakovsky, *Kalka River 1223*, Osprey Seferler Serisi 98, (Oxford, 2001).

Fahr-i Müdebbir'den yapılan alıntılar Simon Digby'nin *War-Horse and Elephant in the Delhi Sultanate* (Oxford, 1971) başlıklı çalışmasındandı. Okçuluk taktikleri Stephen Richard Turnbull'un Osprey Savaşçılar Serisi'nin 84 numaralı kitabı olan *Mongol Warrior* (Oxford, 2003) adlı çalışmasında işleniyor. 14. yüzyıl Memlûk risalesi Reuven Amitai-Preiss'in *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281* (Cambridge, 1995) isimli kitabında zikrediliyor. Profe-

sör J. M. Smith'in görüşlerine Moğol-Memlûk savaşlarına değinen eserlerde yer veriliyor: John Masson Smith'in *Harvard Journal of Asiatic Studies*'de (S. 44, 1984) yayınlanan "Ain Jalut: Mamluk Success or Mongol Failure?" başlıklı makalesiyle yine aynı derginin (S. 44:2, 1984) bir başka nüshasında çıkan "Mongol Armies and Indian Campaigns" isimli makalesi; yine aynı yazarın Yaacov Lev'in editörlük yaptığı *War and Society in the Eastern Mediterranean* (Leiden, 1997) künyeli eserde yer alan "Mongol Society and Military in the Middle East" başlıklı bölümüyle *Journal of the American Oriental Society*'de (1998) neşredilen "Nomads on Ponies versus Slaves on Horses" başlıklı makalesi zikredilebilir.

Hitanların askerî sistemleri Karl A. Wittfogel ve Chia-Cheng Feng'in *History of Chinese Society: Liao* (Philadelphia, 1949) başlıklı eserinde işleniyor. Hitanların daha geniş çaplı tesirlerine dair Morgan'a (1986) bakılabilir. Erken dönem Mançur icatları için Albert Dien'in *Ars Orientalis*'in (1986) XVI. sayısında yayınlanan "The Stirrup and its Effect on Chinese Military History" başlıklı makaleye müracaat edilebilir. *Political and Military Institutes of Tamerlane* başlıklı esere M. K. Zaman'ın Delhi'de basılan (1983) *Mughal Artillery* isimli çalışmasında atıf yapılıyor. Amitai-Preiss Hims Muharebesi'ni Mısır kaynaklarından naklediyor. Witsen'e Karasulas atıf yapıyor; Marbot'ya da *Napoleonic Light Cavalry Tactics* (Osprey Elit Serisi 196) isimli Oxford'da basılan (2013) eserinde Philip Haythornthwaite göndermede bulunuyor. Napolyon'a dair diğer benzerlikler için Brent Nosworthy'nin 1995'te Londra'da basılan *Battle Tactics of Napoleon and his Enemies* başlıklı çalışmasına bakılabilir.

Anna Comnena için E. R. A. Sewter'in çevirdiği *The Alexiad of Anna Comnena*'ya (Londra, 1969) müracaat edilebilir. Sair Türk taktikleri R. C. Smail'in *Crusading Warfare, 1097 to 1193* (Cambridge, 1995) isimli çalışmasında değerlendiriliyor. Tayboğa'dan John Derek Latham ve W. F. Paterson'ın *Saracen*

Archery (Londra, 1970) başlıklı eserinde değiniliyor. Türk ve Memlûk okçuluğu için ayrıca Nicolle'ün 1986'da basılan *Saladin and the Saracens* (Osprey Silahlı Adamlar Serisi 171) isimli esere ve Memlûk askerî talimleri için G. Rex Smith'in *Medieval Muslim Horsemanship: A Fourteenth-Century Arabic Cavalry Manual* (Londra, 1979) isimli çalışmasına bakılabilir.

Yüan hanedanı zırhları içinse Anon'un Shanghai Classics Publishing House'tan çıkan (1996) *Ancient Chinese Armour* (Çince metinle birlikte) isimli kitabı görülebilir. Nicolle ve Shpakovsky de kazılarda bulunan kılıç ve zırhları değerlendiriyorlar. Moğol atlarının çekiş kapasitesine dair Smith'in (1998) değerlendirmesine bakılabilir. Meng Hung'un Moğol kalkanlarına dair söylediklerini Martin'de görebilirsiniz. Fars kalnaları içinse bkz. Ian Heath, *Armies of the Middle Ages*, C. 2, (Worthing, Sussex, 1984). İbn Battûta'dan Digby'de alıntılar yer alıyor. Yine süvari okçularından Smith (1998) bahsediyor. Kuşatma silahları ise Turnbull'un Osprey'in Yeni Öncüler Serisi'den (43) çıkan *Siege Weapons of the Far East 1* (Oxford, 2001) başlıklı çalışmasında değerlendiriliyor. Mancınıklar içinse Peter Vemming Hansen'in 1992 Kopenhag baskılı *Experimental Reconstruction of a Medieval Trebuchet* isimli çalışmasına, ayrıca barutlu silahlar için de Joseph Needham'in 1989'da Cambridge'te yayınlanan *Science and Civilisation in China Vol. 5, Part 7: The Gunpowder Epic* isimli eserine bakılabilir.

Otlakların Moğol fetihlerinin kapsamına olan etkisi Peter W. Edbury'nin neşrettiği (Cardiff, 1985) *Crusade and Settlement* başlıklı kitapta yayınlanan "The Mongols in Syria, 1260-1300" başlıklı yazısında değerlendiriliyor. Ayrıca bu konuda Jr. J. M. Smith'in *Harvard Journal of Asiatic Studies*, S. 44'te (1984) çıkan "Ain Jalut: Mamluk Success or Mongol Failure?" ve yine aynı derginin 44:2 numaralı sayısında çıkan "Mongol Armies and Indian Campaigns" makaleleriyle Denis Sinor'un *Journal of Asian History*'de (C. 33, S. 1, 1999) çıkan "The Mongols in the West" başlıklı yazısına bakılabilir. Amitai-Preiss ise bu iddiaların aksine görüş ortaya koyuyor.

4. Bölüm: Doğu'da İlk Seferler

Seferlerin anlatımında genelde Martin'den istifade edildi. Tangut ordusu ve Tangutların Sung hanedanıyla mücadeleleri için bkz. Evgenij Ivanovic Kycanov, "Les Guerres Entre les Sung du Nord et le Hsi-Hsia", Sung Çalışmaları Serisi 1, C. 2 içinde, (Evreux, 1971). Barutlu silahlar Needham tarafından değerlendiriliyor. Curcen ordusu ve Kin imparatorluğunun sergilediği savunma için bkz. Jing-shen Tao, *The Curcen in Twelfth-Century China: A Study of Sinicization*, Washington, 1976; Julia Lovell, *The Great Wall*, Londra, 2006 ve Stephen Turnbull, *Chinese Walled Cities, 221 BC to AD 1644*, Osprey Kaleler Serisi 84, Oxford, 2012.

5. Bölüm: Batı'da Savaş

Bu bölümde aktarılan hadiseler için ana kaynak Cüveynî'ydi. Ayrıca Reşîdüddin ve Cûzcânî'den de takviyeler yapıldı. 1968'da Cambridge'te basılan *The Cambridge History of* Iran, C. 5: The Saljuq and Mongol Periods başlıklı çalışma da değerli. Karahıtay'ın fethi ve Hârizm muharebesi öncesindeki stratejik vaziyete dair detayları Martin işlemiş. Hârizm ordusu içinse bkz. Nicolle (1986).

Karadeniz seferini Cüveynî ihmal etmiş olsa da çağdaş yazarlardan pek çoğu işlemişti. Bu konuda Leo de Hartog'a ve John Joseph Saunders'ın 1971 Londra baskılı *The History of the Mongol Conquests* isimli çalışmasına ve özellikle Nicolle'le Shpakovsky'nin Osprey Seferler Serisi, No. 98 künyesiyle çıkan *Kalka River 1223* (Oxford, 2001) başlıklı eserine bakılabilir.

6. Bölüm: Kuzey Çin'in Düşüşü

Bu bölümde kullanılan temel kaynak Martin'di. Hsi Hsia'daki son seferde yaşananlar *Gizli Tarih*'te de aktarılıyor. Cengiz'in ölümü ve defni için John Man'a bakınız.

7. Bölüm: Bir Moğol İmparatorluğu?

İmparatorluğun idaresini ve Cengiz'in haleflerinin kariyerlerini Morgan (1986) ve Ratchnevsky irdeliyorlar. Cengiz'in büyük stratejik planına dair teori Owen Lattimore'un 1963'te *Geographical Journal*'da (129/1) yayınlanan "The Geography of Chingis Khan" başlıklı makalesinde işleniyor. Bu konuda ayrıca bkz. Uli Shamiloglu, "The Qaraci Beys of the Later Golden Horde: Notes on the Organisation of the Mongol World Empire", *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 4, 1984.

Katliamların aktarıldığı esas kaynaklar Cüveynî ve Cûzcânî'ydi. Morgan, Man ve (Çin için) Martin bütün ithamları bir bağlama oturtmaya çabalıyorlar; halbuki iddiaları nakzeden ana argüman yine Cüveynî tarafından, sansasyonel yazarların ihmal ettiği metin parçalarında ileri sürülüyor. Beckwith de Orta Asya'da görülen iktisadî gerileyişin Moğol döneminden sonra gerçekleştiğini söylüyor.

8. Bölüm: Cengiz: Hüküm

Basil Henry Liddell Hart'ın 1927'de Londra basılan *Great Captains Unveiled* başlıklı çalışması Cengiz'in askeri bir deha olarak takdiminde etkili oldu. Ratchnevsky, *Gizli Tarih*'in Cengiz'e bakışının pek de sempatik olmadığını iddia ediyor.

KAYNAKLAR VE OKUMA TAVSİYESİ

Çevrilmiş Ana Kaynaklar

Bretschneider, Emil (çev.), "The Journey of Haithon, King of Little Armenia, to Mongolia and Back", *Medieval Researches* C. 1, Londra, 1888.

Cüveynî, Atâ Melik [Juvaini, Ata-Malik], *The History of the World Conqueror*, çev. Boyle, John Andrew, Manchester, 1958.

Marco Polo, *The Travels*, çev. Latham, R. E., Harmondsworth, Middlesex, 1958.

Onon, Urgunge. (ed. ve çev.), *The Secret History of the Mongols*, New York, 2001.

Reşîdüddin [Rashid al-Din], *The Successors of Genghis Khan*, çev. Boyle, John Andrew, New York ve Londra, 1971.

Waley, Arthur, *Travels of an Alchemist*, Londra, 1931.

İkincil Kaynaklar

Anon, *Ancient Chinese Armour*, Shanghai Classics Publishing House, 1996 (Çince metin).

Amitai-Preiss, Reuven, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War*, 1260–1281, Cambridge, 1995.

Anthony, David W., *The Horse*, The Wheel and Language, Princeton, 2007.

Atwood, Christopher P., *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, New York, 2004.

Beckwith, Christopher I., *Empires of the Silk Road*, Princeton, 2009.

The Cambridge History of China, Cilt 6: Alien Regimes and Border States, 907-1368, Cambridge, 1994.

The Cambridge History of Iran, C. 5: The Saljuq and Mongol Periods, Cambridge, 1968.

De Hartog, Leo, *Genghis Khan, Conqueror of the World*, Londra, 1989.

Di Cosmo, Nicola, *Ancient China and its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge, 2002.

Dien, Albert, "The Stirrup and its Effect on Chinese Military History", *Ars Orientalis* XVI, University of Michigan, 1986.

Digby, Simon, *War-Horse and Elephant in the Delhi Sultanate*, Oxford, 1971.

Franck, Irene M.; Brownstone, David M., *The Silk Road, a History*, New York, 1986.

Hansen, Peter Vemming, *Experimental Reconstruction of a Medieval Trebuchet*, Kopenhag, 1992.

Hardy, Robert, *Longbow*, Sparkford, Somerset, 1992.

Haythornthwaite, Philip, *Napoleonic Light Cavalry Tactics*, Osprey Elite Serisi 196, Oxford, 2013.

Heath, Ian, *Armies of the Middle Ages*, Cilt 2, Worthing, Sussex, 1984.

Hsiao, Ch'i-Ch'ing, *The Military Establishment of the Yuan Dynasty*, Cambridge, Massachusetts, 1978.

Karasulas, Antony, *Mounted Archers of the Steppe, 600 BC-AD 1300*, Osprey Elite Serisi 120, Oxford, 2004.

Kycanov, Evgenij Ivanovic, "Les Guerres Entre les Sung du Nord et le Hsi-Hsia", *Études Song* Serisi 1, Cilt 2 içinde, Evreux, 1971.

Latham, John Derek; Paterson, W. F., *Saracen Archery*, Londra, 1970.

Lattimore, Owen, "The Geography of Chingis Khan", *Geographical Journal* 129/1, 1963.

Legg, Stuart, *The Heartland*, Londra, 1970.

Liddell Hart, Basil Henry, *Great Captains Unveiled*, Londra, 1927.

Lovell, Julia, *The Great Wall*, Londra, 2006.

Man, John, *Genghis Khan: Life, Death and Resurrection*, Londra, 2011.

Marshall, Robert, *Storm from the East: From Genghis Khan to Kubilai Khan*, Londra, 1993.

Martin, Henry Desmond, "The Mongol Army", *Journal of the Royal Asiatic Society* 1943/1 – 2.

_____, *The Rise of Chingis Khan and his Conquest of North China*, Baltimore, 1950.

McEwen, Edward; Miller, Robert L.; ve Bergman, Christopher A., "Early Bow Design and Construction", *Scientific American*, June 1991.

Molloy, Barry (ed.), *The Cutting Edge: Studies in Ancient and Medieval Combat*, Stroud, 2007.

Morgan, David, "The Mongols in Syria, 1260-1300", Edbury, P. W., *Crusade and Settlement* içinde, Cardiff, 1985.

_____, *The Mongols*, Oxford, 1986.

Morse, Edward Sylvester, "Ancient and Modern Methods of Arrow-Release", *Proceedings of the Essex Institute*, 1885.

Needham, Joseph, *Science and Civilisation in China Cilt 5, Kısım 7: The Gunpowder Epic*, Cambridge, 1989.

Nicolle, David, *Saladin and the Saracens*, Osprey Men-at-Arms Serisi 171, Londra, 1986.

_____, *The Mongol Warlords*, Poole, Dorset, 1990.

_____, *Attila and the Nomad Hordes*, Osprey Elite Serisi 30, Londra, 1990.

_____; Shpakovsky, Viacheslav, *Kalka River 1223*, Osprey Campaign Serisi 98, Oxford, 2001.

Nosworthy, Brent, *Battle Tactics of Napoleon and his Enemies*, Londra, 1995.

Ranitzsch, Karl Heinz, *The Army of Tang China*, Stockport, 1995.

Ratchnevsky, Paul, *Genghis Khan: His Life and Legacy*, Oxford, 1991.

Roth, Erik, *With a Bended Bow: Archery in Medieval and Renaissance Europe*, Stroud, Gloucestershire, 2012.

Saunders, John Joseph, *The History of the Mongol Conquests*, Londra, 1971.

Schamiloglu, Uli, "The Qaraci Beys of the Later Golden Horde: Notes on the Organisation of the Mongol World Empire", *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 4, 1984.

Sewter, E. R. A. (çev.), *The Alexiad of Anna Comnena*, Londra, 1969.

Sinor, Denşs, "The Mongols in the West", *Journal of Asian History* C. 33, S. 1, 1999.

Skoljar, Sergej Aleksandrovic, "L'Artillerie de Jet à l'Époque Sung", in *Études Song* Seri 1, C. 2, Evreux, 1971.

Smail, R. C., *Crusading Warfare, 1097 to 1193*, Cambridge, 1995.

Smith, G. Rex, *Medieval Muslim Horsemanship: A Fourteenth-Century Arabic Cavalry Manual*, Londra, 1979.

Smith, John Masson, Jr., "Ain Jalut: Mamluk Success or Mongol Failure?", *Harvard Journal of Asiatic Studies* S. 44, 1984.

_____, "Mongol Armies and Indian Campaigns", *Harvard Journal of Asiatic Studies* 44:2, 1984.

_____, "Mongol Society and Military in the Middle East", Lev, Yaacov (ed.), *War and Society in the Eastern Mediterranean* içinde, Leiden, 1997.

_____, "Nomads on Ponies versus Slaves on Horses", *Journal of the American Oriental Society*, 1998.

Strickland, Matthew; Hardy, Robert, *The Great Warbow*, Stroud, Gloucestershire, 2005.

Tao, Jing-shen, *The Jurchen in Twelfth-Century China: A Study of Sinicization*, Washington, 1976.

Turnbull, Stephen, *Siege Weapons of the Far East 1*, Osprey New Vanguard Series 43, Oxford, 2001.

_____, *Siege Weapons of the Far East 2*, Osprey New Vanguard Series 44, Oxford, 2002.

_____, *Mongol Warrior*, Osprey Warrior Series 84, Oxford, 2003.

_____, *Chinese Walled Cities, 221 BC to AD 1644*, Osprey Fortress Serisi 84, Oxford, 2012.

Von Essen, Michael Fredholm, *Eight Banners and Green Flag: The Army of the Manchu Empire and Qing China, 1600-1850*, The Pike and Shot Society, Farnham, Surrey, 2009.

Wittfogel, Karl A.; Feng, Chia-Cheng, *History of Chinese Society: Liao*, Philadelphia, 1949.

Zaman, M. K., *Mughal Artillery*, Delhi, 1983.

Cengiz Han ve Moğol Savaş Makinesi
Chris Peers

Bir general, devlet adamı ve imparatorluk kurucusu olarak Cengiz Han, dünya tarihinin en efsanevi ve tartışmalı figürlerinden biri. Olağanüstü askerî başarılarının yanında, kullanmakta tereddüt etmediği acımasız yöntemleri de ona "uğursuz bir ün" bahşetmişti. Peki Cengiz Han bir imparatorluk mimarı mıydı gerçekten, yoksa şansı da yaver gitmiş başarılı bir eşkıya mı? Dünya tarihinin seyrini tek başına değiştiren bir dâhi miydi, yoksa sıradan bir insan iradesinden daha güçlü kuvvetlere sırtını vermiş bir orduyla zafere at mı sürmüştü? Moğollar, bilinen dünyanın büyük bir bölümünü nasıl ele geçirmişlerdi? Cengiz ve ordusu gerçekten milyonları öldürmüş ve şöhret buldukları şekilde aldıkları toprakları çöle mi çevirmişlerdi? Tüm bu olan bitenin arkasında nasıl bir motivasyon, disiplin ve strateji yatıyordu?

Chris Peers'in özlü ve yetkin çalışması bu sorulara yanıt ararken, Cengiz gibi bir komutanın ancak içinde doğduğu Moğol toplumu ve gelenekleriyle birlikte düşünüldüğünde doğru şekilde anlaşılabileceğini ortaya koyuyor. Buradan hareketle Peers, Moğolların askerî ve kültürel geçmişi ile bozkır toplumları ve ordularının doğasını bir arada değerlendiriyor ve Moğol askerlerinin becerilerini, savaş taktiklerini, ahlâk anlayışlarını, nispeten daha yerleşik toplumların askerleriyle savaşırken sahip oldukları avantaj ve dezavantajları ayrıntılı olarak inceliyor. *Cengiz Han ve Moğol Savaş Makinesi,* okurunu Orta Asya steplerinden Karadeniz kıyılarına uzanan çok geniş bir coğrafyada sürükleyici bir yolculuğa davet ediyor.

KİTAP NO: 947
DİZİ ADI:
TARİH:
CENGİZ HAN VE MOĞOL SAVAŞ MAKİNESİ
CHRIS PEERS
9 786256 910973

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
THG 0166175 UUB